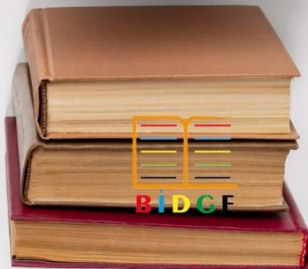

Dil ve Edebiyat Çerçevesinde Araştırmalar

Editör
Tuba ALPTEKİN

BİDGE Yayınları

Dil ve Edebiyat Çerçevesinde Araştırmalar

Editör: Doç. Dr. Tuba ALPTEKİN

ISBN: 978-625-6645-24-0

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Doğadaki seslerin taklidiyle başlayan dil, zaman içerisinde belli kuralları olan anlaşma sistemi hâline gelmiştir. Harfler bir araya gelerek heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler cümleleri ve cümleler de edebiyatın ana malzemeleri olan yazılı ve sözlü dili oluşturmuştur.

Duygu, düşünce ve hayallerin dil aracılığı ile estetik bir şekilde aktarılmasına edebiyat denir. İnsanlık tarihinde sözlü olarak başlayan edebiyat, yazının bulunmasıyla mağara duvarlarında, toplumsal hayatın değişmesiyle birlikte bitki yapraklarına ve hayvan derilerine işlenen bir nakış olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat, değişen ve gelişen araçlarla birlikte kimi zaman zorunluluk ve ihtiyaçtan kaynaklanan nedenlerle, kimi zaman da kendini ifade etme ve rahatlama amacıyla başvurulmuş iletişim biçimi olagelmıştır.

Toplumların uygarlık derecesini belirleyen önemli ölçütlerden biri ortaya koydukları edebi ürünlerdir. Edebi ürünlerde halkın dünyaya bakış açısını, topluma ait değer yargılarını, ideal insan tipini, doğru-yanlış kavramlarını, kısaca hayata dair her şeyi görmek mümkündür. Edebiyatı, hayatın her bir noktasında görmek ve bu güzellikleri yorumlamak ve anlamlandırmak dil sayesinde gerçekleşmektedir.

Editor

Doç. Dr. Tuba ALPTEKİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	4
Nehcül'l-Ferâdîs'te Sevgi İfadesi Taşıyan Fiiller – II.....	6
Melek ÇUBUKCU	6
Kisaltmalar Üzerine	90
Mustafa ERKAN	90
Ahmed-i Hânî'nin Gözüyle Mem û Zîn Mesnevisi	133
Sait YILTER.....	133

Understanding Metafiction Through Paley’s Literary Discourse, A <i>Conversation With My Father</i>	156
Gülşen TORUSDAĞ	156
Varoluş, Can Sıkıntısı, Evde Olma Arayışı	166
Cihan CAMCI	166

BÖLÜM I

Nehcü'l-Ferâdîs'te Sevgi İfadesi Taşıyan Fiiller – II

Melek ÇUBUKCU¹

GİRİŞ

Sevgi kavramına yönelik söz varlığını tespit etme amacı taşıyan bu çalışmada, Nehcü'l- Ferâdîs'te "sevgi" ifadesi taşıyan fiiller tespit edilmiş, bu fiillerin farklı kullanım örnekleri hem çeviri yazısı hem de günümüz Türkiye Türkçesi ile birlikte verilmiş, tekrar eden örneklerde ise yalnızca sayfa ve satır numarası verilmekle yetinilmiştir. Dinî bakımdan önem taşıyan bu eser, içerdiği "sevgi" sözcükleri yönüyle de bu yönünü açığa çıkarmaktadır. Tanrı'ya sevgi, Peygambere sevgi, sahabeye sevgi, yöneticiye sevgi, insanlığa sevgi gibi pek çok başlık altında yer alan bu fiiller, kullanıldıkları alanlara göre sınıflandırılmış, düzenli olarak "birlikte kullanım"

¹ Dr.Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, melek0134@gmail.com , Orcid: 0000-0001-6821-2681

örnekleri varsa bunlara da yer verilmiştir. Metin için Janos Eckmann'ın hazırlayıp Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar'ın yayımladığı, *Nehcü'l- Ferâdis I Metin - II tıpkı basım* (TDK, 1995); sözcüklerin anlamları için Aysu Ata'nın hazırlamış olduğu *Nehcü'l- Ferâdis- Uştmahlarnın Açuk Yolu III- Dizin-Sözlük* (TDK, 1998); eserin günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı için Bilal Aktan'ın *Nehcü'l-Ferâdis-Cennetlerin Açık Yolu* (TDK, 2017) adlı çalışmalarına başvurulmuştur. İlgili sözcüklerin Eski Türkçedeki kullanım şekillerini görebilmek için S.G. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*; Besim Atalay'ın *Divanü Lüğat'it Türk I-II-III-Çeviri ve Divanü Lüğat'it Türk IV-Dizin* (TDK, 2006) adlı çalışmalarına başvurulmuştur.

Eser oldukça hacimli olduğundan "sevgi" ifadesi taşıyan fiiller üç bölüme ayrılmış, birinci bölüm olan “A-Ö” maddeleri arasında yer alan sevgi fiilleri başka bir çalışmada incelenmiş,² bu çalışmaya ise yalnızca “S-T” maddeleri arasındaki sevgi fiilleri dâhil edilmiştir. “U-Z” maddeleri arasındaki sevgi fiilleri ise başka bir çalışmada incelenecektir.

BULGULAR

Bu çalışmada Nehcü'l- Ferâdis'te geçen sevgi ifadesi taşıyan fiillerden “S-T” maddeleri arasında kalan fiiller incelenmiştir. Bu fiiller sar-, sev- / sew-, sewün-, sığın-, sığındur-, sıkı- ve tile-fiilleridir.

1. SAR-: Sarmak, dolamak

Clauson'un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson'da fiil saru- biçimiyle geçer. Clauson, sözcüğün “çevirmek veya sarmak” anlamlarına geldiğini ve belirtme durumu eki ile birlikte kullanıldığını söyler. Çağdaş Türk lehçelerinde “sar-“ biçiminin kuzeybatı grubundan Kazakçada, güneybatı grubundan

² Çubukcu, M. (2023) , Nehcü'l- Ferâdis'te Sevgi İfadesi Taşıyan Fiiller , Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 19-21 Mayıs, Kaş-Antalya (Sunulmuş, Özet Metni Basılmış Bildiri)

ise Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanıldığını, sözcüğün Türkmencedeki şeklinin “sara-” olduğunu söyler ve şu açıklamalar ile örneklerle yer verir:

XI.yy. Xak. Kaş III 262 (sarur, sarumak) ol suluḫ sarudı (o sarık sardı- herhangi bir nesne bir şey üzerine sarılırsa yine böyle denir)/ XIV.yy. Muh. sar- / Rif. II, 5 sar- (Mel. çuḡlan-) / Rif. 122 sarmak/ XIII. yy. Kıp. Hou. 43, 17; 34, 15: sar- “sarmak, sarık sarmak”/ XIV. yy. İd. 57; Bul. 79 v: sar-/ XIV. yy. İd 52 : ser-/ XV. yy.Tuh. 32a. 5 sar- (Clauson, 1972, s. 844)

Divānū Lügāt’it- Türk’te Yer Alan Kayıtlar

saru-

ol suluḫ sarudı

-o sarık sardı (Herhangi bir nesne bir üzerine sarılırsa yine böyle denir- sarumak) (Atalay, 2006, DLT III 262- 24 / 262-27)

Nehcü’l- Ferādis’te Fiilin Kullanım Şekilleri

Maddi anlamda kullanılır.

Kefen sarmak

1 örnekte görülür.

-Peygamber ‘as’ı yuvdılar takı kefen **sardılar**, takı namaz kıldılar, takı āḫirat yèringe koydılar. (NF, 93-8)

Hız. Peygamber’i yıkayıp kefenlediler, namazını kıldılar ve ahiret yerine koydular.

2. SEW-, SEV-: Sevmek

Clauson’un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson fiilin sevmek; hoşlanmak gibi değişik anlamlara geldiğini, Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında birkaç fonetik değişikliklerle görüldüğünü, Kuzey Doğu grubundan Altayca ve Teleütçe’de sözcüğün “sü-” biçiminin bulunduğunu ve bu şeklin Kuzey doğu

grubundaki diğer lehçelerde görülmediğini söyleyerek şu açıklamalara yer verir:

Güney doğu grubu Türk lehçelerinden Tarançi ağzında söy-; Yeni Uygurcada söy-/ süy- (öpmek), Anakuzey grubunda “süy-”, Anagüney grubunda “sev-”, Kuzeybatı grubundan Kazakçada “söy-”; bu gruptaki diğer lehçelerde süy-; Güneybatı grubundan Azerice ve Türkiye Türkçesinde “sev-”; Türkmencede “söy-”.

VIII. yy. Irk B. 3 : “sevdükümin yëyür men (istediğimi yiyorum)” / Manichaica TTII 8, 42: “ içi sevmezmen”/ VIII.yy. Uyg. TT III 98-9 (ana) / Bud. UIII 25, 4 “sever taplar”; TT V 10, 112 ; (ağırla-); X 256 (amran-); Civ. TTI III “buyanıg sevgil” / XI.yy. Xak. Kaş. II 15 “ol meni sevdi” / KB 46 “sevip sözi tuttum”, KB 135 sevit-/ XIII.yy. At. 272 : anı ne ħalāyık sever ne ħālīk / XIII.yy. Xwar. sew-/ XIII. yy. Kıp. sew- / XIV. yy. Kum. söw-, sev-, söv-, söy- / XV. yy Çağ. sêw-, sev- (Clouston, 1972, s. 784)

Divanü Lügat’it Türk’te Yer Alan Kayıtlar

sew- / sev-

ol meni sewdi

-O beni sevdi (Atalay, 2006, DLT II 15-20/ 15-21)

taygan yürgünni tilkü sewmes

-Tazının yügrüğünü tilki sevmez (Atalay, 2006, DLT II 15-23)

bulmuş neñiñ sewersen / aķrun aņar sewingil / barmış neñiğ saķınma/ azraķ aņar öķüngil

-Eldeki mala sevinirsin, ona az sevin; giden mala acıma, ona çok pişman olma (Atalay, 2006 , DLT III- 361,1)

taygan yügrügin tilkü sewmes

-Tilki tazının yügrüğünü sevmez (Atalay, 2006, DLT III, 175-2)

yagi erür yalñkuñ neñi tawar / bilig eri yagısın nelik sewer

-İnsanoğlunun malı düşmandır, bilgi adamı niçin düşmanını sever (Atalay, 2006, DLT III, 385-6).

Nehcü'l- Ferādis'te Fiilin Kullanım Şekilleri

Fiilin manevi kullanım alanlarına baktığımızda yaptığımız tasnife göre ilgili anlamlar şu şekildedir: Alimleri sevmek, Allah rızası için bir müminin başka bir mümini sevmesi, cennete girmeyi istemek, Hz. Muhammed'in ashabını sevmesi, Hz. Muhammed'in torunlarını sevmesi, Hz. Osman'ın kavmini sevmesi, Hz. Ömer'in oğlunun ensariyi sevmesi, meleklerin sevdiği kul davranışı, müminlerin peygamber torunlarını sevmesi, peygamber dostlarının cenneti sevmesi, peygamberi sevmek, peygamberin başka bir peygamberi sevmesi, peygamberin mümini sevmesi, peygamberin oğlunu sevmesi, puta tapmayı sevmek, şeyhin dostunu sevmesi, Tanrının güzel olanı sevmesi, Tanrının Hz. Ali ve Hz. Fatıma'yı sevmesi, Tanrının kullarını sevmesi, Tanrının sevdiği amel, Tanrının sevdiği kulu sevmek, Tanrının peygamber torunlarını sevmesi, tanrıyı sevmek, Yusuf peygamberin küçüklük halini sevmek.

A. Manevi Kullanım

Peygamberi sevmek

6 örnekte görülür.

-Tağrıyı takı Resûlını **sewer**, Tağrı takı Resûlî anı sewer tedi erse, cümle sahâbalar arzuladı- (17)-lar kim kaşkı ol kimerse men bolsa erdim tēp. (NF, 138-16)

“Allah'ı (cc) ve Allah'ın (cc) resulünü sever, Allah ve resulü de onu sever” buyurunca bütün sahabe, “Keşke o kimse ben olsam” diye ümitlenmeye başladı. (Aktan, 2017)

-Kayu kimerse kim Abū Bekrni **sewgey** takı Ömerni (14) **sewmegey**, Abū Bekr añar suw bërmegey. Kayu kimerse Osmānnı **sewgey** takı 'Alini **sewmegey**, Osmān aña suw bërmegey, takı kayu kimerse 'Alini (16) **sewgey** takı Osmānnı **sewmegey**; 'Ali aña suw bërmegey. (NF, 63-15/16)

-Hz. Ebu Bekir'i sevip de Hz. Ömer'i sevmeyen kimseye Hz. Ebu Bekir su vermeyecektir. Hz. Ömer'i sevip de Hz. Ebu Bekir'i sevmeyen kimseye de Hz. Ömer su vermeyecektir. Hz. Osman'ı sevip Hz. Ali'yi sevmezse Hz. Osman ona su vermeyecek; Hz. Ali'yi sevip Hz. Osman'ı sevmezse ona da Hz. Ali su vermeyecektir. (Aktan, 2017)

Tanrıyı sevmek

6 örnekte görülür.

-İmam Şafi'i aytur rahmhi: Kimerse Tañrı te'ālānı **sewer-men** tēse takı anıñ köñlinde bolmasa dūnyā (10) muḥabbatı bolsa, ol kimerse yalğan aydı, tedi. (NF, 199-9)

İmam Şafi der ki “Bir kimse, yüce Allah'ı (cc) seviyorum dediği halde kalbinde Allah (cc) sevgisi bulunmayıp dünya sevgisini taşırsa o kimse yalan söylemiştir”. (Aktan, 2017)

-Yer yüzinde kullarım bar kim anlar meni **sewerler**, men takı anlarını **sewer-men**. (NF, 318-10)

“Yeryüzünde bazı kullarım var. Onlar beni severler, ben de onları severim.” (Aktan, 2017)

-Tañrını takı Resūlını **sewer**, Tañrı takı Resūlı anı sewer tedi erse, cümle sahābalar arzuladı- (17)-lar kim kaşkı ol kimerse men bolsa erdim tēp. (NF, 138-16)

“Allah'ı (cc) ve Allah'ın (cc) resulünü sever, Allah ve resulü de onu sever” buyurunca bütün sahabe, “Keşke o kimse ben olsam” diye ümitlenmeye başladı. (Aktan, 2017)

-Tamugluğlarğa ayğaymen kim Tañrını **sewgen** kul erdim, tēp. Ey Bār Hudāyā, benim tā'atım saña hēç fāyida kılmaz. (NF, 183-2)

Cehennemliklere, Allah'ı (cc) seven kul idim, diye söyleyeceğim. Ey Allah'ım! Benim ibadetim sana hiç fayda vermez, günahım da hiç zarar vermez. (Aktan, 2017)

-Tañrı te'ālānıñ maḥbūbını sewmek Tañrı te'ālānı (15) **sewmek** bolur. (NF, 427-14/15)

.... yüce Allah'ın (cc) sevdiğini sevmek yüce Allah'ı (cc) sevmek demektir. (Aktan, 2017)

-Ademi (Hak te'ālaā) rizāsı için **sewer** canının keçmegiñçe, oğlı (9) kızının, māl tawardın keçmegiñçe neteg dost bolğay? tēp sağındılar. (NF, 211-8)

“Bir insan kendi canından, oğlundan, kızından, malından ve mülkünden geçmeden Allah (cc) için nasıl sevebilir, nasıl dost olur? diye düşündüler. (Aktan, 2017)

Tanrının kullarını sevmesi

6 örnekte görülür.

-Yer yüzinde kullarım bar kim anlar meni sewerler, men takı anlarını **sewer-men**. (NF, 318-10)

Yeryüzünde bazı kullarım var. Onlar beni severler, ben de onları severim. (Aktan, 2017)

-Takı mu'minga ni'met bërse, ol ni'metniñ (4) eseri ol mu'min üze körünmekini **sewer**. (NF, 372-4)

Hatta (Cenabıhak) mümine zenginlik verse onun etkisinin mümin üzerinde görünmesini ister. (Aktan, 2017)

-Kayu kulını Hak tv **sewer** bolsa, añar üküş belālar takı miñnetler bërür. (NF, 327-5)

Cenabıhak hangi kulunu severse (ahirette derecesi, kıymeti ve şanı yüce olsun diye) o kuluna çok belalar ve acılar verir. (Aktan, 2017)

-Ol ma'nidin kabul kıılmağay erdim kim sen mütekebbir turur-sen takı Tanrı te'ālā mütekebbirlerni **sewmez**. (NF, 377-8)

(Ebu Yusuf şöyle dedi) Sen kibirli olduğun ve Yüce Allah (cc) da kibirlileri sevmediği için (tanıklığını) kabul etmezdim. (Aktan, 2017)

-Hak tv (12) haddin keçgenlerni **sewmez**. (NF, 263-12)

Allah aşırı gidenleri sevmez. (Aktan, 2017)

-Eger sen anlarnıñ yorukınça yöriyür bolsañ, men taķı seni **sewgeymen**. (NF, 318-12)

Eğer onların (iyi kullar) durumunda yaşarsan seni sever, onların gittiği yoldan gitmeyip başka bir yöne saparsan senden nefret ederim. (Aktan, 2017)

Hız. Muhammed'in torunlarını sevmesi

2 örnekte görülür.

-Ey Bār Hudāya, men bu êkkisini sewer-men, sen bu êkkisini **sewgül**. Taķı kim bu êkkisini **sewer** bolsa, ol (9) kimersenı takı **sewgül**, tep du'ā kıldı. (NF, 169-8)

"Bu ikisi benim torunlarım, kızım Fatıma'nın oğlanlarıdır. Ey Allah'ım! Ben bu ikisini seviyorum, bunları sen de sev! Yine kim bu ikisini severse o kimseyi sen de sev! diye dua etti".

-Cebre'il 'as nāzil boldı taķı maña (2) aydı: Bu oğlanrı sewer-mü-sen? tedi erse, men aydım kim **sewer-men**. (NF, 179-2)

Cebrail (as) indi ve bana, "Bu çocuğu seviyor musun? diye sordu, ben de "seviyorum" dedim. (Aktan, 2017)

Hız. Muhammed'in ashabını sevmesi

3 örnekte görülür.

-Yaķ yawuķrı **sewer-sen**, yalğan sözlemes-sen, kişilerinı emgekini kötürür-sen taķı konuqlarını ağır(12)-lar-sen. (NF, 8-11)

... sen eşi dostu sever, yalan söylemezsin, insanların sıkıntılarını giderir, konukları ağırlarsın. (Aktan, 2017)

-Peygambār 'as körer bolsa erdi, bu senin tiriglikinıñ gāyat sewüngey erdi taķı ingen **sewgey** erdi. (NF, 237-14)

"Ey Rebi! Eğer seni Hız. Peygamber (sav) görseydi, senin bu yaşantından oldukça sevinecek ve seni sevecekti" derdi. (Aktan, 2017)

-Ya Muḥammed, sen ol kimer seni (kim) **sewer-sen**, köndürü bilmes-sen; kimni tilese, köndürgen Tañrı te‘ālā men turur-men tēp aydı. (NF, 6-7)

“Ey Muhammed! Sen sevdiğin kimseyi doğru yola çeviremezsin fakat dilediğini doğru yola yönelten yüce Allah’tır” diye ayet indi. (Aktan, 2017)

Hız. Osman’ın kavmini sevmesi

1 örnekte görülür.

-Amma Osman öz kavmini ingen **sewer**, anı tāyin kılsam qor-(3)-qar-men kim, öz yaq yawuqlarıña şefaķat saķınıp... (NF, 121-12)

Hız. Osman kendi kavmini çok sever, onu belirlemiş olsam yakın akrabalarını gözetip her birini bir beldeye vali olarak göndermesinden korkarım (Aktan, 2017).

Tanrının, Peygamber torunlarını sevmesi

1 örnekte görülür.

-Ey Bār Hudāya, men bu ēkkisini sewer-men, sen bu ēkkisini **sewgül**. Takı kim kim bu ēkkisini sewer bolsa, ol (9) kimer seni taķı sewgül, tep du‘ā kıldı. (NF, 169-8)

“Bu ikisi benim torunlarım, kızım Fatıma’nın oğlanlarıdır. Ey Allah’ım! Ben bu ikisini seviyorum, bunları sen de sev! Yine kim bu ikisini severse o kimseyi sen de sev! diye dua etti”. (Aktan, 2017)

Müminlerin Peygamber torunlarını sevmesi

1 örnekte görülür.

-Ey Bār Hudaya, men bu ākkisini sewer-men, sen bu ākkisini sewgül. Takı kim kim bu ākkisini **sewer** bolsa, ol (9) kimer seni sewgül, tep du‘ā kıldı. (NF, 169-8)

“Bu ikisi benim torunlarım, kızım Fatıma’nın oğlanlarıdır. Ey Allah’ım! Ben bu ikisini seviyorum, bunları sen de sev! Yine kim bu ikisini severse o kimseyi sen de sev! diye dua etti”. (Aktan, 2017)

Tanrının Hz. Ali ve Hz. Fatıma'yı sevmesi

1 örnekte görülür.

‘Alini Fātıma katında olturguzdı taķı aydı: Ey Bār Hudāyā, bu êkkisi cümle ħalāyıkđın maņa sewüglügrek turur. Sen taķı (160) (1) bu êkkisini **sewgül** taķı munlarınđ uruġinga berekāt bērgil. (NF, 160-1)

Hz. Ali'yi Fatıma'nın yanına oturttu ve “Allah'ım! Bana bu ikisi herkesten daha sevimlidir, sen de (160) bu ikisini sev ve bunların soyuna bereket ver. (Aktan, 2017)

Peygamberin oġlunu sevmesi

2 örnekte görülür.

-Ya‘ķüb peygambār (2) Yūsufnı özge oġlanlarıđın ziyāda **sewer** erdi. (NF, 353-2)

Yakup Peygamber Yusuf'u diġer çocuklardan daha çok seviyordu. (Aktan, 2017)

-Bir camā‘atnı favt kılġanım üçün kim eger **sewer** (9) oġlum favt bolsa erdi, andaġ ħađġurmaġay erdim. (NF, 242-8)

Cemaaatle bir namazı kaķırma yerine sevgili oġlumu kaybetseydim, bu kadar üzölmeyecektim. (Aktan, 2017)

Allah rızası için bir müminin başka bir mümini sevmesi

1 örnekte görülür.

-Ol kimerseler kim emr-i ma‘rūf kılġuçılar tururlar taķı kimni **sewer** bolsalar, (13) Taņrı üçün sewġuçiler tururlar. (NF, 308-12)

O kimseler emrimaruf yapan kimselerdir. Onlar kimi sevseler Allah (cc) için severler. (Aktan, 2017)

Tanrının sevdiġi amel

1 örnekte görülür.

-Haķ te‘ālā ol êkki fi‘lni **sewer** taķı êkki fi‘l yigrenür. Ol êkki fi‘l kim Haķ te‘ālā **sewer**. (NF, 254-10)

İnsanda iki tür davranış vardır, o ikisini Cenabıhak sever; yine iki davranış vardır, o ikisinden de tiksindir. Sevdığı iki davranıştan biri güzel huy; öteki, eli açık olmaktır.(Aktan, 2017)

Tanrının güzel olanı sevmesi

1 örnekte görülür.

-Peygambār ‘as aydı: Haḫ tvt cemil turur, cemālnı **sewer**. (NF, 371-8)

Hız. Peygamber (sav), “Cenabıhak güzeldir, güzeli sever. Kibir, Cenabıhakk’ın ikramına değer vermeyip halka tepeden bakmaktır” buyurdu. (Aktan, 2017)

Cennete girmeyi istemek

1 örnekte görülür.

-Ya Resūlallāhi, uçmaḫḫa kirmekni (16) ingen **sewer-miz**, tēp aydılar erse, Peygambār ‘as aydı: Andaḡ erse, umınçlarıñıznı kıskā kılıng. (NF, 435-16)

“Ey Allah resulü! Cennete girmeyi çok isteriz” dediler. (Aktan, 2017)

Peygamber dostlarının cenneti sevmesi

1 örnekte görülür.

-Bir kūn Peygambār ‘as yārānlargā aydı kim: Ey yārānlarım, sizler **sewer-mü-siz** (15)uçmaḫḫa kirmekni tiler-mü-siz? tēp su’āl kıldı. (NF, 435-14)

Bir gün Hız. Peygamber (sav) sahabelere, “Ey ashabım! Siz cennete girmeyi ister misiniz, hoşunuza gider mi? diye sordu. (Aktan, 2017)

Meleklerin sevdiği kul davranışı

1 örnekte görülür.

-Ey ferıştelerim, sizler bu kulumnıñ amalını (11) **sewdüñüz** takı zāhirıña nazar kıldıñız. (NF, 402-11)

Ey meleklerim! Siz bu kulun amelini sevdiniz ve dış görünüşüne baktınız. (Aktan, 2017)

Alimleri sevmek

2 örnekte görülür.

-Kayu mü'min ve muvaḥḥid kim ilmni âlimlarnı **sewer** bolsa, tiriglikı içinde ne kim ḥaṭā ve zellet bu kuldın (11) kelür bolsa, egnindeki ferishteler ol ḥaṭālarını bitimegeyler, tēp yarlıḳadı. (NF, 219-10)

Hangi mümin ilmi ve alimleri sever, kendinden de günah ve kusur meydana gelirse omzundaki melekler o günahları yazmaz. (Aktan, 2017)

-Kaṣan kim 'ilmni taḳı âlimlarnı **sevgen-(12)-ning** derecesi mundaḡ bolsa kim 'ömri içinde yazuḳları bitilmez bolsa. (NF, 219-11)

.... ilmi ve âlimleri sevenlerin derecesi böyle olursa özellikle bildiklerini yaşayanların, takva ile kendilerini yasaklardan sakınarak ömürlerini geçirenlerin dereceleri ve şerefleri kim bilir nasıl olacaktır? (Aktan, 2017)

Şeyhin dostunu sevmesi

1 örnekte görülür.

-Şeyḫ anı ta'zım kıılır erdi, öngin uluḡ yaşıḡ, muḳaddam yārānları-(6)-dın anı artuḳ **sewer** erdi. (NF, 428-6)

Arkadaşları arasında genç bir delikanlı vardı. Şeyh büyük sevgi gösterir, onu öteki büyük ve yaşlı dostlarından daha fazla severdi. (Aktan, 2017)

Tanrının sevdiği kulu sevmek

1 örnekte görülür.

-Taḡrı te'ālānıḡ maḥbūbını **sewmek** Taḡrı te'ālānı (15) sewmek bolur. (NF, 427-14/15)

.... yüce Allah'ın (cc) sevdiğini sevmek yüce Allah'ı (cc) sevmek demektir. (Aktan, 2017)

H. Ömer'in oğlunun ensariyi sevmesi

1 örnekte görülür.

-Emdi men seni **sewdüm**, kerek kim üç (8) küнге tegrü men saña konuk bolsam, kündüz takı seniñ ewünde tursam. (NF, 413-7)

Ey ensari! Üç gündен beri Hz. Muhammed Mustafa (sav) seni cennetle müjdeliyor, o yüzden seni sevdim. (Aktan, 2017)

Peygamberin başka bir peygamberi sevmesi

1 örnekte görülür.

-‘Ali aydı: Yâ Resûlallâhi, meni mü artuğ **sewer-siz** (4) ya tağı Fâtıma nı mu? (NF, 160-3)

Hz. Ali, “Ey Allah resulü! Beni mi çok seviyorsunuz yoksa Fatımayı mı?” (Aktan, 2017)

B. Maddi Kullanım

Fiilin maddi kullanım alanlarına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Zeliha'nın Yusuf'u sevmesi, efendinin hizmetkarını sevmesi, elbise ve ayakkabı sevmek, et sevmek, evladın annesini sevmesi, gösterişli elbiseler sevmek, insanın dünyayı sevmesi, kadını sevmek, kulun başka bir kulun ölmüş etini yemeyi sevmesi, Mekke hurmasını sevmek, övülmeyi sevmek, peygamberin misvakını sevmesi, peygamberin sevdiği yemek.

Harut ve Marut'un Zeliha'yı sevmesi

1 örnekte görülür.

-Eger meni **sewer** erseñiz, kerek (3) kim benim köñlüm üçün bu sanamğa secde kılsañız, tęp derhost kıldı. (NF, 367-2)

Zühre putunu çıkardı ve “Eğer beni seviyorsanız, benim hatırım için bu puta secde etmeniz gerekir” dedi. (Aktan, 2017)

Zeliha'nın Yusuf'u sevmesi

2 örnekte görülür.

-Yana Zeliḥā aydı: Yā Yūsuf, men seni ḳatıḡ **sewer-men**. (NF, 361-1)

Zeliha Yusuf'a : Seni çok seviyorum. Benden niçin kaçırıyorsun? dedi. (Aktan, 2017)

-Kutayfir andaḡ saḳınur erdi kim bu Zeliḥānı Yūsufnı **sewmek** artuḡ (16) terbiyetler ḳılmaḡ oḡullukı cihetidin tēp saḳınur erdi. (NF, 359-15)

Kutayfir, Zeliha'nın Yusuf'u sevmesini, evlatlık yönüyle ve aşırı ilgi olarak düşünüyordu. (Aktan, 2017)

Efendinin Hizmetkarını Sevmesi

10 örnekte görülür.

-Bu neerselerni (12) Kutayfir berdi taḳı Yūsufnı **sewnüp** aldı taḳı ewiḡe ēletti. (NF, 359-12)

Kutayfir (Yusuf'u satan alan kişi) ücret olarak söylenenleri verdi. Yusuf'u sevdi, evine götürdü. (Aktan, 2017)

-Kutayfir atlıḡ, ol Yūsufnı ağır bahā birle satḡın aldı, ḥatunı Zeliḥāḡa aydı kim: Bu oḡlanı (16) köḡlüm **sewdi**. Bu yaḡşı oḡlan bolḡay. (NF, 112-16)

Kutayfir yüksek fiyatla Yusuf'u satın aldı ve hanımı Zeliha'ya, "Bu çocuḡa içim çok ısındı, güzel bir çocuk olacak gibi" (dedi) (Aktan, 2017)

Ol (10) cihetdin munı sizlerdin artuḡ **sewer-men**, tedi erse, cümlesi iḳrār ḳıldılar. (NF, 430-10)

".... Bu hizmetçimi görüyorum, sürekli benimle ilgileniyor, kendisiyle deḡil. Bu yüzden bunu sizlerden daha çok seviyorum" padişah böyle deyince herkes durumu anlamış oldu. (Aktan, 2017)

-Dünyâda neteg kim ağırladı âhiratta takı andağ ağırlağay, (3) tēp mağrur bolup rūzgār keçürse, munuñ misāli ol turur kim bir kimerseniñ ėkki kılı bar , birini **sewer** takı birini (4) **sewmez**. (NF, 426-3)

(Birisi Cenabıhak beni) dünyada yücelttiği gibi ahirette de yüceltir, deyip gururlanarak ömrünü geçirse, bunun durumu, iki hizmetçisi olup birini seven birini sevmeyen şu kimsenin durumuna benzer. (Aktan, 2017)

-Kayda kerek erse, yöriyür, nefsi ne neerse tilese, anı (10) hāşıl kılur takı andağ saşınur kim meni hocam **sewer**. (NF, 426-10)

Köle canı istediği yere gider, nefsi ne istese istediğini elde eder ve “Efendim nasıl olsa beni seviyor, hiç cezalandırmaz, ne gerekirse yaparım, bana hiç kızmaz” diye düşünür. (Aktan, 2017)

-Munuñ misāli ol turur kim bir kimerseniñ ėkki kılı bar, birini **sewer** takı birini (4)**sewmez**. Ol **sewgen** kulinga hemişe edeb kılur. (NF, 426-4)

Bunun durumu, iki hizmetçisi olup birini seven birini sevmeyen şu kişinin durumuna benzer. Sevdiğiyle sürekli ilgilenir, ona öğütler verir ve hocaya gönderir... (Aktan, 2017)

-Emdi ma‘lūm boldı kim (11) maḥlūk hoca anıñ birle meşğul bolğan kılını özge kullardın artuñ **sewer** ermiş. (NF, 430-11)

..... herkes durumu anlamış oldu. Yaratılmış olan bir efendi bile kendisiyle ilgilenen hizmetçisini diğerlerinden fazla severmiş. (Aktan, 2017)

-Bu hoca sizni katıg **sewgey** erdi takı hēç sizin fermānınıñızdın çıkmāğay erdi. (NF, 383-2)

Bey artık daha çok sevecek ve hiç sizin isteğinizden dışarı çıkmayacaktır. (Aktan, 2017)

-Bu oğlan andağ (8) saşınur kim hocam meni **sewmez**, hemişe meni zaḥmat ve meşakḳat içinde tutar, tēp. Takı ol bir kılını kim **sewmez**. (NF, 426-8)

Bu çocuk şöyle düşünür: Efendim beni sevmiyor, sürekli acı ve zorluk içinde bırakıyor. (Aktan, 2017)

359-12

Et sevmek

1 örnekte görülür.

-Men etni (4) yèyür-men takı **sewer-men**. (NF, 263-4)

Ben eti yerim, hem de severim: Eğer Yüce Allah'tan (cc) isteseydim, o bana her gün et verecekti ama ben istemedim. (Aktan, 2017)

Mekke hurmasını sevmek

1 örnekte görülür.

-Men Mekkeniñ (15) hurmasını ingen **sewer men** velikin neçe yıllardan berü yemes-men, tedi. (NF, 297-15)

“Mekke hurmasını çok severim fakat yıllardan beri yemiyorum” dedi. (Aktan, 2017)

Övülmeyi sevmek

2 örnekte görülür.

-Takı meni kişi öger bolsa, men anıñ ögmekini **sewer-men**. (NF, 371-16)

Bir kişi beni överse onun övmesini seviyorum. (Aktan, 2017)

-Eger kimerse cümle ħalāyıkñıñ ögmekini **sewse** takı ol ħalāyık yermekini yigrense, ol munāfık turur. (NF, 376-7)

Bir kimse insanların sevmelerinden hoşlanıp yermelerinden rahatsız olursa o kimse münafıktır. (Aktan, 2017)

-Takı Tañrı tv (15) bizlerni yıǵdı kılmağanımız işler birle ħalāyıklar bizlerni ögmekni **sewmekdin** neteg kim kelāmı içinde ħabar berü yarlıkar. (NF, 371-15)

Yüce Allah (cc) bizlere, yapmadığımız işlerle halkın bizi övmesinden hoşlanmayı yasakladı. (Aktan, 2017)

Gösterişli elbiseler sevmek

2 örnekte görülür.

-Taķı men körklüg tonlar keymekni **sewer-men**, ançaka tēgi kim na‘linim (2) kayıķı körklüg bolmaķını taķı ķamçım çıpçurgası körklüg bolmaķını **sewer-men**. (NF, 372-1/2)

Ben güzel şeyler giymeyi de seviyorum. O kadar ki takunyamın kayışının, kamçının sapının bile güzel olmasını seviyorum. (Aktan, 2017)

Peygamberin sevdiği yemek

3 örnekte görülür.

-Peyğambār ‘as kayu ta‘āmnı **sever**? Biz ol ta‘āmnı kılıp keltürelin . (NF, 25-5)

“Hz. Peygamber (sav) hangi yemeği sever?” (Aktan, 2017)

-Peyğambār ‘as koy etidin kayu yerni **sewer**? tedi. (NF, 33-10)

Hz. Peygamber (sav) koyun etinin neresini sever? (Aktan, 2017)

-Peyğambār ‘as koy (11) etidin ķol etini taķı yağrın etini **sewer** tedi. (NF, 33-11)

Hz. Peygamber koyunun kol ve kürek kemiğindeki eti sever. (Aktan, 2017)

Elbise ve ayakkabı sevmek

1 örnekte görülür.

-Yā Resūlallāhi, (7) er kimerse tonı körklüg bolmaķını na‘lini körklüg bolmaķını **sewer**. (NF, 371-7)

“Ey Allah resulü! Bir erkek, elbisesinin ve takunyasının güzel olmasını severse bu kibir olur mu?” (Aktan, 2017)

İnsanın dünyayı sevmesi

5 örnekte görülür.

-Ya Ruhullāh, Hak te‘ālā yigrenmişini (7) biz sewdük; bu dünyānı andağ katıg **sewdük** kim oğlan anasını sewmiş mengizlig sewdük. (NF, 395-7)

“Ey Allah’ın (cc) ruhu!Biz Cenabıhakk’ın iğrendiği şeyi, bu dünyayı, bir çocuğun kendi annesini sevmesi gibi çok sevdik. (Aktan, 2017)

-Biz taķı anıñ mengizlig bolup dünyānı **sewdük**. Bu dünyānı **sewmeklik** sebebidin cümle ma’siyet bizlerdin (10) keldi. (NF, 395-9)

Nasıl ki bir çocuk, annesini karşısında görüp sevinir, içi rahatlar, annesi yüz çevirdiği zaman ağlamaya başlarsa biz de aynı o şekilde dünyayı çok sevdik. Dünyayı sevme dolayısıyla her günahı işleyince Cenabıhak bizi yok etti”. (Aktan, 2017)

-Eger dünyānı **sewmiş** bolsa erdiñ, bu dünyāda kâfırğa bir içim (9) suw bërmegey erdiñ. (NF, 173-8)

Sen dünyayı sevmedin, sewmiş olsaydın içmek için kafirlere bir yudum su vermeyecektin. (Aktan, 2017)

-Men munlar arasında erdim, vlikin munlar sewmiş tæg dünyānı **sewmez** erdim. (NF, 395-12)

Ben bunlar arasındaydım ancak dünyayı bunların sevmesi gibi sevmezdim. (Aktan, 2017)

-Dünyānı (9) **sewmek** āfatıñ beyānı içinde turur. (NF, 390-9)

Dünyayı sevmenin zararları (6. fasıl başlık) (Aktan, 2017)

Bir nesneyi sevmek

1 örnekte görülür.

-Ata anağa uf tèmek kerekmez. ‘Arab adatı ol turur bir neerseni yigrense, **sewmese**, uf kelimesin aytur. (NF, 285-2)

.... ana babaya “üf!” denmemeli. Bir şeyi sevmeyip tiksinererek “üf!” demek bir Arap adetidir. (Aktan, 2017)

Kadını sevmek

1 örnekte görülür.

-Hüseyin razhu aydı kim: Yā Abdullāh bu Umm-i Ubeyhānı **sewer-mü-sen?** (NF, 182-9)

Hüseyin (şöyle sordu), Ey Abdullah! Ümmü Ubeyhā'yı seviyor musun? (Aktan, 2017)

Evladın annesini sevmesi

1 örnekte görülür.

-Ya Ruḥullāh, Haḳ te‘ālā yigrenmişini (7) biz sewdük; bu dünyānı andağ çatıg sewdük kim oğlan anasını **sewmiş** mengizlig sewdük. (NF, 395-7)

“Ey Allah’ın (cc) ruhu! Biz Cenabıhakk’ın iğrendiği şeyi, bu dünyayı, bir çocuğun kendi annesini sevmesi gibi çok sevdik. (Aktan, 2017)

Peygamberin misvakını sevmesi

1 örnekte görülür.

-Ayışa razhā bildi kim Peyğambār ‘as misvaḳnı çatıg **sewer** erdi. (NF, 90-3)

Hız. Ayşe Hız. Peygamber’in (sav) misvakı çok sevdiğini biliyordu. (Aktan, 2017)

Kulun başka bir kulun ölmüş etini yemeyi sevmesi

1 örnekte görülür.

-Haḳ tvṭ ḥabar berü yarlıḳar . Ey mu’minlar bazıñız takı bazıñızka ğıybat kılmañ, **sewer-mü** (9) sizlerde biriñiz qarındaşıñıñ etini yemek ölügselik ḥālında (NF, 384-8)

Cenabıhak yüce kitabında haber verip şöyle bildirir: Ey iman edenler! Kiminiz kiminizin arkasından çekiştirmesin! Sizden herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? (Aktan, 2017)

3. SEW(Ü)N-: Sevinmek, memnun olmak

Clauson'un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson fiilin “sev-“ fiilinden dönüşlü olduğunu, fiilin eğlenmek, mutlu olmak vb. anlamlarda kullanıldığını ve Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında aynı fonetik değişiklikle görüldüğünü söyleyerek şu açıklamalara yer verir:

II 2 (ögir-) / Irk B.8. yy (ögir-) / Man. TT II 8, 60 (ögir-)/ VIII. yy. Uyg. Man-A M I 28, 13 (ögir-) / Bud. PP 53, 2 ertijü sevindi (çok sevindi) / U III 73, 21 ögmişke sevinmedin (övülmüş olmaktan dolayı sevinmemek) / Civ. TT I 87; 128-9 (örüki) / XI. yy. Xak. er sevindi (adam sevindi) / Kaş. II, 53 (sevinür, sevinmek) / Kaş II , 286, 20 (ulgad-) / KB 81 (küven-) / XIII.yy. At. 44 okıglı kişiniñ sevinşün cānı (Okuyan kişinin sevinmesi) / Tef. s. 265 sevin- / sevün- (eğlenmek, mutlu olmak) / Muh. XIV. sewin- Mel. 29, 14/ Rif. 113 sevin-/ XV. yy. Çağ. San. 258v.15 sēwin- / XIII. yy. Xwar. Oğ. 198 sevindi küldi / XIV. Qutb 157, Nahc. 369, 2 sevün-/ XIV. yy. Kom. CCI, CCG, Gr. 219 sevin- / sövin- / sövün- / söyün- (sevinmek, eğlenmek) / XIII. yy. Kıp. Hou. 35, 13 sewin-/ XIV. İd. 54; Bul. 68 sövün-/ XV. Kav. 74, 6; 61, 16 sewinmek / Tuh. 20a 11; 28b 4: söyün- (Clauson, 1972, s.790)

Divānū Luğāt’it- Türk’te Yer Alan Kayıtlar

sewün-

Iwırık başı kazlayu/ Sağrak tolu közleyü/ Sakınç kudhı kizleyü/ Tün kün bile sewnelim

-İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıya çukura (kuyuya) gizleyerek gece gündüz sevinelim. (Atalay, 2006, DLT I, 100-9)

Ottuz içip kıkralım/ Yokar kopup segrelim/ Arslanlayu kökrelim/ Kaçtı sakınç sewnelim

-Üçer kez içip haykıralım, yukarı kopup zıplayalım, arslan gibi kükreyelim. Sakınılacak şey gitti, sevinelim. (Atalay, 2006, DLT I, 142-17)

Kardunı yinçü sakınmañ / Tuzgunı mançu sèzinmeñ / Bulmaduk neñge sewinmeñ / Bilgeler anı yèrer

-Karduyu inci sanmayın, armağanı ücret sanmayın, bulunmamış nesneye sevinmeyin, bilgiler onu yererler. (Atalay, 2006, DLT I, 419-11)

Yılkı yazın atlanur/ Otlap anın etlenür/Begler semüz atlanur/
Sewnüp ögür ısışur

-Yılkı ilkyazın atlaşır- at haline gelir- otlayarak etlenir. Beyler semiz ata biner, sevinerek eşler birbirini ısıtır. (Atalay, 2006, DLT I, 285-14)

kiçikde katıglansa ulgadhu sewnür

-Küçüklükte çabalarsa, katlanırsa büyüdüğünde sevinir. (Atalay, 2006, DLT II, 268-20)

tünle yorup kündüz sewnür, kiçigde eflenip ulgadhu sewnür.

-Geceleyin yürüyüp gündüz sevinir, küçüklüğünde evlenip yaşlandığında sevinir. (Atalay, 2006, DLT III, 87-26/87-27)

yazın katıglansa kışın sewnür

-Yazın çalışan kışın sevinir. (Atalay, 2006, DLT III, 159-12)

Nehcü’l- Ferādis’te Fiilin Kullanım Şekilleri

A. Manevi Kullanım

Fiilin manevi kullanım özelliklerine baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Peygamberin sevinmesi, sahabenin sevinmesi.

Peygamberin sevinmesi

10 örnekte görülür.

-Yâ Rebi! eger seni Peyğambâr ‘as körer bolsa erdi, bu senin tiriglikingdin gâyat **sewüngey** erdi takı ingen sewgey erdi. (NF, 237-14)

(İbn-i Mesud aktarır): “Ey Rebi! Eğer seni Hz. Peygamber (sav) görseydi, senin bu yaşantından oldukça sevinecek ve seni sevecekti” dedi. (Aktan, 2017)

-Ümmetlerin dünyâda imân birle tirilgeyler takı dünyâdın çıkmışda imân birle (12) çıkğaylar tedi erse, men takı **sewündüm**. (NF, 57-12)

“Ümmetin dünyada iman ile yaşayacak ve dünyadan giderken imanla gidecek” deyince ben de sevindim. (Aktan, 2017)

-Kaçan kim keldim, Peyğambâr ‘as’ka habar bêrdim erse, Peyğambâr (6) ‘as **sewündi**. Haq te‘âlâka hamd u senâ kıldı takı cümle halâyıkka icâzat bêrdi. (NF, 32-6)

Gelip Hz. Peygamber’e (sav) durumu bildirince çok sevindi, Cenabıhakk’a şükretti ve herkese izin verdi. (Aktan, 2017)

-Eger kökdin azâb kelse erdi bu hatâ (10) kılğan işimiz üçün cümleke ol azâb teggey erdi, meger saña tegmegey erdi, tedi erse, Ömer **sewündi**. (NF, 117-10)

Hz. Peygamber: “Eğer yapacağımız bu yanlış işten dolayı gökten bir azap gelseydi herkese azap gelecek fakat sana gelmeyecekti” dedi. Hz. Ömer (benim görüşüm Cenabıhakk’ın buyruğuna uygun düştü (diyerek) (Aktan, 2017)

-Rumeyza aydı: Yâ Resûlallâh, Haq te‘âlâ maña uçtmağ rûzi kıldı, munda turur-men tedi erse, **sewündüm**. (NF, 65-8)

Rumeysa, “Ey Allah’ın resulü! Cenabıhak bana cennet nasip eyledi, burada oturuyorum” deyince sevindim. (Aktan, 2017)

-Men ‘āsi ve cāfi tenimni Peyğambār ‘aleyhi (17)’s- selāmnun mübārek teniğe sürtsem, bolğay kim kıyāmatta tenimke tamuğ oti tegmese tep i’tikād kıldım tedi erse, **sewündi**. (NF, 86-17)

Benim aklıma yalnız bu günahkar bedenimi Hz. Peygamber’in mübārek tenine sürtmek geldi. Belki kıyamet günü bedenime cehennem ateşi değmez, diye düşündüm. (Aktan, 2017)

-men anların tevbelerini kabul kılayın, tedi erse, Cebre’ il takı barıp habar bërdi erse, Ādam Peyğambār takı (7) **sewündi**. (NF, 282-6/7)

.... *“ben onların tövbelerini kabul edeyim” diye emretti, Cebrail (as) de gidip haber verdi. Adem peygamber sevindi.* (Aktan, 2017)

-Men takı oyğandım takı ingen **sewündüm** şād boldum, andağ kim ol **sewüngenimni** hêç sıfat (16) kılu bilmez-men. (NF, 271-15)

(Güzel rüyadan) hemen uyandım ve çok sevinip mutlu oldum, o kadar ki sevincimi hiç tarif edemem. (Aktan, 2017)

-Ya Abū Bekr, Peyğambār ‘as maña andağ aydı, tēp aydım erse, **sewündi**. (NF, 126-15)

“Ey Hz. Ebu Bekir! Hz. Peygamber bana söyledi” deyince sevindi. (Aktan, 2017)

-Ey Hālifa, kağğurmağıl, bu meseleniğ (5) cevābını men bilür-men tedi erse, Hālifa **sewündi**. (NF, 204-5)

(Çocuk): *“Ey halife! Üzülme. Bu sorunun cevabını ben biliyorum” deyince halife sevindi.* (Aktan, 2017)

Sahabenin sevinmesi

9 örnekte görülür.

-Bu ceddım emirü’l-mu’minin ‘Ali’bnü Abi Talibniğ ziyāratı turur, tedi erse, Harune’r- Reşid (6) gayat **sewündi**. (NF, 156-6)

“Bu, müminlerin emiri, atam Ali bin Ebu Talip’in türbesidir” dedi. Harun Reşid bu durumdan son derece sevindi. (Aktan, 2017)

-Ya Rebbi, mendin ne hayr iş keldi kim benim birle bu mu‘āmile kıldıñ, velilerinñ birle mu‘āmile kılmış teg; tēp **sewündi**. (NF, 269-10)

(Feth-i Muvasali): “Ya Rabbi! Benden ne hayırlı iş meydana geldi de velilerine muamele ettiğın gibi bana böyle bir muamele ettin?” dedi ve sevindi. (Aktan, 2017)

-Ayyüb peygambār aydı: Yā Raḥmat! ol sökel tēgeniñ men turur-men tēdi. Kışşanı aña aytu bērdi erse, ol takı (6) **sewündi**. (NF, 334-6)

Eyüp Peygamber: “Ey Rahmet! O hasta dediğın kişi benim” dedi ve olup biteni anlatınca o da tarifi imkansız bir şekilde sevindi. (Aktan, 2017)

-Haḡ tvt bu altı yüz miñ (14) kişini on altı kişiğe bağışladı takı cümlesini yarlıkadı tēdi. Takı êkeğü aştılar, közimdin (15) ġāyib boldılar. Men takı oyğandım takı ingen **sewündüm** şād boldum, andağ kim ol **sewüngenimni** hēç sıfat (16) kılu bilmez-men. (NF, 271-14/15)

(Ali İbni’l Muvaffik nakleder): “Cenabıhak bu altı yüz bin kişiyi altı kişiye bağışladı ve hepsini affetti” dedi. Daha sonra birlikte göğē yükseldiler ve çok sevinip mutlu oldum, o kadar ki sevincimi hiç tarif edemem. (Aktan, 2017)

-cümlesini raḥmat kıldım yarlıkadım tēp (6) hitāb kēldi. Yana uyķumdın oyğandım erse, ingen **sewündüm** kim hēç ol **sewüngenleringe** nehāyat yok erdi. (NF, 272-6)

(Ali İbni’l–Muvaffik rüyasını aktarır): (Allah (cc): “bu yıl haclarını kabul etmediğim kişilerin haclarını, kabul edenlere) bağışladım, acıdım hepsini affettim” (buyurdu) . Uykudan uyanınca yine çok sevindim, sevincim sonsuzdu. (Aktan, 2017)

-Peygambār ‘as yārānlarğa aydı kim: Maña fermān boldı Mekkeke barmaķķa tēp. Barça sahāba takı **sewündiler**. (NF, 48-7)

Hız. Peygamber sahabelere, “Bana Mekke’ye gitmek üzere emir geldi” diye buyurdu, bütün sahabe de sevindi. (Aktan, 2017)

-Namāzdın çıkıp Peyğambār ‘as (16) Eyyüb-i Ensāri ewiñe kirdi erse, Eyyüb-i Ensāri şād boldı, **sewüendi**. (NF, 24-16)

Namazdan çıkıp Hz. Peygamber, Eyyübü Ensari’nin evine girince Eyyübü Ensari sevindi, mutlu oldu. (Aktan, 2017)

-Mu’minlar haqqıña köñlümke hêç kine takı (16) hased yok turur. Munlarğa, Haq te‘ālā ne ni‘met kim bërse, maña bërmiş teg **sewnürmen**. (NF, 413-16)

Müminler hakkında, benim gönlümde hiç kin ve kıskançlık yoktur. Onlara Cenabıhak bir nimet bağışlasa sanki bana bağışlamışçasına sevinirim. (Aktan, 2017)

-İbn Mesud ražhu yārānlarnı başlap Abū Zār qatıña kirdi erse Abu Zar (131) (1) ražhu **sewüendi**. (NF, 131-1)

İbn-i Mesud (ra) arkadaşlarının başına geçip Ebu Zer-i Gıfari’nin yanına gidince Ebu Zer-i Gıfari (131) sevindi. (Aktan, 2017)

B. Maddi Kullanım

Maddi kullanım alanına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Erkeğin kadın için sevinmesi, evladın sevinmesi, çocuk büyütmek için sevinmek, insanın altın için sevinmesi, kervanın yaklaşımakta oluşuna sevinmek, kötü işlere sevinmek / münafıklık sıfatı, mal sahibinin sevinmesi, şeytanın sevinmesi.

Evladın sevinmesi

1 örnekte görülür.

-Bağar, anası tonlarını keğmiş, töşekini yığmış, derhāl Hak te‘ālā (16) sıhhat bërmiş, kıoptı takı oğlıña karşı keldi. Oğlı takı inen **sewüendi**. (NF, 221-15/16)

Bakar ki annesi elbiselerini giymiş, yatağını toplamış, yüce Allah (cc) ona çabucak şifa vermiş, kalkıp oğluna doğru gelir, oğlu da çok sevinir. (Aktan, 2017)

Kervanın yaklaşmakta oluşuna sevinmek

1 örnekte görülür.

-**Sewündüm** takı ançağa tegi küydüm kim ol karvân yakın keldi erse, anlarğa men qol saldım. (NF, 130-12)

Bakınca uzaktan bir kervan göründü. Sevindim ve onlar yakına gelinceye kadar bekledim.El sallayıp seslenince bana doğru geldiler. (Aktan, 2017)

Çocuk büyütme için sevinmek

1 örnekte görülür.

-Fatımā erkek oğlan tuğurgay takı (12) ol oğlanı asrağay-sen, sening etekinde ulalgay, tedi erse, qorqunçum ketti takı (13) **sewündüm**. (NF, 178-13)

Kızım Fatıma bir erkek çocuk doğuracak, o çocuğu sen besleyeceksin ve o senin eteğinde büyüyecek buyurunca korkum gitti ve sevindim. (Aktan, 2017)

İnsanın altın için sevinmesi

3 örnekte görülür.

-Bilmes-men neçe altın aldı takı sanduqñı bağladı takı kilidni maña bërdi, tedi erse, (5) ol Fath-i Muvassaliniñ qarındaşı **sewündi**. (NF, 259-5)

“Kardeşiniz Feth-i Muvassali geldi, benden kilidi alıp sizin sandığınızı açtı ve bir miktar yarmak çıkardı. Ne kadar altın aldığını bilmiyorum. Daha sonra kilidi bana geri verdi. Feth-i Muvassali ’nin arkadaşı sevindi”. (Aktan, 2017)

-Beni İsrā’il içinde rāzi boldılar takı ol inekni boğuzladılar takı terisini kızıl altın birle tolturup (9) ol ogulka berdiler erse, ol takı anasına kelip aydı erse, anası takı **sewündi**. (NF, 342-9)

İsrailoğulları razı olup o ineği kesti ve derisini kızıl altınla doldurup delikanlıya verdiler. Gelip bunu annesine anlattı ve annesi de sevindi. (Aktan, 2017)

-Kaçan kim Umayya‘bnü Hâlaf ‘al yarım batman kızıl altun(nı) aldı erse, **sewnü** (13) bardı taķı bir kaç tewe buthāna ķapugında ķurbān ķıldı taķı dervişlerke bērdi. (NF, 97-12)

Ümeyye İbn-i Halef yarım batman kızıl altını aldı, sevinip gitti.(Aktan, 2017)

Kötü işlere sevinmek / Münafıklık sıfatı

1 örnekte görülür.

-Ma‘lūm bolur kim mu’minlarga edgūluk tegmişde kađğurmak (15) taķı yamanlık tegmişte **sewünmek** munāfıklar sıfatı boldı. (NF, 412-15)

Buradan anlaşılıyor ki müminlere iyilik geldiğinde üzülmek ve kötülük geldiğinde sevinmek münafıklık özelliği sayılıyor, mümin olan birine bu özelliği kendinden uzaklaştırmak gerekir. (Aktan, 2017)

Şeytanın Sevinmesi

1 örnekte görülür.

- Kaçan kim bu habarı eşitti erse, **sewüندی** taķı yüreklendi. (NF, 369-2)

(İblis, Cenabıhak ile melekler arasındaki) konuşmayı okuyunca sevindi ve ümitlendi. (Aktan, 2017)

Mal Sahibinin Sevinmesi

2 örnekte görülür.

-Tuturğan edesi keldi taķı ol (17) amānatnı mendin tiledi. Men aņa kışşanı aytu bērdim erse, **sewüندی**. (NF, 292-17)

Pirinç sahibi geldi ve emanetini benden istedi. Ben de olup biteni anlatınca sevindi. (Aktan, 2017)

-Sizing (15) keremūñüzdin derhōst ol turur kim benim taņanımnı kişike aymasañız, tēdi erse, ol taķı ķabul ķıldı taķı çıķtı (16) aldı, **sewnüp** çıķtı. (NF, 195-16)

“Sizden ricam benim bu inkarımı kimseye söylemeyin!” dedi. O (yarmakların sahibi olan alıcı)da kabul etti, yarmaklarını alıp çıktı. (Aktan, 2017)

Erkeğin kadın için sevinmesi

1 örnekte görülür.

-Uş men talāk bēreyin takı sen hecdin kaytsaŋ (12) takı küyseŋ ‘iddeti tamām bolsa nikāh kılsam bolğay mu tēdi erse Abdullaḥ ibnū Āmir **sewüdi**. (NF, 182-12)

Hüseyin, “Şimdi ben boşayayım, sen hacdan dönünceye kadar beklesen iddeti bitince sana nikahlasam olur mu? dedi. Abdullah İbn-i Amir sevinip çok teşekkür edince... (Aktan, 2017)

4. SIGIN-: Sığınmak

Cluson’un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson, fiilin “sığ-“ fiilinden dönüşlü olduğunu, fiilin genellikle yönelme ekiyle beraber kullanıldığını, Anakuzey grubundan Kazakça ve Kırgızcada “sıyın-“, Anagüney grubundan Özbekçede “sigin-“, Kuzeybatı grubundan Karakalpak ve Kumuk Türkçesinde “sıyın-“, Güneybatı grubundan Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Türkmencede “sığın-“, Kuzeydoğu grubundan Altayca ve Teleütçede “sığın-“ olarak geçtiğini söyler ve şu açıklama ile örneklerle yer verir:

VIII.yy. Uyg. Bud. UII, 25, 15-16 bilekin sıganıp / U IV 34, 69 yērke yapşunu sıgındılar (kendilerini yere kapatmak suretiyle korudular)/ XI.yy. Xak. keyik turuğқа sıgındı (vahşi hayvanlar koruma alındı)/ Kaş. II 152 (sığınur, sığınmak) : men teŋrike sıgınur-men (Ben tanrıya sığınyorum); II, 160, 26 / KB 29 : saŋar oқ sıgındım (Tanrıdan koruma talep etmek) ; 451, 2158, 3790, 5125/ XIII.yy. Tef. 270, sığın- (Tanrıya sığınmak); 250 (sağın-)/ XIV. yy. Muh. : sıgın- (birini saklamak)/ Mel. 23, 5; Rif. 104 sığınmak ; 35, 16, 121./ XV. yy. Çağ. San. 253v 7a. sıgın- 1. “Bir şeylerin sığdırılması” 2. “korumaya almak, teslim almak”/ XIII.yy. Xar. Ali. 28 sığın-, sığındır-; Kutb 151 (14.yy)/ XIV. yy. Kom. CCG; Gr.sığın- / sıyın /

XIII. yy. Kıp. sığın- Hou. 37, 8, 43, 16/ XV. yy. Tuh. 5a 12 (sıyın-); 5b3, 9b9, 17b8, 39a3 (Clauson, 1972, s. 813)

Divānū Lugāt’it- Türk’te Yer Alan Kayıtlar

sığın-

keyik turagka sığındı

-Geyik sığıncağa sığındı (Atalay, 2006, DLT II, 152-24)

men Teñrige sığınur men

-Ben Tanrıya sığınırım. (Atalay, 2006, DLT II 152-28/ 152-29)

Nehcü’l- Ferādis’te Fiilin Kullanım Şekilleri

A.Manevi Kullanım

Fiilin manevi kullanım alanına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Tanrıya sığınmak, şeytandan Tanrının indirdiği kitaplara sığınmak, şehadet köşesine sığınmak, cennete sığınmak.

Tanrıya Sığınmak

16 örnekte görülür.

-Ey Bār Hudāyā, sanaga (5) **sığınur-men** kezzāblar maḳāmıdın takı seniñ ḥazratıñdın i’rāz ġāfillar makāmıdın. (NF, 200-5)

Allah’ım! Yalancılardan ve senin huzurundan yüz çevirenlerden sana sığınırım. (Aktan, 2017)

-Maña ol maḳāmlar kerekmez. Men saña **sığınur-men** ol maḳāmlardın (NF, 317-11)

Bana bunlar (makamlar) gerekmez, o makamlardan sana sığınırım. (Aktan, 2017)

-Yā Rebbi, maña ol maḳām takı kerekmez. Saña **sığınur-men** ol maḳāmıdın, tedi. (NF, 317-13)

Ya Rabbi! Bana o makamlar da gerekmez, o makamlardan sana sığınırım. (Aktan, 2017)

-Ey Bār Hūdāya, saña **sıgınur-men** tekebbürnün şişmekidin, tēp aytur erdi. (NF, 373-5)

Allah'ım! Büyüklük taslamaktan, kendimi beğenip kasılmaktan sana sığınırım. (Aktan, 2017)

-Yā Rebbenā, saña **sıgınur-biz** uyatsızlıkdın; eşittük kim falān kimerse falān hocadın dünyavi neerse (14) tilemiş, tēp. (NF, 387-13)

“Ya Rabbi! Utanmazlıktan sana sığınırız. Falan kimse falan büyüktən dünyalık bir şey dilenmiş, diye işittik” derler. (Aktan, 2017)

-‘Arasāt halkı ayğaylar kim: Bu zişt sūratnı bilmekdin Tanrı te‘ālāka **signur-biz**, tegeyler. (NF, 399-7)

Mahşer halkı, “Bu çirkin suratlıyı tanımaktan yüce Allah’a (cc) sığınırız” diyecek. (Aktan, 2017)

-Takı Tanrı te‘ālā hāzratıña **sıgındım** takı aydım: Yā Rebbi meni bu kağgudın kūtğargıl. (NF, 102-3)

(Hz. Ebu Bekir): “Yüce Allah’a (cc) sığındım ve ya Rabbi! Beni bu üzüntüden kurtar” (dedim). (Aktan, 2017)

-Saña **sıgınur-men** ol maķāmdın, tedi (14) takı yigirmi maķam evliyāların kerāmatlarıdın sanadı takı cümlesidin Hāķka **sıgındı**. (NF, 317-14)

.... evliyaların kerametlerinden yirmi makam saydı ve hepsinden Allah’a sığındı. (Aktan, 2017)

-Ayyüb peygāmbār (4) takı erteke tegi yığlayu kēçti hātır ingen şikeste boldı takı Hāķ te‘ālāka **sıgındı**. (NF, 333-4)

Eyüp Peygamber’in morali çok bozuldu, Cenabıhakk’a sığınıp “Ya Rabbi!” Şimdi bana dert gelip çattı. Sen esirgeyicilerin esirgeciyisin; bana merhamet eyle! (Aktan, 2017)

-Zebaniyyalar meni topuzları birle ursalar takı maña hamirni içürseler men miskin kıl senin keremüne **sıgıngaymen**. (NF, 183-1)

Ben aciz zavallıyı eğer cehenneme gönderir, (183) topuzları ile vurmaları için cehennem zebanilerine buyurursan, bana kaynar suyu içirirlerse ben zavallı kulunuz senin affına sığınacağım. (Aktan, 2017)

-Bu miskin (14) kulların sana **sıgnu** çıkmak gerek erdi, bilmediler. (NF, 72-14)

Bu zavallı kulların sana dayanıp çıkmalıydılar ama yapmadılar. (Aktan, 2017)

-Hemişe Hâk te‘âlâ hazratına **sıgnu (15)** turmak gerek, Hâk te‘âlâdın yâri tileyü turmak gerek. (NF, 227-14)

.... daima Cenabıhakk’a sığınmak, ondan yardım dilemek, her an için onu anmak ve onunla birlikte bulunmak gerekir. (Aktan, 2017)

Hâk te‘âlâ hazratına **sıgnur** erdi takı necât tileyür erdi gür azâbıdın öziñe hem takı cümle mu’minlarğa (NF, 198-7)

O yüce Allah’a sığınır, hem kendi hem de bütün müminler için kabir azabından kurtuluş dilerdi. (Aktan, 2017)

-Kaşd kıldı kim zinâ kılsa. Sara Hâk te‘âlâğa **sıgındı** erse, Hak teala derhal (17) ol padişahka ol mikdar maraz ve renc berdi. (NF, 218-16)

Padişah, Sare’nin güzelliğini gördü, zina etmek istedi. Sare yüce Allah’a (cc) sığınınca Allah (cc) derhal padişaha bir hastalık ve sıkıntı verdi. (Aktan, 2017)

-Yazuqlardın takı seniñ hazratıñdın yarlıkatu tileyür-men, tep Hâk te‘âlâğa **sıgındı**. (NF, 375-5)

Hz. Peygamber (sav) “Ey Allah’ım! Senin yüce zatından farkında olduğum ve olmadığım günahların bağışlanmasını diliyorum”. (Aktan, 2017)

-Sen fariğ bolğıl Hâkğa **sığınmağdın**, men sana vesvese kılu bilmez-men. (NF, 227-12)

Şeytanın bu şekilde “Sana vesvese vermeye gücüm yetmez” demesi şeytandan bir vesvesedir. Bunun anlamı şudur: Senin Hakk2a sığınmana gerek yok, ben sana vesvese veremem. (Aktan, 2017)

Şeytandan Tanrının İndirdiği Kitaplara Sığınmak

1 örnekte görülür.

-Sığınur-men Tanrı te‘ālānıñ tükel atları birle (12) endürülmüş kitābları birle kāmıǵ şeytāndın. (NF, 168-11)

Bütün şeytanlardan, acı veren zehirli hayvanlardan, kötülük saçan gözden, indirilmiş olan bütün hak kitaplar ile yüce Allah’ın (cc) adlarına sığınırım. (Aktan, 2017)

Şehadet köşesine sığınmak

1 örnekte görülür.

-Ol mendin kōrkup bir daraht kuytusıña sığınıp (8) kelime-i şehādat kuytusıña sığınıp (8) kelime-i şehadat ayıp musulman bolsa, emd, men anı öltüreyin-mü ya takı yok mu? (NF, 335-7)

..... o da benden korkup bir ağacın arkasına sığınarak kelime-i şehadet getirip müslüman olsa, böyle bir durumda onu öldüreyim mi? yoksa öldürmeyeyim mi? (Aktan, 2017)

Cennete sığınmak

1 örnekte görülür.

-Takı uçtmah (13) mu’minning sığın(gu) yeri turur, tēp aydı. (NF, 390-13)

Dünya müminin zindanı, kabir kalesi, cennet de kalacağı yerdir. (Aktan, 2017)

B. Maddi Kullanım

Fiilin maddi kullanım alanına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Acıdan bir köşeye sığınmak, ağa köşesine sığınmak, hayvanlardan kaçıp başka bir yere sığınmak, çıyanın dünyaya sığınması.

Acıdan bir köşeye sığınmak

1 örnekte görülür.

-Osmānı kılıç (16) birle urdı erse, hatunı Osmannın üzesiye tüşti erse, anı taķı kılıç birle urdılar; eyesininı yarusı kerildi (17) yıǵlayu bir munguşķa **sıǵındı**. (NF, 135-17)

O uğursuz kişi Hz. Osman'ı kılıçla vurunca hanımı Hz. Osman'ın üzerine kapandı, ona da kılıçla vurdular, kaburga kemiğinin yarısı kesildi ve ağlayarak o da bir köşeye büzüldü. (Aktan, 2017)

Ağaç köşesine sığınmak

1 örnekte görülür.

-Ol mendin korkup bir daraht kuytusına **sıǵınıp** (8) kelime-i şehādat kuytusına sıǵınıp (8) kelime-i şehādat ayıp musulmān bolsa, emdi, men anı öltüreyin-mü ya taķı yok mu? (NF, 335-7)

..... o da benden korkup bir ağacın arkasına sığınarak kelime-i şehadet getirip müslüman olsa, böyle bir durumda onu öldüreyim mi? yoksa öldürmeyeyim mi? (Aktan, 2017)

Hayvanlardan kaçıp başka bir yere sığınmak

1 örnekte görülür.

-Bu canvārlar bu it-(13)-lerdin taķı barslardın kaçıp keldiler taķı bu turbatķa **sıǵındılar**. (NF, 155-13)

Hayvanlar, köpeklerden ve panterlerden kaçıp gelip bu türbeye sığınınca köpekler ve panterler türbeye yaklaşıp döndüler. (Aktan, 2017)

Çıyanın dünyaya sığınması

1 örnekte görülür.

-Yā Rebbi, bu çağannın **sıǵıngu** yeri bar taķı bu dünyā içinde Meryem oğlı 'isānı sığınu yeri yok. (NF, 393-17)

“Ya Rabbi! Dünyada bu çıyanın bile sığınacak bir yeri var fakat Meryem oğlu İsa'nın sığınacak yeri yok. (Aktan, 2017)

5. SIGINDUR-: Korumaya almak, sığındırmak

Clauson'da fiil hakkında açıklama yer almaz.

Divānū Lugāt'it- Türk'te fiil hakkında açıklama yer almaz.

Nehcū'l- Ferādis'te Fiilin Kullanım Şekilleri

Maddi anlamda kullanılmıştır.

Mekke kafirlerinden kaçıp başka birilerine sığınmak

1 örnekte görülür.

-Mekke kâfırları meni kıvdılar, takı men sizke bardım erse (14) siz meni özünüzke **sığındurdunguz**. (NF, 76-14)

Ey ensar! Mekke kâfirleri beni kovalayıp da size vardığımda siz beni bağrınıza bastınız. (Aktan, 2017)

6. SİKA-: Sıvazlamak, okşamak, masaj yapmak

Clauson'un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson fiilin “sık” ismi ya da “sık-“ fiil kökünden geldiğini, Güneybatı grubundan Türkiye Türkçesinde “sığa-/ sıva-“ biçiminde yaşadığını ve fiilin “ovmak, masaj yapmak, düzleştirmek” anlamlarında kullanıldığını söyler ve şu açıklama ile örneklerle yer verir:

VIII. yy. Uyg. Bud. tögömin sıkazunlar / TT VIII. K3 : anı için tögöden ükün belgörmüş/ Xak. XI. Kaş 269 (sıkar, sıkamak) ol anıñ başın sıkadı (o onun başını şefkatle okşadı)/ XIII.yy. Tef. 270- 1 sığa-/ sika- (vurmak, çarpmak)/ XIV.yy. Har. Kutb 164 sığa- (birine dikkat etmek, kibarlığını göstermek)/ XIV. yy. Osm. TTS II 812; III 616 sığa- (kırmak) (Clauson, 1972, s. 806)

Divānū Lugāt'it- Türk'te Yer Alan Kayıtlar

sıka-

ol anıñ başın sıkadı

-O, onun başını sığadı. (Atalay, 2006, DLT III, 269-16/ 269-11)

Nehcü'l- Ferādis'te Fiilin Kullanım Şekilleri

Maddi kullanım örneklerine rastlanır.

Çocuğun başını okşamak

1 örnekte görülür.

-‘Ömer yığladı, takı ol oğlannın (11) başını **sıkadı**, takı ol oğlannın elgini aldı. (NF, 108-11)

Hız. Ömer de ağladı, o çocuğun başını sıvazladı ve elini tutup mescide girdi. (Aktan, 2017)

Arslanın başını okşamak

1 örnekte görülür.

-tag üşüri içinde bir arslan yatur. Ol arslannın (14) başını **sıkadı** takı aydı kim: Bu takı arslan yeri turur. (NF, 393-14)

(İsa peygamber) mağarada bir arslanın yattığını gördü, arslanın başını sıkadı. “Burası da aslanın yeridir” (dedi).

7. TİLE- : Dilemek, istemek, arzu etmek

Clauson’un Sözlüğünde Yer Alan Kayıtlar

Clauson fiilin, bir şeyi aramak köküne dayandığını , böylece bir şeyi arzulamak , bir şeyi sormak anlamlarına da geldiğini, Çağdaş Türk lehçelerinin tamamında genellikle aynı anlamda olduğun, Güneybatı grubundan Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Türkmencede “dile-“ biçiminde geçtiğini söyler ve şu açıklamalara yer verir:

VIII.yy. T 23 yêrçi tiledim (rehber istedim)/ VIII.yy. Irk B. 24 (emig)/ Man. M. III 22, 3-5 (etàğlig)/ VIII.yy Uyg. Man- A. M I 23, 30-1: barça kişiler inça tileyürler (bütün insanlar bunu arıyor veya arzu ediyorlar)/ Man. TT II 60 : kutrul (gu yol yınakl)arığ tileyü (kurtuluş yolu arama)/ Chr. U I6,1 : iste-/ Bud. TT VIII A25 : sözög tëler (bir söz arar)/ PP 47, 7: burxan kütin tileyü (Budha tarafından kurtarılmak istemek)/ PP 69, 7 : bir kunkaw tilep (bir gitar istemek) ; PP 70, 3 aynı anlam/ UII 15, 3 : urı ogul tileser (bir erkek evlada

sahip olmak istemek)/ U III 8, 18: tileyürmen küseyürmen/ Civ. TT I 10 : eğ tavar tileser (eğer zenginlik istersen); 183, 184, 187 / XI. yy. Xak. Kaş. III 271 (tiler, tile-): ol anı tiledi (onu aradı ve araştırdı) / teğri andag tiledi (Tanrı şöyle arzu etti) KB tile- yaygın kullanılır ve genellikle tanrı sözü ile birlikte geçer./ KB 4: yalavaç sevinçi tiledi (o peygamber sevgisini istedi)/ KB 52: bayat bërdi barça tilemiş tilek (Tanrı onun istediğı tüm dilekleri yerine getirdi)

XII. yy. KBVP hile bu düşman çerigin sığuğa tile (düşman askerini yenmenin yollarını bulmayı dileme)/ XIII. KBPP 3-4 neni kim tiledi erse kıldı (onun her isteğı gerçek oldu)/ At. 190: artuk tileme (yemek ve kıyafet vb. dünyaya ait olan şeyler için fazlasını istememek)/ Tef. 301-4 tile- (ve tıla-): “aramak, sormak”/ XIV. Muh.; Mel. 17, 19 ; Rif. 94, 102, 103, 24, 11, 112, 36, 11, 122 : “arzu, rica”/ XV. yy. Çağ. “tile- “/ Vel. 193-4: dile-/ San. 199r. 5 tile- / tileş- (arzu etmek, rica etmek)/ XIII.yy. Xwar. Ali 26, 56 : dile- (arzu etmek, sormak)/ Oğ. II, 25 tile-; XIV.yy Qutb 179 tile-; MN 36 tile-; Kom. XIV.yy. CCI, CCG, Gr. 244 tile-/ XIII. yy. Kıp. Hou 34, 12 / 38, 8 tile- / XIV. yy. İd. 40 : tile- / dile-: dile- : (ne dilersen) , tile- (talebe tilemek)/ Bul. 57r: talebe dilemek/ XV.yy. Kav. 74,19, 76, 16 ; Tuh. 24a2: tile- / XIV. XV.yy. Osm. TTS I 206; IV 224. dile- : yalvarmak (Clauson, 1972, s. 492)

Divānū Lugāt’it- Türk’te Yer Alan Kayıtlar

Algıl öğüt mendin oğul erdem tile/ Boyda ulug bilge bolup bilgin ula

-Oğul, benden öğüt al, fazilet dile. Ulus arasında büyük bilgin ol, bilgin yay. (Atalay, 2006, DLT I, 51-15)

Keldi maña Tat/ Kuşka bolup et/ Aydım emdi yat/ Seni tiler us böri

-Bana bir Tat geldi, ona: yat, kuşlara et ol; Kuşlar, kurtlar seni bekler, dedim. (Atalay, 2006, DLT I, 36-13)

munu tilemese sen ayru ne kerek

-Sen bunu dilemiyorsan, başka ne istersin? (Atalay, 2006, DLT I, 126-2)

Erdem tile öğrenüben bolma küwez

Erdemsizin ögünse ermegüdhe añar

-Fazilet iste, öğrenirken gururlanma, bilgisiz kimse ögünse sınav zamanında şaşalar. (Atalay, 2006, DLT I, 252-18)

yüzge körme erdhem tile

-Yüze bakma, fazilet ara. (Atalay, 2006, DLT II, 8-14)

edgülügni suw adhakında kemiş başında tile

-İyiliği su ayağına at, başında ara. (Atalay, 2006, DLT II, 112-7)

tikmeginçe önmes, tilemeginçe bulmas

-Dikilmedikçe bitmez, aramadıkça bulmaz. (Atalay, 2006, DLT II, 21-1)

Bıçgas bitik kılurlar/ And key yeme tilerler/ Handın basut tilerler/
Basmıl Çomal tirkeşür

-Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl, Çomul toplanıyor. (Atalay, 2006, DLT I, 459-8)

yüzge körme erdem tile

-Yüze bakma fazilet ara (Atalay, 2006, DLT III, 143-6)

ol anı tiledi

-O, onu diledi, istedi (Atalay, 2006, DLT III, 271-9)

Teñri andag tiledi

-Tanrı öyle istedi (Atalay, 2006, DLT III 271-11/ 271-12)

Ulugni tilermen/ Tawarın yülermen/ Tilekni bularmen/ Yılıkım añar
üplenü

-Büyüklik isterim, malla güvenirim, dileğimi bulurum, onun için sürüm yağmalanır. (Atalay, 2006, DLT III, 90-1)

ata tonı ogulka yarasa atasın tilemes

-Atasının elbisesi oğluna uygun gelirse ondan sonra atasını istemez. (Atalay, 2006, DLT III, 87-10)

Nehcü'l- Ferādis'te Fiilin Kullanım Şekilleri

A.Manevi Kullanım

Fiilin manevi kullanım alanına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Arşa tavaf kılmak istemek, Bir müminin başka bir müminden bağışlanmayı dilemesi, birinin başka birini kendine din kardeşi olarak istemesi, birinin bir başkasını kötü bir durumdan kurtarmak istemesi, cenneti dilemek, derviş ile konuşmayı dileme, Firavun ile konuşmayı istememek, peygamberin hacıları bağışlaması için Tanrıya dua etmesi, halifelik yapmak, vaz etmek ve imamlık yapmak isteme, halkın, Hz. Osman'ın halifelikten çıkarılmasına dair isteği, Hz. Osman'ın cihad kılmak istemesi, insanların edepli olmasını dileme, kelime-i şehâdet getirilmesini dilemek, meleklerin Tanrıya dua etmesi, mescide girmeyi isteme, namaz kılmayı dileme, peygamber ile savaşa gitmeyi istemek, peygamber katına gelmek istemek, peygamberin Tanrıdan ayet indirmesini istemesi, peygamberin Tanrıdan bir mümini doğru yola getirmesini istemesi, peygamberin Tanrıya bir mümini cennete alması için dua etmesi, peygamberin Tanrıdan istediği her şeyin gerçek olması, peygamberin Hz. Ömer'in halife olmasını istemesi, peygamberden, işitilen hadisleri söylemek için izin isteme, peygamberin cenazesinde namaz kılmayı istemek, peygamberin hadisini anlatmak istemek, Tanrıdan affedilmeyi dilemek, Tanrıdan yardım dilemek, Tanrıdan ahirette adalet istemek, Tanrıdan cehennem azabından kurtulmayı dilemek, Tanrıdan bağışlanma isteyen ayet, Tanrıdan doğru insan olmayı dilemek, Tanrının hoşnutluğunu isteyen kullar, Tanrının huzurunda olmayı istemek, Tanrıya herhangi bir şey için dua etmek, Tanrının dileği, ümmetin peygamberden vasiyette bulunmasını istemeleri, zekat vermek istemek, zinadan uzak durmayı istemek.

Tanrıdan ahirette adalet istemek

1 örnekte görülür.

-Ol çıpçuk Hâk te'âlâ hâzratındın dâd **tilegey** takı ayğay: Yâ Rebbi bu kimerse meni nâhâk yerde nişe emgetti, (8) boğuzladı. (NF, 185-7)

O serçe, Cenabıhak katında adalet isteyecek, “Ya Rabbi! Bu kişi bana haksız yere acı çekti, boğazımı kopardı” (diyecek). (Aktan, 2017)

Tanrıdan cehennem azabından kurtulmayı dilemek

2 örnekte görülür.

-Tanrı te'âlâka (12) şefi' kılıp yalbarıp Tanrıdın necât **tilegeliñ**, têt meşveret kıldılar. (NF, 292-12)

(Hz. Peygamber): Her birimizden geçmişte bir iyilik meydana geldiyse o iyiliği yüce Allah'a (cc) karşı şefaatchi edelim, yalvarıp kurtulmayı isteyelim” dedi. (Aktan, 2017)

-Hâk te'âlâ hâzratına sığınur erdi takı necât **tileyür** erdi. (NF, 198-17)

O (İmam Şafi) yüce Allah'a (cc) sığınır (hem kendi hem de bütün müminler için, kabir azabından kurtuluş dilerdi. (Aktan, 2017)

Meleklerin Tanrıya dua etmesi

1 örnekte görülür.

-Kökdeki cümle feriştelere (5) yığladılar takı Hâk te'âlâdın **tilediler** erse... (NF, 356-5)

.... gökteki bütün melekler toplandı, Cenabıhakk'a yalvardılar. (Aktan, 2017)

Tanrıya herhangi bir şey için dua etmek

2 örnekte görülür.

-Hak te'ālā bilgen turur, körge turur, **tilemek** hācat yok. (NF, 217-12)

(İbrahim peygamber): “Yüce Allah (cc) bilici ve görücüdür. Dilemeye gerek yok” dedi. (Aktan, 2017)

-Ne kim Hak te'ālādın **tilese**, Hak te'ālā hiç red kılmadın (15) du'āsını müstecāb kılmur erdi. (NF, 224-14)

(İmam Ahmed bin Hanbel)Yüce Allah'tan (cc) ne dilerse duası kabul edilirdi. (Aktan, 2017)

Peygamberin Tanrıdan ayet indirmesini istemesi

1 örnekte görülür.

-Yā Mūsā, Rebbüñdin **tilegil** kim bizke habar bērsün. (NF, 340-1)

(Sahabeler): “Ey Musa! (Kimin öldürdüğünü) Rabb'inden bize bildirmesini iste” (şeklinde ricada bulundular). (Aktan, 2017)

Peygamberin Tanrıdan herhangi bir şey istemesi

1 örnekte görülür.

-**Tilegil** mendin (4) ne kim **tileseng**, sanga bereyin, tedi. (NF, 318-4)

(Allah cc, Hz. Yahya'ya): Benden ne istersen iste, sana vereyim.” buyurdu. (Aktan, 2017)

Peygamber'in Tanrıdan istediği her şeyin gerçek olması

1 örnekte görülür.

-Yā Muhammed, eger **tilesen** uhud tağını altın kılayın. (NF, 173-4)

(Cenabıhak): “Ey Muhammed! Eğer istersen Uhud Dağı'nı altın yapayım” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamberin Hz. Ömer'in halife olmasını istemesi

1 örnekte görülür.

-Eger hatırıñız andağ **tilese** kim sizdin song 'Ömer halifa bolsun teseñiz, biz cümle rāzi biz. (NF, 103-11)

(Hz. Ebubekir'e) : “Eğer siz kendinizden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını istiyorsanız biz hepimiz buna razıyız” dediler. (Aktan, 2017)

Peygamberin Tanrıdan bir mümini doğru yola getirmesini istemesi

2 örnekte görülür.

-Cüftünge aygıl, (3) Tanrıdın meni **tilesün**, men tendürüst bolayın. (NF, 219-3)

(Padişah, İbrahim peygamber'in eşi Sare'ye) : “Eşine söyle! Allah'tan (cc) dilesin, ben doğru dürüst biri olayım (dedi). (Aktan, 2017)

-Men anı Hâk te'ālādın **tilegeyin** kim ol kimersenı Hâk te'ālā (10) saκlasun, hêç kâfırların zararı aña tegürmesin. (NF, 31-9)

Cenabıhak'tan dileyeyim de Cenabıhak onu korusun ve kâfırların ona zararı dokunmasın. (Aktan, 2017)

Peygamberin Tanrıya bir mümini cennete alması için dua etmesi

1 örnekte görülür.

-Yana Hâk te'ālādın **tilegeyin** kim ol kimersenı uşmağda benim (11) koldaşım kılsun tēp nidā kıldı. (NF, 31-10)

(Peygamber (sav) ashap için): “yine Cenabıhak'tan dileyeyim ve Cenabıhak onu cennette benim arkadaşım etsin” (dedi). (Aktan, 2017)

Tanrıdan bağışlanma isteyen ayet

1 örnekte görülür.

-Ol ‘āyatka Hāk te‘ālānıñ rahmatını **tileyür** erdi öziñe taķı cümle mu‘minlerke taķı hêç ‘azāb ‘āyatı keçmez erdi. (NF, 198-16)

(İmam Şaḫi) hem kendine hem de bütün müminlere, yüce Allah’ın (cc) rahmetini dileyen hiçbir rahmet ayeti geçmezdi, aynı şekilde azap ayeti de geçmezdi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan doğru insan olmayı dilemek

2 örnekte görülür.

-Kaçan kim mu‘min ve musulmān kıl ol sā‘atka muvāḫıķ (313) (1) bolsa taķı ol sā‘at içinde Hāk te‘ālādın edgölük **tilese** Hāk tv̄t hêç red kılmadın tilekini rūzi kılur. (NF, 313-1)

.... mümin ve müslüman bir kul o saate rastlarsa ve o anda Cenabıhak’tan iyilik dilese Cenabıhak hiç geri çevirmeden onun duasını kabul eder. (Aktan, 2017)

-Kıl kaçan kim Taḫrı te‘ālādın **tilese** taķı aysa: Yā Rebbi, soñ hālımñı körklüg kılğıl. (NF, 275-8)

Bir kul yüce Allah’tan (cc) dilese: “ Ya Rabbi! son zamanımda bana iyilik ver.... ” (Aktan, 2017)

Tanrının hoşnutluğunu isteyen kullar

2 örnekte görülür.

-Hāk te‘ālānıñ hoşnūdluķını (17) **tileyürler**. Mundağ kimerselerni katındın kétermegil taķı sürmegil (NF, 379-17)

(Cebrail şu ayeti getirdi): “Allah’ın hoşnutluğunu dileyen böyle kimseleri huzurundan kovma”. (Aktan, 2017)

-Yā Muḫammed nefsünñi tölendürgil ol şaḫābalar birle kim erte keçe Hāk (8) te‘ālāka du‘ā kılurlar taķı Hāk te‘ālānıñ rizāsını **tileyürler**. (NF, 380-8)

(Allah cc): “Ey Muhammed sabah akşam Cenabıhakk’a dua eden ve onun hoşnutluğunu dileyen sahabelerle birlikte sabret!” (Aktan, 2017)

Tanrının huzurunda olmayı istemek

1 örnekte görülür.

-Bilür-mü-siz kim kimnüng birle munâcât kılmak **tiler-men**, kimnünğ hazratında turmağ tiler-men. (NF, 243-9)

(Hz. Hüseyin’in oğlu Ali): “Kime yalvardığımı, kimin huzurunda bulunmak istediğimi biliyor musunuz”? (dedi). (Aktan, 2017)

Bir müminin başka bir müminden bağışlanmayı dilemesi

1 örnekte görülür.

-taķı ğıybat kılıp yüzi (17) suwnı tökmış bolsa, zinhār ol mālñı ēdisiñe kıytarsun taķı yüzi töküp āzār kılmışdın beħillik (390) (1) **tilesün** ol kıyāmat küni kelmesdin oza kim anıñ içinde altın taķı yok kümüş taķı yok. (NF, 389-17/ 390-1)

(Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu) : “....(hanginiz) ğıybet edip yüzüne kara sürerse, altını ve gümüşü olmayan o kıyamet günü gelmeden önce o malı kesinlikle sahibine versin, iftira edip incittiği kişiden bağışlanmayı dilesin”. (Aktan, 2017)

Halkın, Hz. Osman’ın halifelikten çıkarılmasına dair isteği

1 örnekte görülür.

-Yā Osmān Hāķ te‘ālā saña bir köñlek (16) keydürgey taķı ħalāyık sendin ol köñlekni suçulmağ **tilegeyler**. (NF, 132-16)

Peygamber(sav): “Ey Osman! Cenabıhak sana bir gömlek giydirecek, senden o gömleği çıkarmak isteyecekler.....” (dedi). (Aktan, 2017)

Tanrıdan Duasının kabul olmasını dileme

3 örnekte görülür.

-Yâ Resûlallâhi, Tanrı te‘âlâdın tileseñiz kim benim du‘âm mustacâb bolsa, ne kim Hâk te‘âlâdın **tilesem**, anı maña (7) rûzi kılsa tedi. (NF, 294-6)

(Bir gün Saad adlı sahabe Hz. Peygamber’e (sav)) rica etti ve “Yüce Allah’tan (cc) dileseniz de duam kabul olsa, dilediğim şeyi Cenabıhak bana nasip etse” dedi. (Aktan, 2017)

-İsâ peygambâr ‘as Hâk te‘âlâdın **tiledi**: Yâ Rebbi, bu abuşkağa burunkı teg uzak umıncısın rûzi (5) kılğıl. (NF, 435-4)

İsa peygamber, “Ya Rabbi! Bu yaşlıya önceki gibi uzun emelini tekrar geri ver!” diye Cenabıhak’tan diledi. (Aktan, 2017)

-Eger **tileseng**, ya Sa‘d du‘ân mustacâb bolsa, ta‘âmuñnı (8) halâl kılğıl. (NF, 294-7)

(Peygamber (sav) şu şekilde öğüt verdi) : “Ey Saad! Eğer duanın kabul olmasını istiyorsan helal olanı ye”. (Aktan, 2017)

Mescide girmeyi isteme

1 örnekte görülür.

-Abū Bekr kapuğın bağılamasun. Tilese, öz kapuğı- (3)-dın mescidke kirsün ya takı **tilese**, mescid kapuğıdın kirsün tedi. (NF, 92-2/ 3)

“Ebu Bekir’in kapısı kapatılmasın. O mescide ister kendi kapısından, isterse mescidin ortak kapısından girsin! “ buyurdu. (Aktan, 2017)

Halifelik yapmak, vaz etmek, imamlık yapmak isteme

1 örnekte görülür.

-Hâk te‘âlâdın, kaçan men dünyâdın naql kılsam, üküş (7) kimerse bolğay kim benim ornumda oturup halifalık kılmak **tilese** takı benim mihrâbumda ‘imâmatlık (8) kılmak tilese takı minberimke minip va‘z u nasihat kılmak **tilese**. (NF, 92-7/8)

(Peygamber sav): “Bana Cenabıhak’tan buyruk gelip dünyadan göçecek olursam pek çok kimse benim yerime geçip halifelik mihrabına geçip imamlık etmek, minberime çıkıp vaaz ve öğüt vermek ister” (dedi). (Aktan, 2017)

Hız. Osmanın cihad kılmak istemesi

1 örnekte görülür.

-Yâ ‘Osmân, andağ kılmağıl. Eger siyâhât kılmak (13) könlün **tilese**, cihâd kılğıl, kâfirler birle gazât kılğıl. (NF, 262-13)

(Allah cc): “Ey Osman! Öyle yapma! Eğer gönlün seyahat etmek istiyorsa cihat yap, kâfirlerle savaş...” (buyurdu). (Aktan, 2017)

Peygamberin Hacıları bağışlaması için Tanrıya dua etmesi

1 örnekte görülür.

-Ey Bâr Hudâyâ hacılara sen yarlıkağıl tağı hacılar (3) kimlerle yarlıkatu **tilese**, anlarğa tağı yarlıkağıl, tēp du‘â kıldı. (NF, 276-3)

(Hz. Peygamber sav): “Allah’ım! Sen hacıları ve hacıların diledikleri kimseleri bağışla” diye dua etti. (Aktan, 2017)

Zinadan uzak durmayı dilemek

1 örnekte görülür.

-Emdi âdemi eger özini zinâdın yıgmak **tilese**, êkki neerse (1) kılmak kerek. (NF, 350-10)

(Şeytan): “Bir insan kendini zinadan alıkoymak isterse iki şey yapmalıdır” (dedi). (Aktan, 2017)

Arşa tavaf kılmak istemek

1 örnekte görülür.

-Yâ Rebbi, ol vaktin kim uçtmağda erdim hemişe hâtırım **tilemişde** ‘Arşğa tavâf (38) (1) kıılır erdim. (NF, 37-17)

(Adem peygamber:.) “Ya Rabbi! Cennetteyken ne zaman canım isterse arşı tavaf ederdim” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamberin hadisini anlatmak istemek

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim ‘İmām Mālīk rahmhi Peyğambār ‘as’nuñ hadisini rivāyat kılmak **tilese** erdi, arığ ābdast (3) kıılır erdi. (NF, 207-2)

İmam Malik, ne zaman Hz. Peygamber'in (sav) hadisini nakletmek istese tertemiz abdest alır... (Aktan, 2017)

Zekat vermek istemek

1 örnekte görülür.

-Yā Abū Zār anlarķa yıldın yılka zekāt bērmek (3) fariża turur, zekatdın öngin neerse bērmek fariża ermez. **Tileseler**, bergeyler; tilemeseler, bērmegeyler. (NF, 129-3)

(Ka'bū'l-Ahbar): "Ey Ebu Zer! Onlara yıldan yıla zekat vermek farzdır, zekattan başka bir şey vermek farz değildir. İsterlerse verirler, istemezlerse vermezler" dedi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan affedilmeyi dilemek

10 örnekte görülür.

-Yazukumnı sendin yarlıķatu **tiler-men** takı sening ĥazratıña kıaytur-men.. (NF, 83-16)

Hz. Peygamber: "Senin Allah (cc) huzuruna dönüp senden günahımın bağışlanmasını istiyorum (dedi). (Aktan, 2017)

-Peyğambār ‘as aydı: Ey Bār Hudāyā bilgenim yazuklardın takı seniñ ĥazratıñdın yarlıķatu **tileyür-men**, bilmegenim (5) yazuklardın takı seniñ ĥazratıñdın yarlıķatu **tileyür-men**. (NF, 375-4/5)

Peygamber: " Ey Allah'ım! Senin yüce zatından farkında olduğum ve olmadığım günahların bağışlanmasını diliyorum" (dedi). (Aktan, 2017)

-‘Osmān ewinde uyısa, kök ferişterleri anı Tanrı te‘ālādın (120) (11) yarlıķayu **tileyürler** erteke tegi. (NF, 120-1)

Osman evde uyusa gökteki melekler sabaha kadar yüce Allah'tan (cc) onun bağışlanmasını dilerler. (Aktan, 2017)

-Hak tvt Peyğambār ‘as’nuñ kelmiş takı keldeçi yazukını (84) (1) yarlıkışdın soñ mundağ tazarru‘ ve zārılık birle hemişe Hak te‘ālādın mağfiretini **tilese**, ‘ummatıña sezā (2) turur. (NF, 84-1)

Cenabıhak, gelmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamış olduğu halde Hz.Peygamber (sav) böyle yalvarıp yakarmayla, sürekli Cenabıhak’tan bağışlanmayı dilese, bu durumda ümmetinin hiç gafil olmaması gerekir. (Aktan, 2017)

-Yā Resūlallāhi, maña takı anamka (4) Tañrı te‘ālādın yarlıkatu **tilengiz!** (NF, 170-4)

(Huzeyfe): “Ey Allah Resulü! Ne olur, beni ve annemi affetmesini yüce Allah’tan (cc) dileseniz” (dedi). (Aktan, 2017)

-Hemişе anlarınñ yazuklarını Tañrı te‘ālādın yarlıkatu **tileyü** turmaķıñ gerek. (NF, 290-11)

(Hz. Peygamber (sav), Malik bin Rebia’ya): “Onların günahlarının (Malik bin Rebia’nın anne ve babasının) affedilmesi için sürekli olarak yüce Allah’a (cc) dua etmelisin” dedi. (Aktan, 2017)

-Hak te‘ālādın yazuklarını yarlıkayu **tileyür** erdiler. (NF, 313-14)

“Onlar (Cenabıhakk’ın memnun olduğu üç kuldan birisi) gecenin ancak az bir kısmında uyurlar ve seher vakitlerinde de bağışlanmaları için dua ederlerdi. (Aktan, 2017)

-Tañrı te‘ālānıñ mağfiretini ‘afvunu **tilegil**, senāsı ve tesbihi birle bolğıl. (NF, 83-9)

(Hz. Peygamber (sav) Maiz adlı sahabeye):(Ey Maiz!) “Cenabıhak’tan günahlarının bağışlanmasını iste, tövbe et!” diye buyurdu. (Aktan, 2017)

Peyğambār ‘as aydı: Yā Ma‘iz, kayıtgıl, yazuklarıñnı (3)Hak te‘ālādın yarlıkatu **tilegil** takı tevbe kılğıl tedi. (NF, 348-3)

Hız. Peygamber (sav): “Dön, git ve günahların için af dile! Cenabıhak’tan günahlarının bağışlanmasını iste, tövbe et” buyurdu. (Aktan, 2017)

-Barğıl yazukunu Tanrıdan yarlıkatu **tilegil** kim haťa kılğanlardın (10) sen. (NF, 362-9)

(Kutayfir Zeliha’ya): “Git, Allah’tan (cc) günahının bağışlanmasını dile! Çünkü, sen günahkarsın” (dedi). (Aktan, 2017)

Tanrıdan yardım dilemek

4 örnekte görülür.

-Tanrı te’âlâdın yâri **tile**di (15) takı yığlayu feryâd kılı aydı: (NF, 355-14/15)

(Yusuf peygamber) yüce Allah’tan (cc) yardım istedi, ağlayıp feryat etti. (Aktan, 2017)

-Yamân (15) kıldılar, saña tevekkül kılıu sendin isti’ânat **tileyü** çıkmak kerek erdiler. (NF, 72-15)

(Hız. Peygamber (sav) Cenabıhakk’a): “Bu zavallı kulların sana dayanıp çıkmalıydılar ama yapmadılar” (dedi). (Aktan, 2017)

-Hak te’âlâdın yâri **tileyü** turmak kerek, Hak te’âlânın zikri birle turmak kerek. (NF, 227-15)

(İmam Ahmed): “Cenabıhakk’a sığınmak, ondan yardım dilemek, her an için onu anmak ve onunla birlikte olmak gerekir”dedi. (Aktan, 2017)

-Hakdın yâri **tilep** uruşğıl! Bolğay kim Hak te’âlâ (10) sanga nuşrat bergey. (NF, 139-9)

Cenabıhak Ali’ye : “..... Cenabıhak’tan yardım dileyip çarpışmaya devam et, Cenabıhak inşalah sana yardım edecektir”(dedi). (Aktan, 2017)

Tanrının dileği

13 örnekte görölür.

-Ey Muhammed ‘ibnü Hasan, men seni ‘azab ve ‘uķubāt kılmak (15) **tilese** erdim, seniñ içingde bu ‘ilmni ķođmağay erdim. (NF, 197-15)

(Allah cc): “*Ey Muhammed ibn-i Hasan! Ben seni cezalandırmak, sana ceza vermek isteseydin senin içine bu ilmi yerleştirmezdin*” buyurdu. (Aktan, 2017)

-Yā Muhammed, sen ol kimersen (kim) sewer-sen köndürü bilmez-sen; kimni **tilese**, köndüreyin Tanrı te‘ālā men turur-men tēp aydı. (NF, 6-7)

“*Ey Muhammed! Sen sevdiğin kimseyi doğru yola çeviremezsin; fakat dilediğini doğru yola yönelten yüce Allah’tır*” diye ayet indi. (Aktan, 2017)

-Tanrı sen turur-sen! (Arapça) mülk bérür-sen kimke tilesen (Arapça) takı mülkni alur-sen kimdin **tileseñ**. (NF, 50-4)

(Yüce Allah (cc) şöyle buyurur): “(Ey Muhammed! De ki Allah’ım!) Mülkün sahibi sensin. Kime istersen onu verirsin, dilediğinden alırsın”. (Aktan, 2017)

-Peyğambār ‘as’nı Hāk te‘ālā ağırladı takı **tile**di kim kök (12) ‘ālamına teferrüc kılsa, ötrü kök ‘ālamına aşurdı, (13) feriştelerni körgüzdi. (NF, 60-11)

Cenabıhak Hz. Peygamber’e (sav) çok çok değer verdi ve onun gökler aleminde yolculuk etmesini diledi. O yüzden gökler alemine yükseltip onu meleklerine gösterdi. (Aktan, 2017)

-Hāk te‘ālā edğülük kılmak **tilese** hem dünyāda ve hem ‘āhiratta ol kulğa şeri‘at aħkāmını bildürür. (NF, 185-15)

Cenabıhak, hangi mümin ve Allah’ı (cc) bir bilen kulu hakkında hem dünya hem de ahiret iyiliğini dilerse ona hükümlerini bildirir. (Aktan, 2017)

-Kıyü kılgü kim Hık te‘ālā edgölük (5) **tilemiş** bolsa, anıng yazuklarınıñ uķubatını dünyāda bérür. (NF, 326-5)

Cenabıhık hangi kula bir iyilik dilemiş olsa onun günahlarının cezasını dünyada verir. (Aktan, 2017)

-Hık te‘ālā **tilese**, ol peygamberlarkı fermanlağay. (NF, 410-9)

Cenabıhık dilese o peygamberlere emirler verecek. (Aktan, 2017)

-Kıçan kim Tanrı tvı Ādam peygambärnı yaratmak (277) (1) **tiledi** erse, ferıştelerke aydı. (NF, 277-1)

Yüce Allah (cc) Adem Peygamber’i yaratmak istediğı zaman meleklere (şöyle söyledi):..... (Aktan, 2017)

-Bu faşıķ benim katımda ne (16) kıılır? tēp özini uluğ kördi takı ol faşıķnı ĥor kördi erse, Hık tvı ol ‘ābidning ol kıılğan işini (17) **tilemedi**. (NF, 372-17)

(Abid) : “Bu günahkar benim yanımda ne yapıyor?” diyerek kendini yüksek, onu da hor gördü. Bunun üzerine Cenabıhık o abidin yaptığı ibadeti kabul etmedi.... (Aktan, 2017)

-Ey arığ kıullarım, men **tileyür-men** kim yer yüzinde bir ĥalife yaratsam tedi. (NF, 277-1)

(Cenabıhık): “Ey temiz kıullarım! Ben yeryüzünde bir halife yaratmak istiyorum” dedi. (Aktan, 2017)

-Bu ‘ilm (10) Hık te‘ālānıñ nūrı turur. Kimke **tilese**, rūzi kıılır. (NF, 207-10)

Hız. Peygamber (sav): “..... bu ilim yüce Allah’ın (cc) nurudur. Kime isterse ona nasip eder” (dedi). (Aktan, 2017)

-**Tilegil** mendin (4) ne kim **tileseñ**, saña bēreyin, tedi. (NF, 318-3)

(Allah (cc) şeyhe): “Benden ne istersen iste, sana vereyim” buyurdu. (Aktan, 2017)

-Andın soñ Tañrı te‘ālā tevfiķ bërür imānga kimke kim **tilese** (Arapça) Hāķ te‘ālā kullarınñ yazuķlarını (75) (1) örtgen turur. (NF, 74-17)

Sonra Yüce Allah bunun ardından kimi dilerse onun tövbesini kabul eder. Cenabıhakk kullarının günahlarını örten ve esirgeyendir. (Aktan, 2017)

-Eger (13) **tilese**, kurtğargay ve eger köydürse, canım fidā bolsun, tedi. (NF, 217-13)

(Cebrail): “(Yüce Allah) dilerse beni kurtaracaktır, yakarsa da canım feda olsun” dedi. (Aktan, 2017)

Aytgıl Yā Muhammed : Ey Bār Hudāyā, mülknüñ erkligi (4) Tañrı sen turur-sen!(Arapça) mülk bërür-sen kimke **tileseñ** (Arapça) taķı mülkni alur-sen kimdin **tileseñ** (Arapça) ‘aziz kılur-sen kimni **tileseñ** (Arapça) ĥor kılur-sen kimni **tileseñ**. (NF, 50-5)

(Yüce Allah Al-i İmran suresinde şöyle buyurur): “Ey Muhammed! De ki Allah’ım! Mülkün sahibi sensin. Kime istersen onu verirsin, dilersen istediğinden alırsın; istediğini yükseltir, istediğini alçaltırsın”. (Aktan, 2017)

Ümmetin Peygamber’den vasiyette bulunmasını istemeleri

1 örnekte görülür.

-Namāz kılmışdın soñ қаpuğқа keldiler erse, Peyğambār ‘as **tiledi** kim saķābalarka (9) vasiyyatlar kılsa. (NF, 85-8/9)

(Bütün sahabeler üzüldü) ve namaz kıldıktan sonra kapıya gelip Hz. Peygamber’in kendilerine vasiyetlerde bulunmasını istediler. (Aktan, 2017)

Peygamber’in Tanrıdan istediği her şeyin gerçek olması

-Yā Muħammed, eger **tileseñ** uhud tağını altın kılayın. (NF, 173-4)

(Cenabıhakk): “Ey Muhammed! Eğer istersen Uhud Dağı’nı altın yapayım” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamberin Hz. Ömer'in halife olmasını istemesi

-Eger hatırlınız andağ **tilese** kim sizdin song 'Ömer halifa bolsun teseñiz, biz cümle rāzi biz. (NF, 103-11)

(Hz. Ebubekir'e) : “Eğer siz kendinizden sonra Hz. Ömer'in halife olmasını istiyorsanız biz hepimiz buna razıyız” dediler. (Aktan, 2017)

Kelime-i şehadet getirilmesini dilemek

1 örnekte görülür.

-Emdi **tiler-men** kim kelime-i şehādat aysañız (4) kıyāmat kün bizke şefā'at kılmak revā bolsa. (NF, 6-3)

(Hz.Peygamber): (Amcacığım!) Şimdi sizden kelime-i şehadet getirmenizi istiyorum. Kıyamet günü bize inşallah şefa'at etme izni verilecek” (dedi). (Aktan, 2017)

Namaz kılmayı dileme

2 örnekte görülür.

-Namaz vaktı yawuk kelse, ābdast kılar-men takı ol yerde kim namāz kılmak **tiler-men**. (NF, 243-11)

(Hatem-i Esam): “Namaz vakti yaklaşırsa abdest alır, namaz kılmak istediğim yerde bir saat derin düşünceye dalarım.....” (Aktan, 2017)

-Ey Barşışā, (14) tileyür-mü-sen kim bu haldin kütğarsamen? tedi erse, Barşışa aydı: Tiler-men, tedi. İblis aydı: Eger **tiler (15) erseñ**, maña bir secde kılğıl. (NF, 370-14)

(İblis:) “Ey Barsisa! Seni bu durumdan kurtarmamı mı istiyorsun” diye sordu, Barsisa da “Evet, istiyorum” dedi. İblis: “Eğer istiyorsan bana secde et” (dedi). (Aktan, 2017)

Cenneti dilemek

4 örnekte görülür.

-Men beş namāzım içinde bu qarındaşlarım (6) üçün Tañrı te'ālādın uçmañnı **tileyür-men**. (NF, 255-6)

(Süfyan): “Beş vakit namaz içinde bu kardeşlerim için Cenabıhak’tan cenneti isterim” (dedi). (Aktan, 2017)

-Ey yārānlarım sizler sewer-mü-siz (15) uçmaḥḥa kirmekni **tiler mü-siz?** (NF, 435-15)

(Hz. Peygamber): “ Ey ashabım! Siz cennete girmeyi ister misiniz, hoşunuza gider mi?” (diye sordu). (Aktan, 2017)

-Ḳayu ni’met kim **tilesengiz** bu uçmaḥ nimetidin tenāvul kılıḥ. (NF, 280-6)

(Cenabıhak): “(Ey Adem ve Havva!) İkiniz de bu cennette yiyip için, cennette dilediğiniz nimeti alın” dedi. (Aktan, 2017)

-Cebre’il ‘as ḳapuḡ saklağan feriştedin ḳapuḡını açmak **tile**di erse, ol ferişte sordu. (NF, 54-5)

Cebrail (as) kapıyı bekleyen meleḡin kapıyı açmasını istedi, melek şöyle sordu: (Aktan, 2017)

Birinin başka birini kendine din kardeşi olarak istemesi

1 örnekte görülür.

-Yā Abū Hüreyre, benim könlüm andaḡ **tileyür** kim sizni Tanrı-(10)-lık ḳarındaḡ tutsam tedi. (NF, 258-9)

(Onun hizmetinde bulunmak isteyen bir kişi) : Ey Ebu Hüreyre! Gönlüm, seni Allah (cc) için din kardeşi tutmak istiyor” dedi. (Aktan, 2017)

Peygamber ile savaşa gitmeyi istemek

1 örnekte görülür.

-Yā Resüllāhi, könlüm andaḡ **tileyür** kim sizin birle ḡazātḳa barsam. (NF, 289-17)

(Yemen’den bir kimse geldi ve): “Ey Allah resulü! Gönlüm, sizinle birlikte cihada çıkıp (kafirlerle vuruşmayı) diliyor” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamber katına gelmek istemek

1 örnekte görülür.

-Ey Abū Talib, bu uyağ oğlu Muhammed katına kelmek **tileyür-biz**. (NF, 379-7)

(Ebu Cehil): “Ey Ebu Talip! Kardeşinin oğlu Muhammed’in yanına gelmek istiyoruz” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamberin cenazesinde namaz kılmayı istemek

1 örnekte görülür.

-Bu halâyıklar cümle yığılışıp Ādam peygambār ‘as’nuñ cenāzasına namaz kılmak **tileyürler**. (NF, 205-16)

..... insanlar Hz. Adem’in cenaze namazını kılmak istiyorlar. (Aktan, 2017)

Derviş ile konuşmayı dileme

1 örnekte görülür.

-Men **tiledim** kim derviş birle kelimāt kılsam. (NF, 432-11)

(Ariflerden biri): “(dervişle) kendisiyle konuşmak isterim”(dedi). (Aktan, 2017)

İnsanların edebli olmasını dileme

1 örnekte görülür.

-Bir kün bu kaşşabdın şeyh yamān iş kılğanını kördi erse, **tiledi** kim añar edeb kılsa. (NF, 312-9)

(Şeyh) bir gün kasabın kötü bir iş yaptığını görünce ona ders vermek istedi. (Aktan, 2017)

Peygamberden işitilen hadisleri söylemek için izin isteme

1 örnekte görülür.

-Peygambār ‘as’dın eşitgen hadisleri aysam tep icāzat **tiledi** erse, ‘Ömer razhu ol kimerseke icāzat bërmedi. (NF, 372-6)

Bir kimse geldi ve Hz. Peygamber'den (sav) duyduğum hadisleri aktarsam diye izin istedi. Hz. Ömer (ra) o kimseye izin vermedi. (Aktan, 2017)

Firavun ile konuşmayı istememek

1 örnekte görülür.

-Âsiya hatun razha Mūsā peygambār ‘as katında ‘imān keltürüp turur erdi (4) taķı ‘imānını firavndan örtüp tutar erdi taķı Firavnnıñ suğbatını **tilemez** erdi. (NF, 165-4)

Bu, Musa Peygamber'in yanında iman edip de imanını Firavun'dan gizleyen ve onunla ilişkide bulunmayı istemeyen Asiye'nin (köşküdür). (Aktan, 2017)

Peygamberin yalnız kalma isteği

2 örnekte görülür.

-Ya Ĥadica, köñlüm ĥalvat olturmak **tileyür**. (NF, 7-8)

(Peygamber sav): “Ey Hatice! yalnız kalmak benim hoşuma gidiyor” (dedi). (Aktan, 2017)

-İbni'l-İrābm aytur rahmhi: Bir kün ĥatırım andağ **tileği** kim kapuğları bağlasam, taķı ewde (12) ĥalvat kılsam, Rebbüm birle munācāt kılsam tēp. (NF, 268-11)

İbnü'l-Arabi (rhi) şu şekilde anlatır: “Bir gün gönlüm kapıları kilitlemeyi, evde yalnız başıma kalmayı ve Rabb'ime yalvarıp yakarmayı diledi” dedi. (Aktan, 2017)

B. Maddi Kullanım

Fiilin maddi kullanım alanlarına baktığımızda ilgili tasnif şu şekildedir: Altın istemek, asker istemek, ata binmek istemek, birinden helallik istemek, birinin cehennemlik kişiyi görmek istemesi, birinin istediği her şeyin olması, birisinin Bağdad şehrinde kadı olmasını dilemek, denizden sağ salım çıkmak istemek, destur istemek, dışarıya, kırlara çıkmak istemek, diyet / kan bahası vermek istemek, dünyevi istekte bulunma, düşmanlık yapmak istemek,

erkeğin kadını istemesi, erkeğin, evlatlarının annesinin ona helal olmasını istemesi, evlatların anne babalarının kötülüğünü istemesi, evlenmek istemek, ganimeti birine vermeyi istemek, gönlün dilediği yiyecekler, gönlün isteği, halktan itatt isteme, Harut ve Marut'un Zühre'den isteklerini dilemeleri, hatununu boşamayı isteme, herhangi birine düşmanlık yapmayı istemek, insanın dileğiyle devenin yerde yürümesi veya uçabilmesi, insanların isteklerini dile getirmesi, isteyerek ya da istemeden yemek yemek, itaat edeceği kişiyi seçme hakkı, icazet istemek, kâfirlerin peygamberi helak etmek istemesi, kamçı istemek, kendini öldürmeyi dileme, kesin bilgiyi bilmek istemek, kızının iyi bir eşle evlenmesini dilemek, koyunlara su vermek için kova istemek, köpeği ayıplamayı istememek, köşke girmeyi dilemek, mağaray girmek istemek, mektup istemek, padişah'tan yardım istemek, rüzgarın Süleyman'ı tahtı ile yönlendirmek istemesi, sahibi olduğu şeyi saklama ya da ortaya çıkarma tasarrufu/ tercih hakkı olan, sepet istemek, soru sormayı dilemek, su istemek, şifa istemek, şeytanın isteği, tahtta hükümlerinin devam etmesini dilemek, tanrının kulunu cezalandırmak istemesi, tasarruf hakkı olan birinin tercih isteği, yaşlı birinin bir çocuğu terbiye etmek istemesi, yemek istemek, yönetici istemek, Tanrı'dan (bu dünyada) kolaylık dilemek, Peygamberin Tanrı'dan et istemesi, Tanrı'dan bir şeye konuşma yeteneği vermesini isteme, Tanrı'dan bir ölüyü diriltmesini istemek, Bir müminin kabrini müminler arasında yapmak istemek, peygamberin padişahlara mektup göndermek istemesi, Tanrı'dan bir kulun rezil olmamayı (bu dünyada) istemesi, dünyanın süsünü istemek, Nuh peygamberin karada olmayı istemesi, dünyada hürmet istemek, dünya için ağlamak istemek, dünyada kalmayı istemek, dünya hayatının Hz. peygamber'e yaklaşmak istemesi, nefsin istekleri, mal sahibinin malını almak istemesi, peygamberin Tanrı'dan oğluna şifa vermesini dilemesi, peygamberin kılıç istemesi.

Şeytanın isteği

2 örnekte görülür.

-Ey Barsisā (14) **tileyür-mü-sen** kim sen bu haldin kütğarsamen? dedi. (NF, 370-14)

(İblis): “Ey Barsisa! Seni bu durumdan kurtarmamı istiyor musun?” dedi. (Aktan, 2017)

-Bu habarnı İblis ‘al eşitti erse, hasadı takı ‘adāvātı (8) ziyāda boldı takı **tiledi** kim vesvese kılsa takı Ādemni uçtmaḥdın çıkarsa (NF, 280-8)

Bu ilahi hitabı işitince İblis’in kıskançlığı ve düşmanlığı arttı, vesvese verip Adem’i cennetten çıkarmak istedi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan (bu dünyada) kolaylık dilemek

2 örnekte görülür.

-Beni ‘İsrā’il birle üküş zaḥmat ve meşakḳat körüp turur-men. Zinhār u zinhār bargıl, Ḥaḳ te‘ālādın (15) āsān **tilegil**. (NF, 58-15)

(Musa peygamber, Hz. Muhammed’e): “İsrailoğulları ile çok acı ve zorluk çektim. Git kesinlikle Cenabıhakk’tan kolaylık dile!” (dedi). (Aktan, 2017)

-Yā Rebbi, ölümün katıgılıklarını maḡa āsān kılu bērgil tēp Ḥaḳ te‘ālādın **tileyür** (2) erdi. (NF, 438-1)

(Hz. Peygamber) Cenabıhakk’a: “ Ya Rabbi! Ölümün zorluklarını bana kolaylaştır” diye dua ederdi. (Aktan, 2017)

Peygamberin Tanrıdan et istemesi

1 örnekte görülür.

-Eger Tanrı te‘ālādın **tilese** erdim, Ḥaḳ te‘ālā maḡa her kün et bērgey erdi. (NF, 263-4)

(Hz. Peygamber (sav)): “Eğer yüce Allah’tan (cc) et isteseydim, o bana her gün et verecekti”. (Aktan, 2017)

Peygamberin Kılıç İstemesi

1 örnekte görülür.

-Yâ Muhammed, ne yön birle **tileyür-sen**, küç birle-mü (11) **tileyür-sen**. (NF, 71-10)

(Hz. Peygamber Safvan'dan zırh isteyince Safran): “Ey Muhammed! Ne bakımdan istiyorsun? Zorlukla mı yoksa ödünç mü istiyorsun?” (dedi). (Aktan, 2017)

Peygamberin, Tanrıdan oğluna şifa vermesini dilemesi

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim Hâk tebâreke ve te‘âlâ Hasan Hüseyinke sıhhat bërdi erse, ‘Ali razhu (12) **tiledi** .

Hz. Ali: “Eğer Cenabıhak bu iki oğluma sağlık verirse yüce Allah’a (cc) şükür olması için üç gün oruç tutacağım” dedi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan bir şeye konuşma yeteneği vermesini isteme

1 örnekte görülür.

-Hâk te‘âlâdın **dileseniz** kim munlardın biringe til bërse (14) takı bizim birle sözleşse. (NF, 394-13)

(Arkadaşları İsa peygambere) : “Ey İsa! Cenabıhak’tan dileseniz de bunlardan bir tanesine dil verse bizimle konuşsa” dedi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan bir ölüyü diriltmesini istemek

2 örnekte görülür.

-Ey ‘azizlar, meni Hâk tv’tin (7) **tilep** nişe tırgüzdünüz kim men ellig yıldın berü ölmüş kişi turur-men. (NF, 438-7)

“Ey saygıdeğer büyükler! Cenabıhak’tan dileyip beni niçin dirilttiniz? Elli yıl önce ölmüş bir kişiydim” dedi. (Aktan, 2017)

-Benü İsrailning zâhidları güristanğa çıktılar takı Hâk te‘âlâ –(5)-dın **tilediler** kim bir ölügni munlar du‘âsı birle tırgüzse. (NF, 438-5)

İsrailoğulları'nın zahidleri mezarlığa vardılar ve dualarının yüzü suyu hürmeti için bir ölüyü, Cenabıhakk'ın diriltmesini istediler. (Aktan, 2017)

Bir müminin kabrini müminler arasında yapmak istemek

1 örnekte görülür.

-Emdi ol düşmānlardın kimerse kalmadı erse, emdi **tiler-miz** kim Hāk te'ālā bu ceddin ziyāratını (11) mu'minler arasında āşkāra kılsak tēp. (NF, 155-10)

(Cafer-i Sadık): Şimdi düşmanlardan kimse kalmayınca atamın bu kabrini (Al İbn-i Ebu Talip) artık açıktan açığa müminler arasında yapmayı istedik. (Aktan, 2017)

Peygamberin padişahlara mektup göndermek istemesi

2 örnekte görülür.

-Peygambār 'as kaçan kim bu Mezkur ellerni Hāk te'ālānıñ nuşratı birle açtı erse, **tileği** kim etraf ālāmdakı (12) meliklerke, padşahlarķa elçi ida berse. (NF, 77-11)

Hız. Peygamber (sav) adları anılan bölgeleri Cenabıhakk'ın yardımıyla alınca ülkelerdeki hükümdarlara, padişahlara elçiler ve onlarla birlikte mektuplar göndermek..... istedi. (Aktan, 2017)

-Peygambār (10) 'as **tileği** kim Yemen padşāhı Necāşı melikke bitig ida bērse(NF, 78-10)

Hız. Peygamber Yemen padişahı Necaşı'ye bir mektup göndermek istedi. (Aktan, 2017)

Tanrıdan bir kulun rezil olmamayı (bu dünyada) istemesi

1 örnekte görülür.

-Hākđın **tileği** kim: Ey Bār Hudāyā avretimi sen açmağıl (8) meni bu hālāyık katında fazihāt kılmağıl tedi. (NF, 226-7)

(İmam Ahmed bin Hanbel): “Allah’ım! Sen avret yerimi açtırma, bunların yanında beni rezil rüsva etme!” diye dilekte bulundu. (Aktan, 2017)

Dünyanın süsünü istemek

1 örnekte görülür.

-ëkki közüñ (9) ol derviş sahabalardın ketmesün dünyānıñ bezekini **tileyür** halda (NF, 380-9)

(Cenabıhak Hz. Peygamber (sav)’a):” dünya hayatının süsünü dileyip de o samimi sahabelerin üzerinden gözlerini ayırma!....” (buyurdu) (Aktan, 2017)

Nuh peygamberin karada olmayı istemesi

1 örnekte görülür.

-Nūh peygambār ‘as **tiledi** kim: Bu ‘ālam içinde (11) bir kara yer bolsa erdi taķı anda haķıķat ikāmat kılsa erdük, tedi. (NF, 378-10)

Nuh peygamber: “Dünyada bir kara olsa da gerçekten orada dursaydık” dedi. (Aktan, 2017)

Dünyada hürmet istemek

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim kıl tã‘atı birle dünyāda hürmet **tiler** (13) bolsa, ol tã‘at hālîş benim üçün bolmaz. (NF, 404-12)

(Cenabıhak): “Bir kul, ibadeti ile dünyada saygı görmeyi dilese o ibadet benim için yapılmış sayılmaz” (buyurdu). (Aktan, 2017)

Dünya için ağlamak istemek

1 örnekte görülür.

-Kim kim dünyā üçün yığlamak (15) **tilese**, yığlasun, tedi. (NF, 391-15)

Yüce Allah(cc) kendi kuluna: “Dünyada kalmayı istiyorsan sen bilirsin, eğer bana kavuşmayı istiyorsan yine sen bilirsin”.... (buyurdu). (Aktan, 2017)

Dünyada kalmayı istemek

1 örnekte görülür.

-Ey kulum, dünyada turmaknı **tileseñ**, sen bilür-sen, ve eger takı maña satğaşmaknı tileseñ sen bilür-sen. (NF, 84-10)

(Yüce Allah kendi kuluna): “Dünyada kalmayı istiyorsan sen bilirsin, ege bana kavuşmayı istiyorsan yine sen bilirsin...” buyurdu. (Aktan, 2017)

Dünya hayatının Hz. Peygamber’e yaklaşmak istemesi

1 örnekte görülür.

-Bu dünyā maña bir şurat bolup köründi taķı **tiledi** kim maña kelse. Men def kıldım, kèterdim. (NF, 100-1)

Hz. Peygamber: “Dünya bir insan şekline bürünüp kendine yaklaşmamı diledi, ben ise onu kovdum, uzaklaştırdım” (dedi). (Aktan, 2017)

Nefsin istekleri

3 örnekte görülür.

-Taķı tamuğ kapsandı nefis tilekleri birle; nefis yemek içmek, tena“um kađgusuzluķnı **tiler**. (NF, 61-1)

Cehennem de nefsin istekleri ile kuşatılmıştır. Nefis, yemek, içmek, zevküsefa ile tasasız olmayı ister. (Aktan, 2017)

-Kayda kerek erse, yöriyür nefsi ne neerse **tilese**, anı (10) hāşil kılur. (NF, 426-9)

(Köle) canı istediği yere gider, nefsi ne istese istediğini elde eder. (Aktan, 2017)

-Taķı aħmaknıñ hemişe nefsi öz havāsına uyğan bolur takı ne neerse kim nefsi **tileyür** bolsa. (NF, 423-8)

(Hz. Peygamber sav buyurdu): “Ahmağın nefsi ise sürekli kendi arzularına uyar, nefsi ne isterse kendini bundan alıkoyamaz, nefsinin istediğini verir, Cenabıhak’tan çok sevap umar”. (Aktan, 2017)

Mal sahibinin malını almak istemesi

1 örnekte görülür.

-Tuturğan edesi keldi takı ol (17) amānatnı mendin **tiledi**. (NF, 292-17)

Pirinç sahibi geldi ve emanetini benden istedi. (Aktan, 2017)

Şifa İstemek

4 örnekte görülür.

-İmām Ahmed Hanbel rahmhi (13) Hāk tebāraka (14) ve te’ālādın **tiledi** takı aydı: Ey yigit bargıl ! Bolğay kim Hāk te’ālā anañka şifā bērmış bolğay inşaallāhu te’ālā tedi. (NF, 221-14)

(İmam Ahmed bin Hanbel) Cenabıhak’tan dilekte bulundu. Gence: “Ey delikanlı! Var, git. Cenabıhakk’ın annene şifa vermesi umulur” dedi. (Aktan, 2017)

-Bir kün hatunı Raḥmat hatun aytur: Yā Ayyüb, (8) siz peygambar turur-siz, sizin du’āñız mustacāb turur. Tañrı te’ālādın siḥḥat ve şifā **tileseñiz** takı bu belādın (9) kırtulsañız. (NF, 331-8)

(Eyüp peygamberin eşi Rahmet Hanım): “Ey Eyüp! Siz peygambersiniz, sizin duanız kabul olur. Yüce Allah’tan (cc) şifa ve sağlık istesenez de bu beladan kurtulsanız” (dedi). (Aktan, 2017)

-Hāk te’ālā maña yetmiş yıl tendurust-(10)-luk bērdi, emdi takı yetmiş yılka tegi ig bērse, Hāk te’ālādın şifā **tilegeymen** ve eger yetmiş yıldın bu igim takı (11) zaḥmatım ziyāda bolsa, andın soñ **tilegeymen**, tedi.. (NF, 331-10/11)

(Eyüp peygamber): “Cenabıhak bana yetmiş yıl sağlık verdi, şimdi de yetmiş yıl hastalık verse ondan şifa istemeyeceğim. Eğer hastalığım ve acılarım yetmiş yıldan fazla olursa ondan sonra şifa isteyeceğim” dedi. (Aktan, 2017)

Kafirlerin peygamberi helak etmek istemesi

1 örnekte görülür.

-Yâ Muhammed kâfirler seni bu keçe kelip (20) (1) helak kılmak **tilerler**. (NF, 20-1)

(Cebrail): “Ey Muhammed! Kâfirler gelip bu gece seni öldürmek istiyorlar” (dedi). (Aktan, 2017)

Köpeği ayıplamayı istememek

1 örnekte görülür.

-hāvāriler bildiler kim ‘İsā peygambār ‘as ölmüş itni takı ‘ayb –(14)-lemek **tilemez**.(NF, 389-14)

Arkadaşları, İsa Peygamber’in ölmüş bir köpeği bile ayıplamak istemediğini anladılar. (Aktan, 2017)

Harut ve Marut’un dünyevi dileklerini Zühre’den istemeleri

1 örnekte görülür.

-Munlar bayakı teg bu Zühredin murādlarını **tilediler** erse... (NF, 366-10)

(Harut ve Marut) Bunlar yine önceki gibi Zühre’ye isteklerini dile getirdiler. (Aktan, 2017)

Mektup istemek

1 örnekte görülür.

-Peygambār ‘as ‘Alini takı Zübeyrni ıda bērdi ražhuma. Anlar bardılar takı ol ‘avretke (12) aydılar. Takı bitig **tilediler** erse, ol tandı. (NF, 48-12)

Hız. Peygamber Hız. Ali ve Zübeyr’i gönderdi. Varıp kadından mektubu istediler. (Aktan, 2017)

Yemek istemek

1 örnekte görülür.

-Peygambār ‘as hāzratıña keldi takı ta‘ām **tileği**. (NF, 385-3)

(Selman-ı Farisi)Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna geldi ve yemek istedi. (Aktan, 2017)

Mağaraya girmek istemek

1 örnekte görülür.

-Ol tağ tüpinde bir ğār bar erdi ol ğarğa kirmek **tilediler** erse, Abū Bekr aydı. (NF, 21-2)

O dağın tepesinde bir mağara vardı. Mağaraya girmek isteyince Hz. Ebubekir (şöyle dedi)..... (Aktan, 2017)

Halktan itaat isteme

1 örnekte görülür.

-Ol yöndin (7) tiriglikinde ħalāyıkđın bey'et **tiledi** erse, Mu'āviyadın uyalıp bey'et bērdiler. (NF, 183-7)

(Muaviye, oğlu Yezid için) Kendisi hayatta iken halktan bağıllık istediği için onlar da Muaviye'den çekinip bağıllık bildirdiler. (Aktan, 2017)

-Mu'āviyanın vefatını aydı takı bu ħalāyıkđın soñ yezid üçün bey'et **tiledi** erse...(NF, 183-9)

(Medine valisi Mervan) Muaviye'nin ölümünü duyurdu ve daha sonra toplananlardan Yezid'e tabi olmalarını istedi. (Aktan, 2017)

Birinin istediği her şeyin olması

1 örnekte görülür.

-Ne kim **tilese**, ol bolur, neni tilemese, (16) ol bolmas. (NF, 229-15)

(Allah (cc) 'ın) dilediği olur, dilemediği şey olmaz. (Aktan, 2017)

Rüzgarın Süleyman'ı tahtı ile yönlendirmek istemesi

1 örnekte görülür.

-Ol yumşak yel, kayu yanğa **tilese**, Süleymānnı tahtı birle, bu 'azamatı birle, bu ħalāyıklar eletür erdi. (NF, 210-10)

Yumuşak yel, hangi yana isterse Süleyman'ı, tahtını, bunca ağırlık ve insanlar ile birlikte götürürdü. (Aktan, 2017)

Birinin cehennemlik kişiyi görmek istemesi

1 örnekte görülür.

-Kim **tilese**, tamugluğ (6) kişiye baķayın tēp ol kişiye baķsun kim olturmuş bolğay taķı ileğinde kişiler kol kavşurp hıdmatda (7) öre turmuş bolğay, tēdi. (NF, 373-5)

(Hz. Muhammed (sav) buyurdu) : “Kim cehennemlik birine bakmak isterse kendisi otururken başkalarını önünde el bağlatıp ayakta tutan kimseye baksın”. (Aktan, 2017)

Düşmanlık yapmak istemek

2 örnekte görülür.

-Ve eger taķı kimerse birle huşūmat kılmaķ (13) **tilese** taķı şer‘an da‘vā kılıp huşūmat kılmaķı revā erken aramızda huşūmat taķı bemezelik bolmasun. (NF, 383-13)

(Peygamber (sav)): “(Bir kul) Yine bir kimseye düşmanlık yapmak isterse her ne kadar dini açıdan davacı olup hesaplaşmak mümkün ise de, yeter ki orada düşmanlık ve tatsızlık olmasın” (dedi). (Aktan, 2017)

-ħased ol bolur kim (8) taķı bir mu‘minķa kim Ĥaķ tvt ni‘met bērmiş olsa taķı ‘ilm bērmiş bolsa yā taķı ĥurmet bērmiş bolsa (9) bu kimerse hemişe anıķ zevālını **tilese** taķı ol ni‘metni, öziņe bolmaķ **tilese** taķı mu‘minlarğa eğgölük (10) tegmişte ķađğursa. (NF, 412-8/9)

Cenabıhak bir mümine maddi bir zenginlik, ilim veya saygınlık verirse başka bir kişinin, o zenginliğin gitmesini, zenginliğin kendine ait olmasını dilemesi veya müminlere bir iyilik geldiğinde üzülmesi; acı ve ızdırap geldiğinde sevinmesi hasetlidir. (Aktan, 2017)

Gönlün dilediği yiyecekler

1 örnekte görülür.

-Ol kubbā içinde köñül **tilegen** ta‘āmlar zāhir boldı. (NF, 218-1)

(İbrahim peygamber için) Kubbenin içinde gönlün istediği yiyecekler ortaya çıktı.

İtaat edeceği kişiyi seçme hakkı

1 örnekte görülür.

-Yā Dāvud, yārānlarıñka qorqutğıl, nefisleri **tilegenleringe** ittibā‘ kılmasunlar. (NF, 301-2)

(Yüce Allah): “Ey Davud! Dostlarını, nefislerinin isteklerine uymama konusunda korkut!” (diye buyurdu). (Aktan, 2017)

Ata binmek istemek

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim Peyğambār (13) ‘as Burakka münmek **tiledi** erse, Burak çalıklık kıldı. (NF, 52-13)

Hız. Peygamber Burak adlı ata binmek isteyince Burak huysuzluk etti. (Aktan, 2017)

Kamçı istemek

1 örnekte görülür.

-Bilal takı Fātımağa bardı, takı ol kamçını (5) **tiledi** erse, Fātıma aydı: Babam za‘if turur. (NF, 86-5)

Bilal de Fatıma’ya gidip o kamçıyı isteyince Fatıma: “Babam hasta (dedi). (Aktan, 2017)

Yaşlı birinin bir çocuğu terbiye etmek istemesi

1 örnekte görülür.

-Emdi abuşka takı oğlını tecribe kılmak **tiledi**. (NF, 288-1)

Bu sırada yaşlı adam oğlunu denemek istedi. (Aktan, 2017)

Altın İstemek

3 örnekte görülür.

-Derhal ol Yahüdi çıkardı takı Şeyh **tilegeni** altunlarını (2) bërdi. (NF, 252-1)

Yahudi derhal çıkardı ve Şeyhin istediği altınları verdi. (Aktan, 2017)

-Emdi barğıl, takı ol kişidin yarmakıñnı **tilegil** takı bërmese, men seni kazıka eletür-men. (NF, 195-12)

(Ebu Hanife, yarmak sahibine şöyle dedi): “Şimdi git ve o kişiden yarmaklarını iste. Eğer vermezse ben seni kadiya götürür ve seni yemine davet ederim, dersin”. (Aktan, 2017)

-Kaçan kim bu yarmak êdisi barıp andın yarmakñnı **tiledi** erse, ol kişi bu alguluğnı (14) ewke kigürdi takı ağırladı. (NF, 195-13)

Yarmak sahibi yarmaklarını ondan isteyince o kişi, bu alacaklıyı eve götürdü, ağırladı. (Aktan, 2017)

İcazet istemek

1 örnekte görülür.

-Bu arada bir kimerse keldi takı bu derbândın icâzat **tilemedin** sarâyka kirdi erse, bu ‘aziz(11) su‘âl kıldı. (NF, 302-10)

Bu arada biri gelip kapıcıdan izin almadan saraya girince bu büyük insan şöyle sordu:.... (Aktan, 2017)

Sepet istemek

2 örnekte görülür.

-Yana bir kaç eyyâmdın son biri keldi takı ol cāmadānnı (5) **tiledi** erse, vālidası aydı. (NF, 203-5)

Birkaç gün sorna bu sefer öteki gelip sepeti istedi. İmam Şafi’nin annesi (şöyle dedi): (Aktan, 2017)

-Takı üküş rüzgârdın soñ biri keldi takı ol cāmadānnı **tiledi** erse, ‘imām Şafî (4) vālidasının hâtırının ol şart ketti takı ol cāmadānnı bërdi. (NF, 203-3)

Epey zaman geçtikten sonra iki kişiden biri gelip sepeti isteyince İmam Şafî’nin annesi yapılan uyarıyı unuttuğu için sepeti verdi. (Aktan, 2017)

Ganimeti birine vermeyi istemek

1 örnekte görülür.

-Eger **tileseñiz** (6) bu ğanimatnıñ cümlesini muhācirlarğa bèreyin. (NF, 256-5)

(Hz. Peygamber (sav) Medineli ensara): Eğer izin verirseniz bu ganimetlerin hepsini muhacirlere vereyim (dedi). (Aktan, 2017)

Diyet/ kan bahası vermek istemek

1 örnekte görülür.

-Eger diyet **tileseler**, cümle kabila yıǵlışıp diyet bèrmek āsān bolğay. (NF, 19-15)

(Ebu Cehil): “Herkes gece yatarken her kabileden birer genç çıkıp kılıçla onun (Hz. Muhammed’in) her yerine vurmali. Eğer diyet isterlerse bütün kabilelerin toplanıp diyet vermesi kolay olacaktır”(dedi). (Aktan, 2017)

Kızının iyi bir eşle evlenmesini dilemek

1 örnekte görülür.

-Ey ‘ayālım (15) Fātıma, men Rebbümdin **tilep** turur-men kim bu ‘ayālım Fātımanı ħalāyıkların eđğürekiñe cüftlendürgil. (NF, 158-15)

(Hz. Peygamber sav): Ey kızım Fatıma! Rabb’imden “kızım Fatıma’yı insanların en iyisiyle evlendir”, diye isteyip durdum. (Aktan, 2017)

Kesin bilgiyi bilmek istemek

1 örnekte görülür.

-Eger mu'ayyen bilmek **tilesengiz**, bu butlara soru, eger sözleseler, (17) tedi. (NF, 216-16)

(İbrahim peygamber Nemrud'a): “Kesinlikle belirlemek istiyorsanız, eğer konuşurlarsa bu putlara sorunuz” dedi. (Aktan, 2017)

Tasarruf hakkı olan birinin tercih isteği

1 örnekte görülür.

Peygambār ‘as aydı: -Men neteg eymen (7) bolur-men kim mu’ min kulnuñ köñli Hâk te‘âlânın qahrı takı luṭfı arasında müteḥayyir turur. Neteg kim **tilese**, tasarruf (8) kılur, tedi. (NF, 375-7)

Hız. Peygamber (sav) : “Ben nasıl mutlu olurum ki? Mümin kulun kalbi Cenabıhakk’ın kahrı ve bağıışı arasında şaşırıp durur. Nasıl dilerse o şekilde davranır” buyurdu. (Aktan, 2017)

Tahtta hükümranlığının devam etmesini dilemek

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim bu taht birle havā üzre yörümek **tilese**, çatıg yelge fermānlayur (9) erdi. (NF, 210-8)

Nerede kimse bir söz söylese yel, o sözü getirip Süleyman Peygamber’in kulağına ulaştırırdı. (Aktan, 2017)

Denizden sağ salım çıkmak istemek

1 örnekte görülür.

-Ey oğlum, eger **tileseng** (2) kim bu deryādın salāmat çıkayun tesen, yakındın bir kemi ḥāşıl kılğıl. (NF, 396-1)

(Lokman hekim oğluna): “Eğer bu dünyadan esenlikle çıkayım dersen çok sağlam inançla bir gemi yap”(dedi). (Aktan, 2017)

Sahibi olduğu şeyi saklama ya da ortaya çıkarma tasarrufu olan, tercih hakkı olan

1 örnekte görülür.

-Anıñ mâliki erkligi bar, ol bilür. **Tilese** saqlağay, **tilese** koyğay tedi. (NF, 42-11)

Halbuki Kābe benim malım değıl, onun sahibi vardır o bilir. Dilerse koruyacak, dilemezse izin verecektir... (Aktan, 2017)

Hatununu Boşamayı İstemek

1 örnekte görülür.

-Oğluña buyurgıl, hatunnı (5) mülkinge kıytarsun, andın soñ arıglık hālatında **tilese** talāk bergey. (NF, 122-5)

(Hz.Peygamber sav Hz. Ömer’e) : “Oğluna söyle! Hanımını evine getirsin, daha sonra temiz durumdaysa istese boşasın” (dedi). (Aktan, 2017)

Gönlün İsteğı

1 örnekte görülür.

-Men mundın (7) darig tutmadım erdi, bu malını mendin darig tutar takı malını mendin bahillik kıılır könglüm **tileginçe** (8) terbiyet, şefaķat kıılmaz tādı. (NF, 286-7)

(İhtiyar Hz. Peygamber sav’e): “Ben malımı bundan (oğlumdan) sakınmazdım, bu ise malını benden sakınır, gönlümden geçtiğı gibi bana bakmaz ve şefkat göstermez” (dedi). (Aktan, 2017)

Yönetici İstemek

1 örnekte görülür.

-Osmān rażhu aydı: Hala andağ kılalıñ. Mısır halkı kimni **tileyürler?** tedi. (NF, 133-4)

Hz. Osman: “Peki! öyle yapalım. Mısır halkı kimi istiyormuş?” diye sordu. (Aktan, 2017)

İsteyerek ya da istemeden yemek yemek

1 örnekte görülür.

-Kaçan kim mu'minnin me'desiğe bir luğma haramdın tüşer bolsa, cümle endāmlarının ma'siyat kılur, kerek bilip tenāvul (3) kılmış bolsun ya takı bilmedin tenāvul kılmış bolsun, kerek **tilesün** ya takı **tilemesün**. (NF, 299-3)

Sehl-i Tüsteri (rhi): “Bir müminin midesine haramdan bir lokma girerse ister bilip yemiş, isterse bilmeden yemiş olsun; onun bütün organları aracılığıyla günah oluşur” dedi. (Aktan, 2017)

Birinden helallik dileme

1 örnekte görülür.

-Maña destūr bērseniz bolğay-mu kim anlardın behillik (7) **tilesem**. (NF, 358-7)

(Yusuf peygamber): İzin verirsiniz, onlardan (Yehuda) helallik istesem (dedi). (Aktan, 2017)

İnsanın dileğiyle devenin yerde yürümesi veya uçabilmesi

1 örnekte görülür.

-Takı bu tewe üzesinde (14) bir ak kıbba bar yinçüdin, zāhiridin bātını körünür, takı êkki kanatı bar; **tileseñ** yerde yöriyür, **tileseñ** (15) havada uçar, tedi. (NF, 162-14)

Hız. Peygamber, Abdurrahman'a : Yine bu devenin üzerinde, dıştan içi görünen, inciden beyaz bir kubbe, iki tane de kanadı vardır. İstersen yerde yürür, istersen havada uçar” buyurdu. (Aktan, 2017)

Kendini öldürmeyi dileme

1 örnekte görülür.

-Bir kün yana bardı Hırā tağıña üküş intizār kıldı. Cebre'il 'as kelmedi erse, **tileği** kim özini tağ başındın (4) kemişse, helāk kılsa. (NF, 10-3)

(Peygamber sav): Bir gün Hira Dağı'na vardı ve çok bekledi. Cebrael gelmeyince dağın tepesine gidip, aşırı sevgiden ötürü, kendini bırakarak ölmek istedi. (Aktan, 2017)

Asker istemek

1 örnekte görülür.

-Ebrehe eşitti erse, gaza ziyada boldı, Necâşi Melikke aydı takı andın çerig **tiledi** Mekkeke kaşd kılmak için. (NF, 42-1)

Ebrehe bu haberi işitince çok öfkeleni, durumu hükümdarı Necâşi'ye bildirdi. Mekke'ye gitmek ve Kâbe'yi yıkmak için ondan asker istedi. (Aktan, 2017)

Koyunlara su vermek için kova istemek

1 örnekte görülür.

-Mûsâ peygambâr 'as anlarğa (12) şefakat kıldı, takı bu kişilerin köbkalarnı **tiledi** takı anların koylarını suwardı. (NF, 113-12)

Musa peygamber bunlara (kızlar) acıdı, oradakilerden kovalarnı istedi ve kızların koyunlarını suladı. (Aktan, 2017)

Erkeğin, evlatlarının annesinin ona helal olmasını istemesi

1 örnekte görülür.

-Eger men tamugluğ bolsam, sen mendin üç talâk harâm sen, (17) tedi takı bu söz sonunda pişimân kıldı takı **tiledi** kim oğlanları anası harâm bolmasa. (NF, 203-17)

(Halife Harun Reşid hanımı Zübeyde'ye) : "Eğer ben cehennemlik isem sen benden üç kere boşsun" dedi. Bu sözden pişman oldu ve çocuklarının annelerinin boş olmasını istemedi. (Aktan, 2017)

Köşke girmeyi dilemek

1 örnekte görülür.

-Kâzi uçtmağ kapuğın bardı takı bir köşkni kördi kim yinçüdin (5) yaratılmış turur, gâyat körklüğ turur. Heç âdemi sıfatını kılu bilmez. Kâzi **tiledi** kim ol köşkke kirse (NF, 252-6)

(Kadı'nın rüyası): *Kadı cennet kapısına varır ve inciden yaratılmış oldukça güzel bir köşk görür. İnsan eserine hiç benzemez, o köşke girmek ister.* (Aktan, 2017)

Evlatların anne babalarının kötülüğünü istemesi

1 örnekte görülür.

ve eger bizler mundağ şefaķat kılsak, anlar takı bizlerdin maħabbatnı dariğ kılmazlar , anlar bizlerke yawuķ kelmekni yigrenürler takı bizim tiriglikimizdin melül bolurlar takı bizim ölgenimizni **tileyürler.** (NF, 291-15)

(Müminler): *“Yine biz onlara (kızlarımız ve oğullarımıza) karşı cimrilik edip şefkat göstermezsek, onlar da bize yaklaşmaktan kaçacaklar, bizim yaşamamızdan üzüntü duyacak hatta ölmemizi isteyecekler”* (dediler). (Aktan, 2017)

Destur istemek

17 örnekte görülür.

-Haķdın destur **tiledi**, aydı: Yā Rebbi, maņa destūr bērgil, kōķ (12) ālemidin yer 'ālemike nāzil bolayın takı Muħammedniņ mūbārek cemāli birle mūşerref bolayın takı Muħammedke bişārat bēreyin, tēp (13) destūr birle nāzil boldı. (NF, 170-11)

Melek: Cenabıhak'tan: Ya Rabbi bana izin ver, gökyüzünden yeryüzüne inip Muhammed'in (sav) mūbarek yüzü ile mūşerref olayım ve Muhammed'e mūjde vereyim” diye izinle indi. (Aktan, 2017)

-Ve eger bu ĥatunlar arasında tūzlük kılu birmegeymen tēp korksaңыз (2) bir ĥatun cūftleniņ, tēdi takı ĥalifadın destūr **tiledi.** (NF, 193-2)

Ebu Hanife : “Eğer hanımlarımız arasında eşitlik sağlayamayacağınızdan korkarsanız bir hanımla evlenin” ayetini okudu, halifeden izin isteyip çıktı. (Aktan, 2017)

- Cebre'il ketmekke (15) kaşd kıldı erse (destur) **tiledi.** (NF, 356-15)

Cebrail (as) gitmeye niyetlenince (Yusuf Peygamber'den)izin istedi. (Aktan, 2017)

-‘Ömerke aydı: Yā emire’l-mu’minin, kapuğda cümle şahābalar yığılışıp tururlar, destūr **tileyürler**. (NF, 109-13)

(Bir kişi) Hz. Ömer’e “ Ey müminlerin emiri! Kapıda bütün sahabeler toplanmış durumda. Bayram kutlamak için geldiler, izin istiyorlar” (dedi). (Aktan, 2017)

-hatunlar yığıldılar, takı aḥşam yatsıg arasında Eyyūb anası (17) katınga keldiler takı aydılar: Peyğambār ‘as’ dın destūr **tilegil**, bizler takı Peyğambār ‘as’nuḡ mübārek cemālını (26) (1) köreling. (NF, 25-17)

Hanımlar toplandılar, akşam ile yatsı arasında Eyüp’ün annesinin yanına geldiler ve ona “Hz. Peygamber’den (sav) izin iste, mübarek yüzlerini biz de görelim” (dediler). (Aktan, 2017)

-Andın soḡ Hāḡ te’ālādın vahy keldi ‘Azrā’il as’ka : Yā ‘Azrā’il barğıl, dostum Muḡamedni bzike ḡawuṣtur-(1)-ğıl. Ėwinge kirsēḡ, destūr **tilegil**, canım ḡabz kılmaḡga takı destūr tilegil. (NF, 87-11)

Cenabıḡhak’tan Azrail’e (as): “Ey Azrail! Git, dostum Muhammed’i bize kavuṣtur! Evine girmeye ve canını almaya izin iste, izin vermezse canını alma, verirse al” diye vahy geldi. (Aktan, 2017)

-Peyğāmbār ‘as aydı: Anlar saḡa ḡazāt kılmaḡga destūr bērdiler-mü tēp su’āl kıldı erse, ol kimerse (4) aydı: Destūr bērmediler, tēdi. Peyğāmbār ‘as aydı: Andaḡ erse, ḡaytgıl takı ataḡ anaḡdın destūr **tilegil**. (NF, 290-4)

Hz. Peygamber (sav) (Yemen’den bir kimseye): “Onlar (annen ve baban) sana cihada gitmeye izin verdiler mi? diye sorunca “ Hayır izin vermediler” dedi. Hz. Peygamber (sav) “Öyleyse dön ve anne ve babandan izin al! Eğer izin verirlerse benimle gel, cihada katıl; vermezlerse onların hizmetinde bulun....” (dedi). (Aktan, 2017)

-Yā Resūlallāhi benim ehlimde ėkki ḡatun takı rūza tuttılar. Anlar siziḡ ḡıdmatıḡızka kelip destūr (15) **tilemekke** uftanurlar. (NF, 388-15)

Bir kimse geldi ve “Ey Allah resulü! Ailemden iki hanım oruç tuttu, sizin huzurunuzda gelip (iftar etmek için) izin istemekten korkuyorlar” (dedi). (Aktan, 2017)

-Kaçan kim eftar vakti boldı erse, kim (13) kim rûza tutmuş erdi, cümlesi kelip destür **tilediler** erse, cümleke eftar kılmağğa destür bërdi. (NF, 388-13)

Bütün sahabe oruç tuttu, iftar vakti oldu, hepsi gelip izin istediği zaman, (Hz. Peygamber) iftar etmek için herkese izin verdi . (Aktan, 2017)

-Elgiçe ‘aşā alıp Barşışānıñ savma‘asıña keldi taķı destür **tiledi**. (NF, 369-3)

(İblis) eline bir bustan alıp Brsisa’nın ibadethanesine vardı ve (ibadet etmek için)izin istedi. (Aktan, 2017)

-Kaçan kim çerig gazāt kılu Şāmka bardılar erse, özi taķı ‘Ömerdin destür **tilep** çerig birle bardı. (NF, 128-1)

Ordu sefere çıkmak üzere Şam’a yönelince acaba şehitlik nasip olur mu? diye Hz. Ömer’den izin isteyip orduyla birlikte Şam’a gitti.

-Padişāhlarka kirsem, destür **tilemeyin** kirür-men, padişāhlar taķı meliklerniñ cümlesidin kōrkmaz men tedi. (NF, 441-16)

(İsrailoğullarından bir hükümdar): “Padişahların yanına girmek istesem izin istemedem girerim, padişahların ve hükümdarların hiçbirinden korkmam” dedi. (Aktan, 2017)

-Eyyüb (anası) Peygambar ‘as hāzratıña (2) kirdi. Destür **tiledi** erse, Peyğambār ‘as taķı destür bërdi. (NF, 26-2)

Eyüp’ün annesi Hz. Peygamber’in huzuruna girip izin isteyince Hz. Peygamber de (içeri girmesi için) izin verdi. (Aktan, 2017)

-Abū Bekr (5) rażhu kapuğka keldi taķı kirmekke destür **tiledi** erse, Peyğambār ‘as destür bërdi. (NF, 123-5)

Hz. Ebu Bekir kapıya geldi, girmek için izin istemişti. Hz. Peygamber izin verdi. (Aktan, 2017)

-‘Ömer razhu keldi (7) destür **tiledi** erse, Peyğambār ‘as aña taķı destür bërdi. (NF, 123-7)

Hız. Ömer gelip izin istedi, Hız. Peygamber ona da izin verdi, o da oturdu. (Aktan, 2017)

-Kaçan kim ‘Osmān razhu keldi taķı destür **tiledi** erse Peyğambār ‘as olturdı (9) taķı tonını tüzetti taķı yinçükini örtti, andın soñ ‘Osmānga destür bërdi.(NF, 123-8)

Hız. Osman gelip izin isteyince Hız. Peygamber oturdu, üstünü başını düzelitti, toparlandı ve dizini örttü, ondan sonra Hız. Osman’a izin verdi. (Aktan, 2017)

-Ol halda bir kimerse қапуғқа kelip (3) destür **tiledi** erse, men koştum taķı қапуғ açtım erse, baķar-men ‘Alı’bnü Abi Talib razhu қапуғқа (4) kelmiş. (NF, 138-3)

(Enes ibn-i Malik anlatır): “O sırada biri kapıya gelip izin isteyince kalktım ve kapıyı açtım. Baktım ki kapıya Ebu Talib oğlu Hız. Ali gelmiş”. (Aktan, 2017)

Su istemek

6 örnekte görülür.

-Abū Bekr razhu (10) aydı: Yā Zeyd, suwsadım, munda bir kimersedin suw **tilegil**, içeyin tedi. (NF, 99-10)

Hız. Ebu Bekir “Ey Zeyd! Susadım, burada birinden su iste, içeyim!” dedi. (Aktan, 2017)

-Bir kimerse-(11)din suw **tiledim** erse, ol kimerse baldın şerbet kılıp çıkardı. (NF, 99-11)

Ben de gidip bir kimseden su istedim. O da baldan şerbet yapıp Hız. Ebu Bekir’e verdi. (Aktan, 2017)

-Emdi men suwsadım, suw **tiledim** erse, şerbet keltürdiler (4) erse, men qorķtum kim dünyā maņa meyl kılıp dünyā muħabbeti köñlümke ornakp Hāķ te‘ālā hażratındın yıraķ (5) bolmağayın tēp yıgladım tedi. (NF, 100-3)

Hz. Ebu Bekir'in az önce "Susayıp da su istediğim zaman şerbet gelince dünya sevgisi gönlüme yerleşir, Cenabıhakk'ın huzurundan uzaklaşırım diye ağladım", demesi bundan idi. (Aktan, 2017)

-Bizler (44) (1) takı suwsadık, canvârlar takı suwsadılar tedi(ler) erse, Peygambâr 'as suw **tile**di erse, keldürdiler. Yana peygâmbâr 'as ol (2) suw birle yundı, âbdest aldı. (NF, 44-1)

(Sahabeler): "Ey Allah resulü! Hava sıcak, biz de susadık hayvanlar da" dediler. Hz. Peygamber su istedi, getirdiler ve o suyla abdest aldı. (Aktan, 2017)

-Ey Bâr Hudaîyâ , bu êkkisi cümle halâyıkdın maña sewüglügrek turur. Sen takı bu êkkisini sewgöl takı munlarnıñ uruğña berekât bérğil takı bu êkeğünü takı munlar uruğını şeytân -(2)dın saklağıl, tēp du'ā kıldı takı bir çanaq birle suw **tile**di erse, bērdiler. Ol çanaqqa du'ā okıdı (3) takı ol suwnı Fâtıma üzesiñe saçı. (NF, 160-2)

(Hz. Peygamber sav, Hz. Ali ve Hz. Fatıma için) "Allah'ım! Bana bu ikisi herkesten daha sevimlidir, sen de (160) bu ikisini sev ve bunların soyuna bereket ver, ikisi ve bunların soyunu şeytandan koru" diye dua edip bir çanak su istedi, çanağı verdiler. Çanağa dua okudu ve o suyu Fatıma'nın üzerine saçı. (Aktan, 2017)

-Kayu bir qarındaşı-(4)-dın yalbaru suw **tile**se erdi, suwları bar erken urup kaytarur erdiler. (NF, 355-4)

(Yusuf) hangi kardeşinden yalvarıp su istese suları var olduğu halde (onlar) vurup geri çevirirler. (Aktan, 2017)

Birisinin Bağdat şehrinde kadı olmasını dilemek

2 örnekte görülür.

-Yâ 'imāme'l-muslimina, (3) köñlüm andağ **tiler** kim siz Bağdād şehrinde qazı bolsañız, cümle şehirlerdeki kâzılar sizin fermânıñızda bolsa.... (NF, 196-3)

(Halife Ebu Cafer, Ebu Hanife'ye :) “Ey müslümanların imamı! İçimden şöyle geçiyor ki siz Bağdat şehrine kadı olup bütün şehirlerdeki kadılar sizin emrinizde olsa”(dedi). (Aktan, 2017)

-Kimni **tileseñiz**, kazı kılşañız tağı kereksiz kişileri ma'zül kılşañız, tedi. (NF, 196-4)

(Halife Ebu Cafer, Ebu Hanife'ye): “Dilediğınızı kadı yapsanız, işe yaramaz kişileri de görevden alsanız” dedi. (Aktan, 2017)

Dışarıya, kırlara çıkmak istemek

2 örnekte görülür.

-Hatırım andağ **tiler** kim bu kün şahrāka çıksak tağı bir bāğiça içinde oturup teferrüc ve tenezzüh kılsak (7) tedi. (NF, 310-6)

(Harun Reşid vezirlerine) : “Gönlüm bu gün dışarı çıkıp bir bahçede gezinip hava almayı istiyor” dedi. (Aktan, 2017)

-Bir kün vuzarasına aydı kim: Könglüm sahraka çıkmak **tileyür**, tedi. (NF, 440-4)

(Kibirli hükümdar): Bir gün vezirlerine: “Gönlüm kırlara çıkmak istiyor” dedi. (Aktan, 2017)

Evlenmek istemek

1 örnekte görülür.

-Emdi (16) ‘Alini bilür-sen kim ‘ammım oğlu turur hem tağı edgü kılıklığ turur. Cümle iş içinde kâmil turur. Seni cüftlücke (17) **tileyür**. (NF, 158-17)

Hz. Peygamber, Hz. Fatıma'ya: “ (Amcamın oğlu) Ali'yi biliyorsun. Hem iyi huylu hem de her konuda nitelikli biridir, seninle evlenmek istiyor” (dedi). (Aktan, 2017)

Erkeğin kadını dilemesi

8 örnekte görülür.

-Yā Mūsā, bu êkki kızımın kayu birini köñlün **tilese**, (8) saña cüftlendüreyin. (NF, 114-7)

(Şuayp Peygamber): “Ey Musa! Bu iki kızdan hangisini istiyorsan seninle evlendireyim” (dedi). (Aktan, 2017)

- Şu‘ayb peygambār aydı: Kāyu (10) birini köñlünj **tileyür?** (NF, 114-10)

Şuayp Peygamber: “Gönlün hangisini (kız) istiyor?” (dedi). (Aktan, 2017)

-Bu yigit öz ‘ışkınınj kışşasını (10) beyān kıldı takı bu za‘ifadın murādını **tiledi**. (NF, 431-10)

Gencin biri kıza aşk hikayesini anlatıp muradını almak isteyince... (Aktan, 2017)

-Yā Abdullāh, bu ‘Umm-i Ubeyhānı sewer-mü-sen? Köñlünj munı (10) **tiler-mü?** (NF, 182-10)

(Hz. Hüseyin): “Ey Abdullah! Ümmü Übeyhā’yı seviyor musun? için bunu istiyor mu?” (dedi). (Aktan, 2017)

-Ne **tileseñ** saña bèreyin, sen maña kendüzünj cüftlendürgil, tēdi. (NF, 152-2)

(İbn-i Mülcem, Fitām adlı kadına): “Ne istersen vereyim, benimle evlenir misin?” dedi. (Aktan, 2017)

-Neçeme bu ‘ayālını **tilese**, atası ol qarındaşı oğlığa (10) bèrmez erdi. (NF, 339-9)

(Oğlan bu kıza aşık fakat kendi yoksul biriydi) Kızı ne kadar istediye amcası, kıızı yeğenine vermedi. (Aktan, 2017)

-Bir erke dört hatun almak revā bolur, takı köñli neçe (12) **tilese** kuma almak revā bolur. (NF, 192-12)

(Ebu Hanife, Halife İbn-i Cafer’e): “Bir erkeğe hanımlar arasında adaletli davranabilmesi durumunda dört hanım olmak, dilediği kadar cariye almak geçerlidir” (dedi). (Aktan, 2017)

-Cüfti Maymūna ewinde (16) erdi, takı **tiler** erdi kim Āyişe ewinde bolsa. (NF, 84-16)

(Hz. Abbas) hanımı Meymūne 'nin evinde idi fakat o, Ayşe 'nin (diğer hanımın) evinde olmak istiyordu. (Aktan, 2017)

Dünyevi istekte bulunma

2 örnekte görülür.

-Yā Rabbenā, saña sığınur-biz uyatsızlıkdın; eşittük kim falān kimerse falān hocadın dünyāvi neerse (14) **tilemiş**, tedi. (NF, 387-14)

“Ya Rabbi! Utanmazlıktan sana sığınırız. Falan kimse falan büyüktün dünyalık bir şey dilenmiş, diye işittik” derler. (Aktan, 2017)

-Eger dünyāvi neerse **tileseler**, anlarğa bērmek kerek ve eger takı bizlerdin öwke kılsalar, anlarını (13) hoşnūd kılmak kerek. (NF, 291-12)

(Ahnaf bin Kays): (Oğullarımız, kızlarımız) Bizden dünyalık bir şey isteseler vermeli, yine bize kızsalar onları hoşnut etmeliyiz (dedi). (Aktan, 2017)

Savaşma, sataşma isteği

1 örnekte görülür.

-İbni İmrān hıdmatına bardı takı İbni İmranğa ‘özür kıldı aydı: Tün maña satgaştınız takı mendin neerse (12) **tileдіңiz**. (NF, 252-12)

(Kadı perişan bir şekilde uyandı) ve İbn-i İmran'ın yanına vardı, özür diledi (ve şöyle dedi): “Dün bana rastlamış ve benden bir şey istemiştiniz”. (Aktan, 2017)

Soru sormayı dilemek

1 örnekte görülür.

-Hātām-i Aşam aydı: Sizdin bir mesele su'āl kılmak **tileyür-men**. (NF, 236-1)

Hatem-i Esam (Kadı 'ya): “Cevap verirseniz size bir soru sormak istiyorum” (dedi). (Aktan, 2017)

3. SONUÇ

1. NF’de “S-T” arasında yer alan sevgi ifadesi taşıyan fiillerle ilgili toplam 319 örnek incelenmiştir. Fiillerden en çok kullanılanları sırasıyla şu şekilde tespit edilmiştir: 1. *tile-* (191 örnek) 2. *sew-* / *sev-* (69 örnek) 3. *sew(ü)n-* (31 örnek).

2. En az kullanılan sevgi fiilleri ise sırasıyla şu şekildedir: *sar-* (1 örnek), *sığındur-* (1 örnek), *sıkā-* (2 örnek) *sığın-* (23 örnek).

3. *Somut anlam* taşıyan sevgi fiilleri “maddi” ; *soyut anlam* taşıyan sevgi fiilleri ise “manevi” kullanım alanına; bununla birlikte *beşeri sevgi* “maddi”, *ilahi sevgi* ise “manevi” kullanım alanına dahil edilmiştir. Örneklere bakıldığında "manevi" kullanım alanına ait örnek sayısının 162 ; “maddi” kullanım alanına ait örnek sayısının ise 157 olduğu görülür.

4. NF’de sevgi ifadesi taşıyan fiillerin maddi ve manevi kullanım özelliklerine ayrı ayrı baktığımızda sonuç şu şekildedir: *sar-* (1 maddi), *sew-/sev-* (40 manevi, 29 maddi), *sew(ü)n-*(31 manevi, 9 maddi), *sığın-* (19 manevi, 4 maddi), *sığındur-* (1 maddi), *sıkā-* (2 maddi) , *tile-* (80 manevi, 111 maddi).

5. NF’de sevgi ifadesi taşıyan fiillerde genel olarak “manevi kullanım” örneklerinin “maddi kullanım” örneklerine oranla daha fazla olduğunu görürüz. Bu kuralı bozan tek özellik “tile-“ fiilinde yer alır. Bu fiilde “maddi kullanım” oranının daha fazla oluşuna tanık oluruz.

6. NF’de sevgi ifadesi taşıyan fiiller içerisinde düzenli olarak başka bir kelime ile birlikte kullanılan örnekler de vardır. Bu tarz kullanım daha çok *tile-* fiiline aittir. “Tanrı’dan affedilmeyi dilemek” anlamında, *yarlıkatu* / *yarlıkayu* *tile-* ifadesi daha çok tercih edilir.

7. *sew-/ sev-* fiili manevi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Peygamberi sevmek (6), Tanrı’yı sevmek (6), Tanrı’nın kullarını sevmesi (5) ; maddi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde ise

en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Efendinin hizmetkârını sevmesi (10), insanın dünyayı sevmesi (5).

8. *sew(ü)n* - fiili manevi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Peygamberin sevinmesi (10);maddi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde ise en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: İnsanın altın için sevinmesi (2).

9. *sıgın-* fiili manevi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Tanrıya sığınmak (16) ; maddi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde ise her bir anlam alanına giren örnek sayısının eşit olduğu görülür.

10. *tile-* fiili manevi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Tanrının dileği (13), Tanrıdan affedilmeyi dilemek (10), Tanrıdan yardım dilemek (4) ; maddi kullanım özellikleri açısından incelendiğinde ise en çok kullanılan anlam özellikleri şu şekildedir: Destur istemek (17), erkeğin kadını istemesi (8), su istemek (6), şifa istemek (4), nefsin istekleri (3).

11. Çalışmanın hacmini aşması dolayısıyla burada metafor konusu incelenmemiştir; fakat ele alınacak sınırlı sayıda sözcükle sözvarlığı çalışması yapılırken, kavramsal metaforlara da bakılabilir.

12. Eserin hacmi dolayısıyla çalışmamız üç bölüme ayrılmış, çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “A-Ö” maddeleri arasında yer alan kısım daha önce tarafımızca çalışılmış (Çubukcu, 2023); çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturacak olan “U-Z” maddeleri arasında yer alan sevgi ifadesi taşıyan fiiller başka bir çalışmanın konusu edilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan bu kısım ise “S-T” maddeleri arasındaki sevgi ifadesi taşıyan fiiller ile sınırlandırılmıştır. Eldeki sonuçların şimdilik bu iki yayında yer alan malzemeye (17 fiil) göre yorumlanması kaçınılmazdır; fakat bu çalışmanın devamı niteliğindeki olacak olan söz konusu yayınla bir

arada incelendiği takdirde verimli bir yorum yapma imkanı doğacaktır.

13. Belli bir d6nemin s6z varlığını ortaya koyacak olan bu çalışma, "sevgi" ifadesi içeren fiillerin hem Eski Türkçe ve Tarihi Türk Lehçeleri, hem de ağdaş Türk Lehçeleri ve günümüz Türkiye Türkçesiyle benzerlik ve farklılıkları ortaya koyabilmesi y6nyle mühimdir. Çalışmanın s6z konusu alanlarda s6z varlığı çalışması yapacak olan araştırmacılara hem malzeme sunması hem de karşılaştırma imkânı sunması bakımından yol g6sterici olacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Aktan, B. (2017). *Nehcü'l- Ferâdis- Cennetlerin Açık Yolu*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis- Uştmağların Açık Yolu III- Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (2006), *Kaşğarlı Mahmud- Dîvânü Lûğat-it Türk I-II-III- Çeviri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (2006), *Kaşğarlı Mahmud- Dîvânü Lûğat-it Türk IV- Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Çubukcu, M. (2023), *Nehcü'l- Ferâdis'te Sevgi İfadesi Taşıyan Fiiller*, Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 19-21 Mayıs, Kaş- Antalya (Sunulmuş, Özet Metni Basılmış Bildiri)

KISALTMALAR

NF: Nehcül- Ferâdis

DLT: Divânü Luğat'it- Türk

BÖLÜM II

Kısaltmalar Üzerine

Mustafa ERKAN¹

Giriş

Kısaltmalar, günümüzde hayatımız ve kültürümüzün bir parçası haline gelmiştir. Günlük gazetelerde, dergilerde, kitaplarda, ansiklopedilerde hatta çarşı pazarda dükkânlar üzerinde yüzlerce kısaltma görebiliriz.

Kısaltmalar, ticari şirketlerde çok önemlidir, bazılarında marka değerine sahiptir, Arçelik, Turkcell, Türk Telekom, ECA, LASSA, PTT, TRT gibi. Önemli kurumların, markaların, siyasi partilerin, üniversitelerin, askerî kuruluşların, Birleşmiş Milletler BM, NATO, Avrupa Birliği AB gibi kuruluşların kısaltması vardır. Borsa, lojistik, denizcilik, ticaret, ulaşım gibi faaliyet alanlarında; tıp, kimya, matematik, fizik gibi bilim dallarında çok sayıda kısaltmaya yer verilir.

* İstanbul Teknik Üniversitesi Dr. emekli öğretim üyesi

Çağımızda iletişim araçlarındaki gelişmeler hızlı iletişimi de beraberinde getirdi. Hızlı iletişim hayatı insanları ister istemez dilde, yazıda daha fazla tasarrufa zorladı. Buna paralel olarak da dildeki kısaltmalar, eskiden beri kullanılmakla beraber, günümüzde hızla arttı. Gerek zaman gerekse yerden tasarruf amacıyla, kısaltmalara çok sık başvurulmaya başlandı. Yani “en az çaba” kuralına uygun olarak dilde simgelere gidildi. Bu simgeler gerek yazılı basında gerek internet ortamında hızla yayıldı.

Bu simgeleşme, gelişigüzel ve her isteyeninin istediğini yapabileceği anlamına gelmemelidir. Ama Türkiye’de kısaltmalar alanında biraz boşluk olduğu, zaman zaman birliğin bozulduğu görülmektedir: “bakınız” bak., bk., bkz., bknz.; “numara” no., nu.; “avukat” Av., Avk.; “asker” As., Ask.; “uzman” uz., uzm.; “eğitim” eğ., eğit., eğt.; “elektrik” elek., elekt., elk.; “Farsça” F., Fa., Far., Fas.; “Türkiye Radyo Televizyon Üst Kurulu” RTÜK, RÜTÜK, RETÜK, RTK gibi, bir ad için birden çok kısaltmaya rastlanabiliyor. Bu alanda sınırlı sayıda çalışma mevcuttur ve henüz bir disiplin, bir birlik bulunmamaktadır. Hâlbuki tıpkı kelimelerde olduğu gibi kısaltmaların yazımlarında da birlik olması gerekir.

Bu yazımızda kısaltmanın tanımları, kısa tarihi, bu alanda yapılan çalışmalar, kurallar ve teklifler ele alınmıştır.

Kısaltma tanımları

Kısaltma, dilde tasarruf sağlamak amacıyla bir kelimenin, terimin, metnin veya özel adın, içerdiği harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak ifade edilmesi ve simgeleştirilmesi (ihtisar, taksir, mukattaat).

Dilimizde, kısaltma terimi yerine eski sözlüklerde başka terimler de kullanılmıştır: *icmal* “özet, hülasa”, *taksir* “kısaltma, eksik bırakma”; “*hasr* kökünden türeyen *ihsar* “kısaltma, fazlalıkları atma”, *ihsarat* “*ihsar* kelimesinin çoğulu, kısaltmalar”, *ihtisar* “kısaltma, sözü kısa kesme”, *mukattaat* “kesilmiş şeyler, her biri bir kelimeye karşılık gelen harfler, eksik parçalar”, *menkut* “yontulmuş, kesilmiş, kısaltılmış” kelimeleri de kullanılmıştır (Mete, 2014: 12).

İngilizce kısaltma terimi için *abbreviation* “kısaltılmış sözcük veya sözcük öbeği: TDK, İng., cad.” gibi ve *acronim* “kısa kelime, kısaltmalı, eksilteli kelime: BOTAŞ, NATO, TÜBİTAK” gibi.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki* adlı sözlüğünde kısaltma anlamında *mukattaât* sözünü kullanmıştır. Mukattaât maddesinde (Ar. [Arapça] *cm.* [cemi çoğul kısaltmalarından sonra] 1. Kesik şeyler, natamam parçalar, 2. Her biri bir kelimeye delalet eden harfler ve natamam terkipler: *ilh.* “ilâ-âhir, sonuna dek, diğerleri” işaretatı gibi ki *ilâ-âhirihi* tabirinden kesilmiştir. 3. Natamam şiir parçaları, muhtelif gazel ve kasidelerden alınmış beyitler.) anlamlarını vermiştir (Şemseddin Sami, 1901: 12-13; 1391; Yavuzarslan, 2010: 824). İkinci sırada verdiği anlam, bugünkü kısaltma kelimesini karşılamaktadır.

Yine Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*’de taksir maddesinde “*taksir* çoğulu *taksirat*” kelimesinin birinci anlamına “kısaltma” açıklamasını, “*ihtsar*” kelimesinin açıklamasında (sözün kısa kesilmesi, meramın az sözle ifade edilmesi, bir ibareden lüzumsuz veya ikinci derecede lüzumu olan tafsilatın tayy) anlamlarını vermiştir (Şemseddin Sami, 1901: 79, 426, Yavuzarslan, 2010: 495, 1158).

Vecihe Hatiboğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde kısaltma konusuna kısa bir açıklama getirmiştir. (kısaltmalı sözcük. Birden fazla sözcüğün baş harfleriyle kurulmuş sözcük: *Nato* “Nort Atlantic Treaty Organization: Kuzey Atlantik Paktı Örgütü”, *Cento* “Central Treaty Organization: Merkezî Anlaşma Örgütü”, *Unesco* “United Nations Educational Scientific and Cultural Organization: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü” vb.) (Hatiboğlu, 1972: 62).

Berke Vardar yönetiminde hazırlanan *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde ise şöyle tanımlanmış: (kısaltma 1- [Alm. *Zeichenkürzung, abkürzendes Nennen*] [Fr. *raccourcissement*] [İng. *clipping*] Bir sözcüğü ya da sözcük öbeğini daha kısa duruma getirme. // Kısaltma, iki biçimde gerçekleştirilir: Güdükleme yoluyla

kısaltma (*otomobil* yerine *oto* demek gibi) ve eksilti yoluyla kısaltma (*patlıcan kızartması* yerine *kızartma* demek gibi). 2- [Alm. *Abbreivation*, *Abkürzung*] [Fr. *abréviation*] [İng. *abbreviation*] [es. t. *ihtisar*]: Kısaltılmış sözcük ya da sözcük öbeği. Ör. TDK, “Türk Dil Kurumu” kısaltmasıdır.) tanımı yapılmıştır (Vardar, 1980: 103).

Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde kısaltmayı şöyle tanımlar: (KISALTMA (Osm. *ihtisar*; Fr. *abréviation*). Kısaltılmış kelime veya kelime öbeği. Ör. A (veya Ar.) Arapça’nın, Fr. Fransızca’nın, BM Birleşmiş Milletler’in, TDK Türk Dil Kurumu’nun, TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, i. isim’in, sıf. sıfat’ın, mec. mecaz’ın, TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu’nun, TÜYATOK Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu’nun kısaltmasıdır) (Topaloğlu, 1989: 100).” *krş.* kısaltmasıyla gönderme yaptığı madde başı eksilti, terimini de şu şekilde açıklar: (EKSİLTİ (Osm. *hazf ü takdir*; Fr. *ellipse*). En az çaba kuralı gereğince anlatımda kısılgı sağlayan, ancak anlamayı aksatmayan dil olayı. Türkçede şu şekillerde görülür: Tamlamalarda (*kolonya suyu* yerine *kolonya*); birleşik kelimelerde (*otomobil* yerine *oto*); cümlelerde (“*Ayşe nereden geldi?*” sorusuna cevap olarak sadece “*sokaktan*” karşılığını vermek gibi); kelimelerde (*stadyum* yerine *stad*); atasözlerinde (*Her şeyin yenisi, dostun eskisi*); deyimlerde (*devede kulak*). *Krş.* KISALTMA.) (Topaloğlu, 1989: 64).

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*’ünde kısaltma için şunları söyler: (kısaltma (Alm. *Abbreivation*, *Abkürzung*; Fr. *abréviation*; İng. *abbreviation*) Sık kullanılan kelimelerin, şahıs, yer ve kuruluş adlarının, yer kazanmak, kolaylık sağlamak gibi pratik amaçlarla yazıda kısaltılmış biçimi *Dr.* “doktor”) *bk.* “bakınız”, *krş.* “karşılaştırınız”, *cm.* “santimetre”, *m.* “metre”, *TL* “Türk Lirası”, *km.* “kilometre”, *TBMM* “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *T.C.* “Türkiye Cumhuriyeti”, *A.Ü.* “Ankara Üniversitesi”, *TDAY-Belleten* “Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten” vb.)

Zeynep Korkmaz bir başka maddede ise “kısaltma kelime” Birkaç kelimedenden oluşan kurum ve kuruluş adlarının her kelimesinin

ilk harfi alınarak kurulmuş kelime, olarak tanımlar ve şu örnekleri virir: *ODTÜ* “Orta Doğu Teknik Üniversitesi”, *BM* “Birleşmiş Milletler”, *THY* “Türk Hava Yolları”, *NATO* “North Atlantic Treaty Organization”, *DSİ* “Devlet Su İşleri” vb. Ayrıca bk. kısaltma) (Korkmaz, 2010: 102).

Türkçe Sözlük’te (kısaltma is. 1. Kısaltmak işi, taksir. 2. Kısaltılmış ad veya söz, ihtisar *TDK, Türk Dil Kurumu* adının *kısaltmasıdır.*”; kısaltmalı s. Kısaltılmış olan. ~ kelime gr. birden çok kelimenin baş harfleriyle kurulmuş kelime *NATO “Nort Atlantic Treaty Organization”, TÜBİTAK “Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurum”*) olarak tanımlanmış (2011: 859).

Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*’nda (Kısaltma, bir kelimenin, terimin veya özel adın, içerdiği harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak ifade edilmesi ve simgeleştirilmesidir.) şeklinde tanımlanır (2005: 50).

Şener Mete, *Hayatımızdaki Kısaltmalar Sözlüğü* adlı kitabında bu tanımda amaç eksikliği olduğunu belirtir ve şu tanımlı getirir (Kısaltma Yazımdan tasarruf etmek ve akılda kalıcılık sağlamak amacıyla metin, özel kavram, ad veya terimlerin bir ya da birden fazla harfle ifade edilmesidir.) (Mete, 2014: 27).

Yazım Kılavuzun’daki tanımda amaç belirtilmemiş, “metin” kelimesi eksik bırakılmış; *besmele, hamdele, salvele* gibi metinler de kısaltılabilir. Ayrıca *Kılavuz*’daki “simgeleştirme” kelimesi hem ticari marka değerini hem de akılda kalma kavramını içine aldığı için iyi bir seçimdir.

Şener Mete’nin tanımında “özel ad” yanında “özel kavram” neyi ifade ediyor belirsizdir, dolayısıyla fazladır. “içerdiği” kelimesi ise eksiktir. Bu kelime olmazsa, kelimenin veya adın harfleri ile değil, başka herhangi bir harfle de kısaltılabilir anlamı çıkar. “Ayrıca yazımdan tasarruf etmek” sözlü ifadeyi kapsamaz. Bunun yerine “dilde” kelimesi kullanılırsa dil hem yazılı hem de sözlü ifade şeklini içine aldığı için daha isabetli bir seçim olabilir. *Yazım Kılavuz*’u

tanımına “amaç” ve “metin” ilavesi ile daha kapsamlı bir tanım elde edilebilir. Buna göre şöyle bir tanım yapabiliriz.

Kısaltma, dilde tasarruf sağlamak amacıyla bir kelimenin, terimin, metnin veya özel adın, içerdiği harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak ifade edilmesi ve simgeleştirilmesidir (ihtisar, taksir, mukattaat).

Kısaltmaların kısa tarihi

Bazı dinî metinlerde Hz. Muhammed’in adının geçtiği yerlerde saygı ve dua ifadesi olarak *sa*, *sas* “sallallahu aleyhi ve sellem”, din büyükleri, sahabeler için *ra* “radiyallahuanh”, tarikat büyükleri için *ks* “kuddise sırruhu, kaddesallahu sırrahu”, saygı için *Hz.* “hazret”, *ta* “teala” gibi kelime ve temennilerin kısaltmaları eskiden beri kullanılmaktadır.

Yine *besmele* “bismillahirrahmanirrahim”, *hamdele* “elhamdülillah”, *salame* “sallallahü aleyhi ve sellem”, *salvele* “salavat getirmek” gibi kısaltılmış adlandırmalar da bilinmektedir. Ferit Devellioğlu *menhût*, *menhûta* “yontulmuş, tıraş edilmiş” kelimelerini açıklarken (*kelime-i menhûte*: İki kelimedenden meydana gelen bir kelime) olarak açıklar yukardaki örnekleri sıralar (Devellioğlu, 1970:735). Hayati Develi bunlar için “menhût” “yontulmuş şey, yonga, kırpıntı” denildiğini söyler (Develi, 2011: 6).

Osmanlı döneminde *mim* “malum” kısaltmasından türeyen *mim koymak*, *mimlemek*, *mimlenmek* deyimleri bir kısaltma ürünüdür (Akalin, 2014: 5). Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*’inde ‘*mim*’ kelimesine verdiği ikinci ve üçüncü anlamda (2. bir kitap veya ibarenin altına, sonuna: temme “bitti” yerine veya ‘mâlum oldu’, ‘görüldü’ makamına konulan bir harftir. 3. muharrem ayını bildiren bir işaretir; belli manasına: ma’lûm ve gelmiş, hazır manasına: ‘mevcûd’ kelimelerinin kısaltılmışıdır.) diye açıklar (Devellioğlu, 1970: 775). Yine aynı eserde ‘ma’lem’ iz, eser, nişan; ‘mu’lem’ işaretlenmiş, belirtilmiş kelimelerini verir (Devellioğlu, 1970: 690, 814). Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih*

Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü’nde “*mim koymak*” Nişan koymak, kin tutmak yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine ‘*mimlemek*’ de kullanılırdı. Vaktiyle sadrazamlar imza yerine “م = M” kullandıkları ve askerlerin künyelerine de konulduğu için bu tabir meydana gelmiştir.” açıklamasını yapar ve ‘*mimlemek*’ Yoklama neticesinde askerlerden bulunmayanların künyelerine namevcut yani bulunmadıklarını gösteren işaret olarak konulan “م = M” harfi hakkında kullanılır bir tabirdir.

Mecaz yoluyla birinin beğenilmeyen hâl ve hareketlerinin kayıt ve işareti yerinde kullanılır bir tabirdir. Nişan koymak, kin tutmak manasına da gelir. Yine aynı manaya gelmek üzere ‘*mim koymak*’ tabiri de kullanılır.” açıklamalarını yapar (Pakalın, 1983: 535, 536).

Hicri ayların eserlerde ve sözlüklerde aynı şekilde kısaltıldığını da biliyoruz. Mesela *m* [م] “muharrem”, *s* [ص] “sefer”, *re* [ر] “rebiülevvel”, *r* [ر] “rebiülahir”, *ce* [ج] “cemaziyelevvel veya cumadelula”, *c* [ج] “cemaziyelahir veya cumadeluhra”, *b* [ب] “receb”, *ş* [ش] “şaban”, *n* [ن] “ramazan”, *l* [ل] “şevval”, *za* [ذ] “zilkade”, *z* [ذ] “zilhicce” (Mete, 2014: 14).

Erzurumlu Mustafa Darîr “teala” kelimesini te ve ayın [ت ع] ile kısaltmıştır (*Siretünnebi*, Topkapı Sarayı Ktp. no. 1001, 26a). Buna benzer başka kısaltmalara da rastlanabilir.

Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi* adlı eserinin “Lügatçe” bölümünde bazı kısaltma denebilecek kelimelere de yer verir. *Cumadeyn* “cemaziyelevvel ve cemaziyelahir” ayları, *masar* “muharrem م, sefer ص, rebiülevvel ر”, *recec* “rebiülahir ر, cemaziyelevvel ج, cemaziyelahir ج”, *reşen* “receb ر, şaban ش, ramazan ن”, *zilkadeteyn* “zilkade ذ ve zilhicce ذ” ayları (Öztürk, 1996: 467, 474, 477; Pakalın, 1983: 412).

Muallim Naci’nin hazırladığı *Lügat-i Naci*’de A “Arapça ع”, F “Farsça ف” kısaltmaları ile kelimelerin hangi dilden geldikleri işaretlenmiştir. *Lügat-i Naci*’de ‘*cumade*’ kelimesinin ayları göstermesinin yanlış olduğu belirtilerek “kelime “camid kökünden”

o iki ayda kuraklık olduğu bir zamanda yağmursuzluktan bitkiler kurumuş, donmuş anlamında kullanılmıştır.” şeklinde açıklanmıştır (Naci, 1891: 944, 957).

Osmanlı döneminde az da olsa bazı kısaltmalar kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda bazı Fransızca kısaltmalar Türkçede kullanılmaya başlanmıştır. Kırım savaşı sırasında 1855’te kazanılan zaferi müjdeleyen İstanbul’a çekilen bir telgrafta *t.* “telgraf, *Fr. télégramme*”, *t.c.* “şifre telgraf, *Fr. chiffre*”, *td.* “açılmış şifre telgraf, *Fr. télégramme déchiffré*”, *SE* “ekselansları, *Fr. Son Excellence*”, *SM* “haşmetli, *Fr. Sa Majesté*” gibi kısaltmalar kullanılmıştır (Şimşir, 2005: 10).

Dünya Posta Birliğinin 1874’te örgütlenmesi ile bu alanla ilgili *AR* “iadeli taahhütlü, *accusée de réception*”, *PTT* “posta telefon telgraf, *posta téléphone télégramme*”, *R* “taahhütlü, *régistré*”, *T* “posta ücreti ödenecek, *taxe*”, *UPU* “Dünya Postalar Birliği, *Union Postale Universelle*” gibi Fransızca kısaltmalar Türkçede de kullanılmıştır. Askerî yayınlarda 1878’lerden beri *A* “alay”, *Bl.* “bölük”, *Bt.* “batarya”, *Ko.* “kolordu”, *P.* “piyade”, *Sv.* “süvari”, *Sv. A.* “süvari alayı”, *P. Tb.* “piyade taburu”, *Top. Bt.* “topçu bataryası”, *Ağ. Mt.* “ağır makineli tüfek”, *Hf. Mt.* “hafif makineli tüfek”, *Baş. K. Kh.* “başkumandanlık karargâhı”, *F.K.* “fırka komutanı”, *K.O.K.* “kolordu komutanı karargâhı”, *MMV* “Millî Müdafaa Vekâleti”; 1937’de yayımlanan “Sevk ve Muharebe Talimnamesi”nde *Ty. Df.* *Top.* “tayyare defî topları”, *Ty. Df. M. Top.* “tayyare defî makineli topları”, *Ty. D. Mt.* “tayyare defî makineli tüfekleri”, *Ty. Df. Işl.* “tayyare defî ışıldakları”, gibi kısaltmalar da kullanılmıştır (Şimşir, 2005: 11-12).

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*’de *Ar.* “Arabî”, *Fr.* “Fransızca”, *F* “Farişî”, *Yu.* “Yunanî”, *Ngl.* “İngilizce”, *h.* “hukuk”, *d.* “edebiyat”, *mc.* “mecaz”, *tc.* “ticaret” gibi 111 kısaltma kullanmıştır (Şemseddin Sami, 1901: 12-13). Madde başı olarak verdiği *cemâdî* kelimesinin galat “yanlış”, doğrusunun *cumâde* olduğunu yazdıktan sonra kamerî aylardan beşincisi ile altıncısının ismi olup beşincisi *cemâde’l-ûlâ* ve altıncısı *cemâde’l-uhra* tanımı

ile bunun bir kısaltma olduğunu belirtir. *Cemaziyeyevvel* ve *cemaziyelahir* kısaltmalarının galat, yani yanlış olduğunu söyler. Yine madde başı cimde *ce.* ج “*cemâde’l-ûlâ*”, *c.* ج “*cemâde’l-uḥra*” ve madde başı re harfinde *r.* ر “*rebiyûlahir*”, ve *re.* ر “*rebiyülevvel*” kısaltmalarını da verir. (Şemseddin Sami, 1901: 463, 652; Yavuzarslan, 2010: 170). Karahisarî, kelimeyi ‘cemed’ “suyun donmasından olan buz” şeklinde hem ‘cim’ hem de ‘dalın’ üstünlü ve ‘nasara’ ve ‘dehale’ kalıbında olduğunu belirtir. Ayları ‘*cemâde’l-ûlâ*’, ‘*cemâde’l-uḥra*’ şeklinde verir ve dalın her iki kelimede de üstünlü olduğunu vurgular (Karahisarî, 1310: 209-210).

Şemseddin Sami’nin Fransızcadan Türkçeye sözlük tercümesi olan *Resimli Kamus-ı Fransevî*’de “Resimli Kamus-ı Fransevî’de Müstamel Mukattaat” başlığı altında 60 Türkçe kısaltmanın açılımı ve Fransızca kısaltmaları verilmiştir: i. “isim: s.”, h. “hâl: adv.”, zra. “ziraa: agri.”, mu. “musik: mus.” gibi (Şemseddin Sami, 1900: 9).

Ali Seydî’nin *Resimli Kamus-ı Osmanî* sözlüğü “işarat-ı mahsusa” adı altında kısaltmaları vermiştir. Burada A. “Arabî”, F. “Farisî”, T. “Türkî”, te. “tesniye ikili”, ter. “terkip”, c. “ecnebi”, s. [س] “isim”, ş. [ص] “sıfat” kısaltmalarına yer vermiştir (Ali Seydi, 1911: 9). *Mükemmel Osmanlı Lügati* (1900), *Yeni Türkçe Lügat* (1924), *Resimli Türkçe Kamus* (1927) gibi sözlüklerde de kısaltmalar, benzer şekilde ayrı bir bölüm hâlinde verilmiştir.

Türkçede ilk müstakil *Kısaltmalar Lügati*’ni 1932’de İsmail Hakkı Tevfik (Okday) hazırlamıştır. Birinci cildi yayımlanan eserde sadece ‘a’ harfindeki kısaltmalar ele alınmıştır. Kitabın ana başlığı altında siyaset, askerlik, coğrafya, tarih, ticaret, matematik, edebiyat, fen, tıp kısaltmalarına yer verildiği belirtilmiştir.

Eserde 713 Almanca, 403 Fransızca, 424 İngilizce, 251 Latince ve 104 Türkçe olmak üzere farklı on sekiz dilden 2035 kısaltma vardır. Kelimeler alfabe sırası ile alınıp açılımları ve Türkçeleri verilmiş, Türkçe olanların ise Almanca, Fransızca veya bunlardan birine tercümesi verilmiştir. Eserin kalan kısmı yayımlanmamıştır.

Başkonsolos İsmail Okday, 1943 yılında *Türkçede Kullanılan Kısaltmalar* adıyla bir kısaltmalar sözlüğü daha hazırlamıştır. Bu sözlükte Türkçede kullanılan Türkçe veya yabancı 4000 kısaltmaya yer verdiğini açıklamıştır (Karaca, 2019: 79-80).

Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzları

Latin harflerinin kabulünden sonra imla birliğini sağlamak için Dil Encümeni tarafından çıkarılan *İmlâ Lügati*’nde sadece v.s. “vesaire” kısaltması kullanılmıştır. Kısaltmalarla ilgili bir bölüm ve kural yer almamıştır.

Kısaltmalarla ilgili ilk kural, Türk Dil Kurumu tarafından 1941’de yayınlanan *İmlâ Kılavuzu*’na konulmuştur. Makam ve unvan adları kısaltmalarının ilk harflerinin büyük harfle yazılacağı ve kısaltmalardan sonra nokta konulacağı açıklanmış; *T.B.M.M.*, *Mf.* V., *Prof.*, *Dr.*, *P.T.T.*, *B.* “bay”, *Bn.* “bayan”, *bk.* gibi 8 adet kısaltma örnek olarak verilmiştir (*İmlâ Kılavuzu* 1941: XIX, XL).

İmlâ Kılavuz’nun 1941, 1948, 1956, 1957, 1960 ve 1962 baskılarında da kısaltmalarla ilgili bir bölüm yer almaz aynı bilgiler tekrarlanır. Yalnız 1962 baskısında *Mf.*V kısaltması, *M.Eğ.B.* kısaltması ile yer değiştirmiştir (Balyemez, 2012: 44).

Yeni Yazım Kılavuzu adıyla 1965’te yayımlanan kılavuzda imla kuralları geniş bir şekilde verilir. “Kısaltmaların çoğu büyük harfle başlar: *T.B.M.M.* (ya da *TBMM*), *P.T.T.* (ya da *PTT*), *Prof.*, *Dr.*, *DSİ* “Devlet Su İşleri” gibi (s. 30). Kısaltmalar listesinde büyük harfli kısaltmaların çoğunda nokta kullanılmazken (TC, TCK, TMO); üç kısaltma noktalı (B.A.C -Birleşik Arap Cumhuriyeti-, B.J.K., J.G.K.) ve 37 kısaltma (BBC-B.C.C., CBD-c.b.d. -cash before delivery-, CHP-C.H.P., CIF-c.i.f.-cost, insurance freight-, CKMP-C.K.M.P., ÇEK-Ç.E.K., DTCF-D.T.C.F., EGO-E.G.O., EU-E.U. -Erkâni Harbiye-i Umumiye-), FOB- f.o.b. -free on board-, FOW-f.o.w. -free on waggon-, GOC-G.O.Ç. -Gazi Orman Çiftliği-, HA- H.A. -Harp Akademisi-, MÖ-M.Ö., TAŞ-T.A.Ş., TBMM-T.B.M.M gibi ikili yazılmıştır (TDK, 1965: 247-261).

“Bazı kısaltmalar küçük harfle yazılır: vs., vb. “ve saire, ve benzerleri”, bkz. “bakınız”, s. “sayfa” gibi bkz. Kısaltmalar Listesi, s. 247” kuralları yazılı (s. 30). Kelimeler listesinden sonra 394 adet kısaltma verilir. 1966 baskısında kısaltma sayısı 404, 1967’de 409, 1969-1975 arasında 428 olmuştur. Kısaltmalara gelecek eklerin ayrılması ile ilgili bir kural yoktur (TDK, 1965: 31, 247-261).

Yeni Yazım Kılavuzu’nun 1975’teki 8. baskısında 1965 baskısındaki kısaltma kuralları değişmez. Bu baskıda eklerle ilgili “Kısaltmalardan sonra gelen ekler kesme işareti ile ayrılır ve kısaltmanın okunuşuna göre ek alır: *PTT*’nin, *TÖS*’ün, *AP*’nin, *CHP*’nin gibi.” kuralı eklenir ve kısaltmalar listesindeki sayı 415’e çıkarılır (TDK, 1975: 32, 247-261).

Yeni Yazım Kılavuzu’nun 9. baskısında “Büyük harften sonra konulan kısaltma noktaları, kolaylık sağlamak amacıyla atılabilir: *TC* “Türkiye Cumhuriyeti”, *TBMM* “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *PTT* Posta, Telgraf, Telefon”, *TDK* “Türk Dil Kurumu”... gibi” ve “Kısaltmalardan sonra gelen ekler, kesme imiyle ayrılır. Getirilen ek, kısaltmanın okunuşuna uyar: *TBMM*’nin, *PTT*’nin, *TDK*’nin, *MTA*’nın, *EGO*’ya, *DSİ*’ye...gibi.” kurallar eklenir. Kısaltmalar listesindeki sayı bu baskıda 281’e düşürülmüştür (TDK, 1977: 38, 39, 46; 258-266). Onuncu baskı olan 1980 baskısında da kurallar aynıdır.

Yeni Yazım Kılavuzu’nun 11. 1981 baskısı 48. maddesinde ilk defa “Kısaltmaların Yazımı” diye bir başlık kullanılmıştır. Dört alt başlıkta kısaltmaların nasıl yazılacağı açıklanmıştır. Bu kılavuzda ayrı ek olarak verilmiş olan kısaltmalar listesinde 269 kısaltma yer alır. Örnek olarak verilen, listede yar almayan (*Müd.*, *biy.*, *muh.*, *ede*, *dey*, *say*. “sayfa), *imz.*, *ruhb*. “*ruhbilim*”, *dokb*. “*dokubilim*”, *yerb*. “*yerbilim*”, *gökb.*, *topb*. “*toplumbilim*”, *ahlb*. “*ahlakbilim*”, *kuşb*. “*kuşbilim*” gibi 14 kısaltma ile sayı 283’e ulaşmaktadır (TDK, 1981: 31-33).

Kılavuz’un 1985, 1988 ve 1993 baskılarında ayrı kısaltmalar listesi kaldırılmış, onun yerine “Sık Kullanılan Kısaltmalar” başlığı ile 1985 baskısında 38 kısaltma yer almıştır (s. 38-39). Kılavuzun

adı da bu baskıda İmlâ Kılavuzu olarak değiştirilmi, 2000 baskısı dahil beş baskı bu adla yayımlanmıştır.

Türk Dil Kurumu, İmlâ Kılavuzunun 1988 tarihli baskısında imla kuralları kısmı yeniden ele alınır. İlk defa kısaltmalar, “Gerçek Kısaltmalar” başlığı adı altında tanımlama yapar ve şu kuralları belirler:

(139. Yer kazanmak, kolaylık sağlamak gibi pratik düşüncelerle sık sık kullanılan kelimeler, kitap veya dergi başlıkları, kişi ve yer adları, kuruluş adları yazıda bir veya birkaç harfle kısaltılır. Gerçek kısaltmalar eskiden beri yerleşmiş biçimlerde kullanılır: *C* “Celsius”, *T.C.* “Türkiye Cumhuriyeti”, *P.T.T.* “Posta, Telgraf, Telefon”, *s.* “sayfa”, *vb.* “ve başkaları, ve benzerleri”.

Gerçek kısaltmaların büyük bir bölümünde kısaltma harfinden sonra nokta konur: *c.* “cilt”, *s.* “sayfa” *bk.* “bakınız”, *krş.* “karşılaştırınız”, *çev.* “çeviren”, *yaz.* “yazan”.—Buna karşılık, ölçü, para ve yönlerin adları noktasız yazılır. *cm* “santimetre”, *g* “gram”, *hl* “hektolitre”, *l* “litre”, *m* “metre”, *mm* “milimetre”, *TL* “Türk lirası”, *G* “güney”, *K* “kuzey”, *B* “batı”, *KB* “kuzeybatı” vb. — Sözlüklerde, ansiklopedilerde ve bilimsel yayınlarda sık sık kullanılan özel kısaltmalarda noktasız yazılışlar kullanılabilir: *s* “sıfat”, *is* “isim”, *Ar* “Arapça”, *Alm* “Almanca”, *Arn* “Arnavutça”, *Far* “Farsça”, *Fr* “Fransızca” *İng* “İngilizce”, *T* “Türkçe” gibi. Ancak bu özel kısaltmaların listesi ilgili yayınlarda verilir.

140. Bitişik yazılan kelimelerin kısaltmaları normal olarak bitişik yazılır: *km* “kilometre”, *cm* “santimetre”, *hl* “hektolitre”, *kg* “kilogram”, *mm* “milimetre”.

141. Kısaltılan kelimenin ilk harfi “miniskül, majüskül” normal olarak olduğu gibi muhafaza edilir: *s.* “sayfa” *mm* “milimetre”, *C* “Celsius”, *vb.* “ve başkaları” gibi. — Ancak, küçük harfle yazıldığı hâlde kısaltması büyük harfle yapılan kelimeler de vardır: *TL* “Türk lirası”, *GD* “güneydoğu”, *K* “kuzey” gibi.

Bilim alanında özel kısaltmalar kullanılabilir: *H₂O* “suyun sembolü”, *C* “karbonun sembolü”, *Ca* “kalsiyumun sembolü”.

142. Sık kullanılan kısaltmalar: [a. “adına”, B “batı”, bk. “bakınız”, C “Celsius”, cad. “cadde, caddesi”, cm “santimetre”, cm^2 “santimetre kare”, cm^3 “santimetre küp”, çev. “çevre”, G “güney”, GB “güneybatı”, GD “güneydoğu”, dl “desilitre”, dm “desimetre”, Dr. veya dr. “doktor”, g “gram”, K “kuzey”, KB “kuzeybatı”, KD “kuzeydoğu”, km “kilometre”, km^2 “kilometre kare”, krş. “karşılaştırınız”, l “litre”, m “metre”, m^2 “metre kare”, m^3 “metre küp”, mm “milimetre”, Prof. veya prof. “profesör”, sok. “sokak, sokağı”, t “ton”, v. “vekil, vekili”; varak”, vb. “ve başkaları, ve benzerleri”, y. “yaprak, yerine”, yaz. “yazan”] gibi 34 adet kısaltma verilir. Örneklerde verilen kısaltmalarla sayı 54’e ulaşmaktadır.

143. Birkaç kelimedenden oluşan kurum ve kuruluş adları, her kelimesi ilk harf alınarak kısaltılır. Kısaltma büyük harflerle yazılır. Büyük harflerden sonra normal olarak nokta konur: T.C. “Türkiye Cumhuriyeti”; T.B.M.M. “Türkiye Büyük Millet Meclisi”; P.T.T. “Posta Telgraf Telefon”; O.D.T.Ü. “Orta Doğu Teknik Üniversitesi”; B.M. “Birleşmiş Milletler”.

Son yıllarda çok kelimeli kurum ve kuruluşların noktasız kısaltılması yaygın bir hâl almıştır: TBMM “Türkiye Büyük Millet Meclisi”; PTT “Posta Telgraf Telefon”; AET “Avrupa Ekonomik Topluluğu”; ABD “Amerika Birleşik Devletleri”; THY “Türk Hava Yolları”; NATO “North Atlantic Treaty Organization”.

Ancak, birkaç kelimedenden oluşan adları, ABD. “Amerika Birleşik Devletleri” veya SSCB. “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği” gibi yalnız son harflerinden sonra nokta kullanarak kısaltmak yanlıştır.

144. Birkaç kelimedenden oluşan kurum ve kuruluş adlarının kısaltmaları, kullanılan harflerin adlarına göre okunur: PTT “Posta Telgraf Telefon yerine *pe te te*”, MTA “Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü yerine *me te a*”, DSİ “Devlet Su İşleri yerine *de se i*”, BM “Birleşmiş Milletler yerine *be me*”.

Kısaltmalardan sonra getirilen ekler, kesme işaretiyle ayrılır. Ekler, kısaltmanın okunuşuna uyar: *PTT*'ye, *DSİ'nin*, *BM'de*.) (TDK, 1988: 38-40).

İmlâ Kılavuzu gözden geçirilmiş 1993 baskısında kısaltmalar konusu, 1988 baskısında yazılan şekli ile tekrarlanır. Her iki baskıda da ayrı birer kısaltmalar dizinine yer verilmez. 1993 baskısında 40 kısaltma vardır. Örneklerde yer alan kısaltmalarla 52 kısaltmaya ulaşmaktadır.

Yazım Kılavuzu'nun 2005 tarihli 24. baskısında şu kısaltma kuralları belirlenir:

(Kısaltma; bir kelimenin, terimin veya özel adın, içerdiği harflerden biri veya birkaçı ile daha kısa olarak ifade edilmesi ve simgeleştirilmesidir. Kısaltmalarla ilgili kurallar şunlardır:

1. Kuruluş, ülke, kitap, dergi ve yön adlarının kısaltmaları her kelimenin ilk harfinin büyük olarak yazılmasıyla yapılır: *TBMM* “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *TDK* “Türk Dil Kurumu”, *ABD* “Amerika Birleşik Devletleri”; *KB* “Kutadgu Bilig”; *TD* “Türk Dili”, *TK* “Türk Kültürü”, *TDED* “Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”; *B* “batı”, *D* “doğu”, *G* “güney”, *K* “kuzey”; *GB* “güneybatı”, *GD* “güneydoğu”, *KB* “kuzeybatı”, *KD* “kuzeydoğu”.

Ancak bazen kelimelerin, özellikle son kelimenin birkaç harfinin kısaltmaya alındığı da görülür. Bazen de aradaki kelimelerden hiç harf alınmadığı olur. Bu tür kısaltmalarda, kısaltmanın akılda kalabilmesi için yeni bir kelime oluşturma amacı güdülür: *BOTAŞ* “Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi”, *İLESAM* “İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği”, *TÖMER* “Türkçe Öğretim Merkezi”.

Gelenekleşmiş olan *T.C.* “Türkiye Cumhuriyeti” ve *T.* “Türkçe” kısaltmalarının dışında büyük harflerle yapılan kısaltmalarda nokta kullanılmaz.

2. Element ve ölçülerin uluslararası kısaltmaları kabul edilmiştir: *C* “karbon”, *Ca* “kalsiyum”, *Fe* “demir”; *m* “metre”, *mm*

“milimetre”, *cm* “santimetre”, *km* “kilometre”, *g* “gram”, *kg* “kilogram”, *l* “litre”, *hl* “hektolitre”, *mg* “miligram”, *m²* “metrekare”, *cm²* “santimetrekare”.

3. Kuruluş, kitap, dergi ve yön adlarıyla element ve ölçülerin dışında kalan kelime veya kelime gruplarının kısaltılmasında, ilk harfle birlikte kelimeyi oluşturan temel harfler dikkate alınır. Kısaltılan kelime veya kelime grubu; özel ad, unvan veya rütbe ise ilk harf büyük; cins isim ise ilk harf küçük olur: *Alm.* “Almanca”, *İng.* “İngilizce”, *Kocatepe Mah.* “Kocatepe Mahallesi”, *Güniz Sok.* “Güniz Sokağı”, *Prof.* “Profesör”, *Dr.* “Doktor”, *Av.* “Avukat”, *Alb.* “Albay”, *Gen.* “General”; *is.* “isim”, *sf.* “sıfat”, *hızl.* “hazırlayan”, *çev.* “çeviren”, *ed.* “edebiyat”, *fiz.* “fizik”, *kim.* “kimya”.

Küçük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde kelimenin okunuşu esas alınır: *cm*’yi, *kg*’dan, *mm*’den, *Ykr*’un. Büyük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde ise kısaltmanın son harfinin okunuşu esas alınır: *BDT*’ye, *TDK*’den, *THY*’de, *TRT*’den, *YTL*’nin. Ancak kısaltması büyük harflerle yapıldığı hâlde bir kelime gibi okunan kısaltmalara getirilen eklerde kısaltmanın okunuşu esas alınır: *ASELSAN*’da, *BOTAŞ*’ın, *NATO*’dan, *UNESCO*’ya.

Sonunda nokta bulunan kısaltmalar kesmeyle ayrılmaz. Bu tür kısaltmalarda ek noktadan sonra ve kelimenin okunuşuna uygun olarak yazılır: *Alm.dan*, *İng.yi*, *vb.leri*.

Tonsuz “sert” ünsüzle biten kısaltmalar, ek aldıkları zaman okunuşta tonsuz ses tonlulaştırılmaz: *AGİK*’in (*AGİĞ*’in değil), *CMUK*’un (*CMUĞ*’un değil), *RTÜK*’e (*RTÜĞ*’e değil), *TÜBİTAK*’ın (*TÜBİTAĞ*’ın değil).

Ancak birlik kelimesiyle yapılan kısaltmalarda söyleyişte *k*’nin yumuşatılması normaldir: *ÇUKOBİRLİK*’e (söylenişi *ÇUKOBİRLİĞE*), *FİSKOBİRLİK*’in (söylenişi *FİSKOBİRLİĞİN*).

Kılavuzun Kısaltmalar dizininde 570 adet kısaltma yer almaktadır (TDK, 2005: 50-51; 53-73).

Kılavuzun 2008 baskısında ve 2023 yılı Aralık ayı itibariyle Türk Dil Kurumunun internet sitesinde, 24. (2005) baskıdaki kurallar aşağıda belirteceğimiz küçük değişikliklerle korunur. Bu baskıda kısaltma kurallarının ikinci ve üçüncü maddeleri şöyle düzenlenmiştir:

(2. Ölçü birimlerinin uluslararası kısaltmaları kullanılır: *m* “metre”, *mm* “milimetre”, *cm* “santimetre”, *km* “kilometre”, *g* “gram”, *kg* “kilogram”, *l* “litre”, *hl* “hektolitire”, *mg* “miligram”, *m²* “metrekare”, *cm²* “santimetrekare” vb.

3. Kuruluş, kitap, dergi ve yön adlarıyla ölçülerin dışında kalan kelime veya kelime gruplarının kısaltılmasında, ilk harfle birlikte kelimeyi oluşturan temel harfler dikkate alınır. Kısaltılan kelime veya kelime grubu; özel ad, unvan veya rütbe ise ilk harf büyük; cins isim ise ilk harf küçük olur: *Alm.* “Almanca”, *İng.* “İngilizce”, *Kocatepe Mah.* “Kocatepe Mahallesi”, *Güniz Sok.* “Güniz Sokağı”, *Prof.* “Profesör”, *Dr.* “Doktor”, *Av.* “Avukat”, *Alb.* “Albay”, *Gen.* “General”; *sf.* “sıfat”, *haz.* “hazırlayan”, *çev.* “çeviren”, *ed.* “edebiyat”, *fiz.* “fizik”, *kim.* “kimya” vb.)

Kısaltmaların okunuşu ile ilgili kural 24. baskıdaki gibi aynen tekrarlanmış, sadece *YKr’un* kısaltması *kr.un*, *YTL’nin* kısaltması *TL’nin* örnekleri ile değiştirilmiştir. Numara ile ilgili bir uyarı notu eklenmiş, (Kılavuzun 2005 baskısında bu kelime *nu.* ile kısaltılmıştı.) sonraki kısımlar aşağıdaki gibi küçük kelime değişiklikleri ile yeniden düzenlenmiştir.

(UYARI: Numara sözünün kısaltması da kelime gibi okunduğundan getirilecek olan ek okunuşa göre getirilecektir: *No.lu*, *No.suz*.)

Sonunda nokta bulunan kısaltmalarla üs işaretli kısaltmalara gelen ekler kesmeyle ayrılmaz. Bu tür kısaltmalarda ek noktadan ve üs işaretinden sonra, kelimenin veya üs işaretinin okunuşuna uygun olarak yazılır: *vb.leri*, *Alm.dan*, *İng.yi*; *cm³e* “santimetreküpe”, *m²ye* “metrekare”, *6⁴ten* “altı üssü dörtten” vb.

Sert ünsüzle biten kısaltmalar, ek aldıkları zaman okunuşa sert ses yumuşatılmaz: *AGİK*'in (*AGİĞ*'in değil), *CMUK*'un (*CMUĞ*'un değil), *RTÜK*'e (*RTÜĞ*'e değil), *TÜBİTAK*'ın (*TÜBİTAĞ*'ın değil) [.....] vb.) Kurum sitesinde 1046 kısaltma bulunmaktadır. bk. (*Yazım Kılavuzu*, 2012, 2019).

Aynı kurallar ve kısaltmalar dizini TDK'nın internet sitesinde 30 Ocak 2019 tarihinde yayımlanmış şu ana kadar yeni bir güncelleme yapılmamıştır. www.tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/K%C4%B1saltmalar_Dizini.pdf

2017'de TDK ağ sayfasında bu kuralların sonunda aşağıdaki gibi bir dördüncü madde tespit ettiysek de bu dördüncü madde 2019'da ve sonrasında kaldırılmıştır.

(4. Elementlerin simgeleri, uluslararası biçimleriyle kullanılır: *C* “karbon”, *Ca* “kalsiyum”, *Fe* “demir” vb.

Ekler elementlerin simgelerine değil adlarına getirilir: *Au* 'ya değil altına, *Fe* 'ye değil demire vb.). (TDK, 2017).

Kısaltma sözlükleri

Kısaltmalar alanında bazı müstakil sözlük çalışmaları da yapılmıştır. Bunlardan bazıları belli bir alan veya ilim dalı, bazıları da genel kısaltmalar için hazırlanmıştır.

Belirli bir alan için hazırlananlar

Turgut Kalpsüz, Turgut Akıntürk, Erden Kuntalp, *Türk Hususi Hukukunda Atıf Usulleri ve Kısaltmalar*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 1964, XI+100 s.

Erhan Adal, Türkçe-İngilizce Hukuk ve Ticaret Terimleri ve Kısaltmalar Sözlüğü, Aytemiz Kitabevi, Ankara 1968, 118 s.

Abdülkadir Erengül, Anesteziyoloji ve Reanimasyon Bilim Dalında Terim ve Kısaltmalar, Osman Aykaç Matbaası, İstanbul 1983, 112 s.

İdil Yalter, İngilizce-Türkçe Açıklamalı Sigorta Sözlüğü ve Kısaltmalar, Başak Sigorta, İstanbul 1990, 161 s.

Suat Melek, Savunma Sanayiinde Kullanılan Kısaltmalar (Selected Abbreviations-Acronyms for Defense Industry), FMCNUROL, Ankara 1996, 98 s.

Emin Doğan Aydın, Bilgisayar, Bilgi İşlem ve Telekomünikasyon Terimleri Sözlüğü ve Kısaltmalar Sözlüğü, Cilt 1, 2; 6. bs. Yalın Yayıncılık, İstanbul 2007, 2970 s.

Genel dil için hazırlananlar

İsmail Hakkı Tefik (Okday), *Kısaltmalar Lügati*, 1932. Çoğunluğu yabancı yüz üçü Türkçe 2035 kısaltma açıklanmıştır.

İsmail Okday, *Türkçede Kullanılan Kısaltmalar*, İdeal Matbaası, Ankara 1943. Türkçede kullanılan Türkçe ve yabancı 4000 kısaltma açıklanmıştır.

Koray Başol, *Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar*, Karınca Matbaacılık Kol. Şti., İzmir 1977, 47 s.

Pir Mete, *Kısaltmalar Sözlüğü*, Ankara 1980, 159 s., 4000'i aşkın Türkçe ve yabancı kısaltma açıklanmıştır.

Ahmet Köklügiller, *Yazım, Noktalama ve Kısaltmalar Sözlüğü*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1983; Kaya Yayınları, İstanbul 1990, 191 s.

Adviye Aysan, Selma Tuncay ve İsmet Gönülal, *Kısa Adlar ve Kısaltmalar Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara 1992, 280 s.

Bir ön söz, (a. Ar.) kısaltması ile başlayıp z. Z (Alm.) zur Zeit “hâlen, hâli hazırda” ile biten abc sırası ile verilen kısaltmalar ve iki sayfalık bir kaynakça ile son bulmuştur. Dört bin civarında kısaltma yer alır.

İsmail Emir, *Türkçe Çevirileri ile İngilizce-Fransızca Kısaltmalar Sözlüğü*, Saypa Yayınları, Ankara 1994, 289 s.

Bir ön sözle başlamış, Fransızca isimler abc sırası ile dizilmiş, karşısına kısaltması verildikten sonra Türkçeye tercümesi, yer yer de İngilizce tercümesi verilmiştir. Her isme birden başlayarak numara verilmiştir. İçerisinde 1713 kısaltma vardır (s. 1-263). Arkasında çift sütun kısaltmalar abc sırası ile dizilmiş, hangi ismin kısaltması olduğunu belirtmek için o ismin birinci bölümdeki numarası karşısına yazılmıştır (s. 265-288). Sonuna kısa bir bibliyografya eklenmiştir.

Bülent Fidan, *Kısaltmalar Kılavuzu*, Om Yayınları, İstanbul 2002, 250 s.

Kitapta “Türkçenin Özellikleri ve Kuralları” adlı bir bölüme yer verilmiş. Bir genel dizinden sonra çeşitli alanlara ayrılmış özel dizinler vardır. Bazı kısaltmaların yalnızca İngilizce açılımı, bazılarının ise yalnızca Türkçesi verilmiştir. Bilgisayar kısaltmaları bütünüyle İngilizce kalmıştır. İnternette kullanılan karikatür ve ikonlar gibi epeyce malumata yer verilmiştir.

Cenap Güray, *Kısa Adlar Sözlüğü*, ALFA Yayınları, İstanbul 1998, 389 s.

Kitapta kısa bir ön söz, sadece kısa adların dizini ve açıklaması yer alır. İki bölüme ayrılmıştır. “Birinci Bölüm, Kısa Adlardan Tam Adlara” (9-205 sayfalar arası) kısmında, kısaltmalar abc sırasıyla her harfte Türkçe, yabancı ayrımı yapılarak ayrı ayrı verilmiştir. “İkinci Bölüm, Tam Adlardan Kısa Adlara” (209-389 sayfalar arası), kısmında ise adlardan kısaltmalara dizini aynı şekilde Türkçe ve yabancı ayrımı yapılarak abc sırasıyla dizilmiştir. Eserdeki bu Türkçe yabancı ayrımlı diziliş, sözlükten istifadeyi güçleştirmektedir. Kaynakça verilmemiştir.

Cem Çobanlı, *Dharma Sözlük*, Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar ve Kısa Adlar, İstanbul 2001, Dharma Yayınları, 301 s.

Sözlük bir ön sözle başlamıştır. Burada sözlüğün yazılış sebebi açıklanmış, 4700 kadar yerli yabancı kısaltmayı içine aldığı belirtilmiştir. “Kısaltma ve Kısa Ad Nedir, Nasıl Yapılır” başlığı adı altında kısaltmanın tanımı, yöntemleri, kullanım biçimi hakkında

açıklamalar yapılmış. “Bu Sözlük Hakkında” başlığı ile *Dharma Sözlüğü*’nün özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Sözlüğün kapsadığı alanlar ve ona özgü kısaltmalar listesi verilmiştir (s. 8-13). Sözlük üç bölüme ayrılır: “I Kısaltma ve Açılımları” bölümü, genel kısaltmalar abc sırası ile verilmiştir (s. 17-181). “II Açılımlar ve Kısaltmaları (Kısa Adlar)” bölümünde isimler abc sırası ile verilmiş ve isimlerin kısaltmaları gösterilmiştir (s. 185-248). “III Ekler”: Takımyıldızlar, Birleşmiş Milletler organları, ülkeler, ülke plakaları, para birimleri, akademik unvan, mesleki derece ve sertifikalar, siyasal partiler (Cumhuriyet dönemi), müzik terimleri ve enstrümanlar, kimyasal elementler, ölçü birimleri ve internet başlıkları altında özel alanlar sıralanmış ve ilgili kısaltmalar abc sırası ile verilmiştir (s. 251-298). Eserde iki sayfalık bir kaynakça da yer alır.

Bilâl N. Şimşir, *Türkçe Kısaltmalar Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2005, 469 s.

Uzunca bir ön söz ve giriş yazısında Şimşir, bugün Türkçede kullanılan 20 bin kadar kısaltmaya yer verdiğini, kısaltmaların Kâşgarlı’dan bugüne tarihî gelişimini, bugünkü durumunu anlatmış, bu alanda çok hızlı bir gelişme olmasına rağmen, başıboş bırakılmasından, kurumların ve bilim adamlarının bu alana ilgisizliğinden yakınmış, özellikle de yabancı kısaltmaların Türkçeyi istilasından duyduğu kaygıyı vurgulamıştır (s. 7-20). “Kısaltmalar” bölümünde abc sırası ile kısaltmalar sıralanmış, ayrıca kısaltmanın hangi alana ait olduğu ve kökeni kısaltma ile işaretlenip Türkçe açılımı, yabancı olanların da ayrıca o dildeki açılımı verilmiştir. Bir kısaltmanın birden çok açılımı varsa yıldız işareti ile ayrı ayrı sıralanmıştır (s. 23-396). “Ekler” bölümünde “Türkiye Kurum ve Kuruluşlarıyla İlgili Kısaltmalar”, “Avrupa ile İlgili Kısaltmalar”, “NATO ile İlgili Kısaltmalar”, “İslam Konferansı (İKÖ/OIC) Kısaltmaları”, “Birleşmiş Milletler (BMÖ/UNO) Sistemi Kısaltmaları” ve “Dünya Geneli ile İlgili Kısaltmalar” (ülke adları, ülke para birimleri, ülke plakaları, teleks kodları, başlıca hava alanları, başlıca hava yolları, uluslararası sivil uçak simgeleri, element simgeleri ile ilgili kısaltmalar), başlıkları ile sıralanmıştır.

Bu alanlarla ilgili kısaltmalar, ayrı ayrı alt başlıklar altında abc sırası ile verilmiştir. (s. 397-465). Sonunda dört sayfalık bir kaynakçası da olan eser kapsamlı bir kısaltmalar sözlüğüdür.

Şener Mete, Anlam ve Okunuşlarıyla Hayatımızdaki Kısaltmalar Sözlüğü, TRT Yayınları, Ankara 2014, 256 s.

Sözlük, içindekiler, eski TRT Genel Müdürü İbrahim Şahin'in ön sözü, Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın'ın sunuşu ile başlar. Takdimi takiben Mete, sözlüğün yazımında tutulan yolları açıklamıştır. Sonra kısaltmaların tarihî gelişimi, tanımı, kullanım alanları, türleri, biçimleri, imlası, okunuşları ve vurgusu gibi konular hakkında bilgiler vermiştir (Mete, 2014: 1-60).

Kısaltmalar üç sütun hâlinde verilmiştir. Birinci sütunda abc sıra ile kısaltmalar yazılmış. İkinci sütunda kısaltmanın açılımı, yabancı olanların Türkçe çevirisi ve yay içinde İngilizce açılımı verilmiş. Üçüncü sütunda kendisi kelime gibi söylenen kısaltmaların söyleniş şekli, açılımı söylenenlerin vurgulanışı belirtilmiş. Bazı kısaltmalar için “yazımda kullanılır” açıklaması ile kısaltmanın telefuz edilmediği sadece yazılı metinlerde geçtiği belirtilmiştir (s. 60-250). Sözlükte altı bin civarında kısaltma yer alır. Sonuna iki sayfalık “Kısaltma Olmayan Adlar” ve üç sayfalık yararlanılan kaynaklar eklenmiştir (s. 251-255).

Mustafa Erkan, Türkçede Kullanılan Yerli ve Yabancı Kısaltmalar Sözlüğü, Publitary Yayınları, 2015.

Sözlük, e-kitap olarak yayımlanmıştır. İçindekiler dizininden sonra bir ön sözle başlar. Giriş bölümünde kısaltmaların tanımı, kısa tarihçesi, kısaltmaların yapıları, çeşitleri, Türk Dil Kurumu kılavuzlarında kısaltmaların ele alınışı, bu alanda Türkiye’de hazırlanan yayınlar ve kısaltma kuralları gibi konular üzerinde geniş bir şekilde durur (Erkan, 2015: 3-17).

Kısaltmalar dizini ve açılımları abc sırası ile verilmiştir. Yabancı dillerden gelen kısaltmaların kendi dillerindeki açılımı ve Türkçe tercümesi de verilmiştir. Şimdiye kadar yazılmış kısaltma sözlüklerinin en kapsamlı olanıdır, 30 bin civarında kısaltma yer

almaktadır (2015: 1-592). Ayrıca kitabın sonuna rakamlı kısaltmalarla internet ve matematik simgeleri de eklenmiştir. En sonda iki sayfalık bir kaynakça yer almaktadır (Erkan, 2015). Eser 2016 sonunda yayımdan kaldırılmıştır.

Sözlüğün genişletilmiş 35 bin kelimeyi aşmış ikinci baskısı *Kısaltmalar Sözlüğü* adı ile müstakil sitemizde kullanıma açılmıştır. www.kisaltmalar.com.tr

Suzan H. Akkan, *A Guide to Turkish Abbreviations and Acronyms 1928- 2016*, Xlibris Corporation, www. Xlibris.com, 2017, 404 s.

Elektronik olarak yayımlanmış bir kısaltmalar sözlüğüdür. Yazar 1928-2016 yılları arasında kitap, dergi ve gazetelerden derlediği kısaltmaları kitaplaştırmıştır. Sözlük kısaltmalar, kısaltmanın açılımı ve açılımın İngilizceye tercümesi şeklinde üç sütun hâlinde abc sırası ile düzenlenmiştir. Yazar, kitabın ön sözünde yeryüzünde Türkiye ve Türklükle ilgili çeşitli konularda araştırma yapanların ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile böyle bir kılavuz hazırladığını belirtmiştir.

Kısaltmalarla ilgili makale ve yazılar

Neşe Atabay, Ayfer Çam, Sevgi Özel, “Türkçede Kısaltmalar Sorunu”, *Türk Dili*, C XLI, S 348, Aralık 1980, s. 576-579.

Emine Gürsoy Naskali, “Türkiye Türkçesinde Büyük Harfli Kısaltmalar Akronimler”, *Bir*, S 4, İstanbul 1995, s. 77-90. (Bu yayında basından büyük harfli 200 kadar kısaltma seçilerek değerlendirilmiş, kısaltmaların oluşumu, telaffuzu, ek alışları, ses mana ilişkisi, okunuşları gibi konular üzerinde durulmuş ve açılımları verilmiştir).

Mustafa Erkan, “Türkçede Kısaltmalar ve Bu Alandaki Çalışmalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 9, S 42, Şubat 2016, s. 161-169.

Mahir Kalfa, “Dilimizde Kısaltmalar Sorunu”, *Türk Dili*, C 89, S 639, Ankara 2005, s. 201-207.

Hüseyin Yıldız, “Türk Dilinde Kısaltmalar Üzerine Bir İnceleme: Uzun Lafın Kısası”, *Müjgân Cınbur Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2010, s. 259-282. (Türk Dil Kurumunun 2005 tarihli *Yazım Kılavuzu*’ndaki kısaltmaları değerlendirmiştir).

Necmiye Alpay, “Kısaltmaların Yazılması”, *Türkçe Sorunları Kılavuzu*, 5. bs., Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 140 (Kısaltmaların yazımı ve yapımı ile ilgili bilgi ve teklifler sunmuştur).

Faysal Okan Atasoy, “3.1.3.4. Kısaltmalarda Nokta”, *Türkçede Noktalama Sorunlar-Çözümler-Teklifler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 97-103. (Kısaltmalarla ilgili değerlendirmeler yapmıştır).

Hamza Zülfikar, “Kısaltmalarla Haberleşme, Bilgilendirme”, *Türk Dili*, C CXII, S 784, Nisan 2017, Ankara 2017, s. 20-27. (Yazar, son zamanlarda dilimize çok sayıda kısaltmanın girdiği, bunların bir kısmına aşina olduğumuz ama bir kısmının açılımını bilmediğimiz, bu konuda basının ve sözlüklerin de yardımcı olmadığı üzerinde durur. Bazı Türkçe ve yabancı kısaltmaların söyleniş ve aldıkları ekler bakımından sorunlu olduğunu belirtir, birtakım düzeltmeler yapar ve bazı önerilerde bulunur).

Serdar Karaca, “Kısaltmalar I: Kısaltma Yapma Yolları”, *Türk Dili*, Ocak 2019, Ankara 2019, s. 4-8. (Kısaltma yapma yolları üzerinde duran bir çalışma).

Serdar Karaca, “Kısaltma II: Önceki Çalışmalarda Kısaltma Türleri”, *Türk Dili*, Şubat 2019, Ankara 2019, s. 10-18. (İngilizce, Almanca, Rusça ve Türkçedeki kısaltma sınıflamalarını karşılaştırıp değerlendiren bir yazı).

Serdar Karaca, “Türkiye Türkçesinin İlk Kısaltma Sözlükleri”, *Türk Dili*, Şubat 2019, Ankara 2019, s. 78-81. (İsmail Hakkı Tevfik’in *Kısaltmalar Lügati* ve İsmail Okday’ın *Türkçede Kullanılan Kısaltmalar* sözlüklerinin tanıtımı).

Balyemez, S.; “TDK İmlâ/Yazım Kılavuzlarının Kısaltmalar Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-57, Bartın, 2012. (İmlâ Kılavuzlarının kısaltmalarla ilgili bölümlerini incelemiş, kısaltmalarda meydana gelen değişmelere, kimi tutarsızlıklara değinmiş, öneriler sunmuştur).

Ömer, Kemiksiz, “Öğretmen Adaylarının “Kısaltmalar”a Yönelik Bilgi Düzeyleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, , Cilt: 10 Sayı: 48, Bartın, 2017, 486-493. (Öğretmen adaylarının kısaltma bilgilerini değerlendiren bir araştırma).

Tok, Z., “Uluslararası Kısaltmaların Türkçeye Çevirisi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 15-23, Kırklareli, 2019.

(Yabancı dillerden Türkçe’ye geçen kısaltmaların çeviri sorunları üzerinde durmuştur. Fransızca’nın aksine birçok kısaltmanın Türkçe’ye çevirilmeden alınması ve seslendirilmesini ve Türkçe’deki bu eksikliği eleştirmiştir. Çevirisi yapılan yabancı kısaltmaların da yeterli ilgiyi görmediğini belirtmiş, öneriler sunmuştur).

Emin Yaş, “The Pronunciation of English Acronyms in Turkish”, *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(3), 1157-1174, Doi: 10.52462/jlls.82, 2021. (İngilizce’den Türkçe’ye geçmiş kısaltmaların telaffuzları üzerinde durmuş, bazı kısaltmalar Türkçe telaffuz edilirken çoğunlukla bu kısaltmaların İngilizce telaffuz edildiklerine dikkat çekmiştir).

Kısaltma şekilleri

Kısaltmalar yapıları bakımından üç grupta toplanabilir:²

- A. Kelimelerin ilk harfleriyle yapılanlar,
- B. Kelimelerin ilk, orta veya son harfleri ile yapılanlar,
- C. Harf, hece ve kelime birleştirmesi yoluyla yapılanlar.

A. Kelimelerin ilk harfleriyle yapılanlar (suspension, truncation, curtailment)

Bu tür kısaltmalar kelimenin ilk harfi veya ilk birkaç harfi alınarak yapılır. İngilizce *suspension* “asma, sonraya bırakma, tatil”, *truncation* “kesme, kesik şey”, *curtailment* “azaltma, kısaltma” terimleri ile karşılanmıştır (Karaca, 2019: 5-8).

a. Tek harfli kısaltmalar

Kelimenin ilk harfi ile kısaltılan isim, terim gibi kelimelerdir. Genellikle bir iki heceli kısa kelimeler bu yolla kısaltılır.

a ad, *A* alay, *B* batı, *Bay*, *C* centigrat, *C* cilt, *D* doğu, *e*. edat, *G* güney, *J* jandarma, *l* litre, *S* sayı, *s*. sayfa, *Ş* şirket, *T*. Türkçe, *t*. ton, *U* uranyum, *Ü* üniversite, *w* wat (elektrik güç birimi) gibi. Örneklerde görüldüğü gibi tutarlı bir kural ve birliktelik yok. Büyük küçük harf kullanımı karışık olduğu gibi, birden fazla heceli kelimeler de tek harfle kısaltılmıştır.

b. Kelimenin ilk birkaç harfi alınarak yapılanlar (clipping, shortenings, abbreviation)

Bir kelime ve terimin birden çok harfinin atılması, kesme, azaltma genellikle baştan ilk üç harfin alınması yoluyla yapılan kısaltmalardır. Bir birlik yoktur.

² Serdar Karaca, Başka Dillerde Kısaltmalar adlı bir çalışma yaparak Almanca, İngilizce, Rusça ve Türkçedeki kısaltmaları ve yaklaşımları incelemiş, yapıları bakımından bu üçlü tasnifi yapmıştır.

Mah. Mahalle, *Sok.* Sokak, *Cad.* Cadde, *Doç.* Doçent, *İng.* İngilizce, *Ank.* Ankara, *İst.* İstanbul, *ant.* antropoloji, *huk.* hukuk, *tar.* tarih, *müs.* müsteşar, *Tem.* temmuz, *sav.* savcı, *rek.* reklamcılık, *res.* resmî, *ens.* enstitü, *Uzm.* Uzman, *oto.* otomobil gibi üç harfli olanlar yanında *ed.* edebiyat, editör, *İt.* İtalyanca, gibi iki harfli; *astrol.* astroloji, *fizy.* fizyoloji, *geom.* geometri, *koor.* koordinasyon, *ekon.* ekonomi, *Prof.* Profesör, *telg.* telgraf, *jeol.* jeoloji gibi dört ve daha fazla harfli kısaltmalar da vardır.

Bu yolla yapılan bazı kısaltmalar dilde tasarruf sağlama amacına uygun değildir. Kelimenin yarı harfleri bazen sadece bir iki harf atılarak yapılmıştır. Bunlar kısaltılmasa daha iyi olur: *astrol.* astroloji, *geom.* geometri, *ekon.* ekonomi, *jeol.* jeoloji, *psikol.* psikoloji, *tlks.* teleks, *zool.* zooloji gibi.

B. Kelimelerin ilk, orta veya son harfleri ile yapılanlar (contractions)

Kelimenin ilk harf veya harflerinin yanından sonraki hecelerinden harfler alınarak oluşturulan kısaltmalardır. Kelimenin bütününe çağrıştırdığı için Türkçede pek çok kısaltma bu yolla yapılmaktadır. Ama bazen bir kelime için birden fazla kısaltma ortaya çıktığı da olmaktadır: *bk.*, *bkz.*, *bknz.* bakınız; *hz.*, *hzl.* hazırlayan; *der.*, *derl.*, *drl.* derleyen; *hs.*, *hst.* hastane; *İz.*, *İzm.*, *İzr.* İzmir; *Mrş.*, *Mrşl.*, *Mrl.* Mareşal.

a. Kelime başından ve ortasından harf alınarak yapılan kısaltmalar: *sf.* sıfat, *bk.* bakınız, *bl.* bilişim, *Bl.* bölüm, *dk.* dakika, *drl.* derleyen, *Hiz.* Hazret, *hizmet*, *Md.* Müdür, *müdürlük*, *snt.* santral, *snd.* sendika, *TV* televizyon, *krş.* karşılaştırınız, *Tğm.* Teğmen, *Okt.* Okutman, *ACIBD* Acıbadem Sağlık Hizmetleri Anonim Şirketi, *İzm.* İzmir.

b. Kelime başından, ortasından ve sonundan harf alınarak yapılan kısaltmalar: *amr.* amir, *Atğm.* Asteğmen, *Bçvş.* Başçavuş, *ltd.* limited, *nsz.* nesnesiz, *ösz.* öznesiz, *Opr.* Operatör.

c. Kelime başından ve sonundan harf alınarak yapılan kısaltmalar: *Dr.* Doktor, *zf.* zarf, *sn.* sayın, *bn.* bayan.

ç. Kelimenin ünsüzleri alınarak yapılan kısaltmalar: Bir iki heceli kelimelerde bazen ünlüler atılarak kelimenin ünsüzlerinden meydana gelen kısaltmalar: *çvş.* çavuş, *çvr.* çevre, *hv.* hava, *Mrşl.* Mareşal, *nşr.* neşir, *psj.* pasaj, *Pş.* Paşa, *slm.* selam, *snf.* sınıf, *str.* satır, *şb.* şube, *tlks.* teleks.

C. Harf, hece, kelime birleştirmesi ile yapılanlar

a. İsimlerin ilk harfleri ile yapılan kısaltmalar (initialisms):

Birden çok kelimedenden meydana gelen kurum, kuruluş adı ve benzeri kelimelerin ilk harfleriyle yapılan kısaltmalardır, genellikle kelimelerin ilk harfleri büyük yazılır. Nokta kullanılmaz. Tutarlı, kabul görmüş bir kuraldır: *AA* Anadolu Ajansı, *AB* Avrupa Birliği, *ÇGD* Çağdaş Gazeteciler Derneği, *TDK* Türk Dil Kurumu, *TTK* Türk Tarih Kurumu, *TRT* Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, *TBMM* Türkiye Büyük Millet Meclisi.

db. dil bilgisi, *vb.* ve benzeri, *yy.* yüzyıl, *vs.* vesaire, *vd.* ve devamı, *ila.* ilaahir, *st.* sıfat tamlaması, *ky.* kalp yetmezliği, *YBÜ* yoğun bakım ünitesi gibi birkaç kelimedenden meydana gelen kısaltmalar da bu gruptandır.

b. Kelime şeklinde hazırlananlar (kısa kelime, acronym):

Birden çok kelimedenden meydana gelen kurum, kuruluş adı ve benzeri kelimelerin ilk harfleriyle kısa bir kelime yapılır. Bir kelime gibi söylenir. *AÇEV* Anne ve Çocuk Eğitim Vakfı, *İTÜ* İstanbul Teknik Üniversitesi, *TOFAŞ* Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirketi, *NATO* North Atlantic Treaty Organization, *SGK* Sosyal Güvenlik Kurumu, *BBC* British Broadcasting Corporation.

Bazen anlamlı bir kelime oluşturmak için ismi oluşturan kelimelerden birden fazla harf alınır, bazı kelimelerden hiç alınmaz veya başka ilaveler yapılır. Yerleşik bir kuralı yoktur: *AMATEM* Alkol ve Madde Bağımlıları Tedavi Merkezi, *AKUT* Arama Kurtarma Derneği, *TOKİ* Toplu Konut İdaresi, *MERNİS* Merkezi

Nüfus İdaresi Sistemi, *MEYSU* Meyve Suyu ve Gıda Sanayi Anonim Şirketi, *TÜKODER* Tüketiciyi Koruma Derneği, *TARİŞ* Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, *TÜBİTAK* Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, *TÜPRAŞ* Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi.

Bu yolla yapılan kısaltmalarda kimi zaman açılım unutulur kısaltma bir kelime gibi kullanılır. Genellikle marka kısaltmaları bu şekilde oluşturulur. Bunlar kısa kelime cinsinden olup artık isim durumuna gelmiş kısaltmalardır: *TİMAŞ* Teknik İzolasyon ve İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi, (inşaat kısmı kapanmış, yayınevi markası), *ADEL* Adnan Ellialtı, kalem ve kırtasiye markası, *AKBANK* Adana Kayseri Bankası, *ASELSAN* Askeri Elektronik Sanayii, *BOTAŞ* Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi, *PETKİM* Petrokimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü, *BİM* Birleşik Mağazalar Anonim Şirketi, *TARİŞ* Tarım Satış Kooperatifleri Birliği.

Açılımları sorgulanmayanlara örnek: *ATM* automated teller machine (*para çekme makinesi*), *RADAR* radio detection and ranging (*radyo sinyali ile mesafe tespiti*), *GSM* global system for mobile communications (*mobil cep telefonu*) *IBAN* international bank account number (*uluslararası banka hesap numarası*), *UFO* unidentified flying object (*tanımlanmamış uçan nesne*), *PERPA* Perşembe Pazarı, *MOBESE* mobil elektronik sistem entegrasyonu, *BAĞ-KUR* Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu.

c. Hece birleştirmesi ile yapılan kısaltmalar:

İsmi oluşturan kelimenin ilk hecesi alınarak yapılan kısaltmalardır: *AR-GE* Araştırma Geliştirme, *ARÜ* Ardahan Üniversitesi, *ATEKS* Akın Tekstil, *TÜKODER* Tüketiciyi Koruma Derneği.

ç. İsmi bir iki kelimesi alınarak yapılan kısaltmalar:

Kısaltılacak isimden ilk, bazen herhangi bir kelimesi ile bazen de yanına kelimelerden birinin kısaltması eklenerek yapılan

kısaltmalardır: *Arçelik* Arçelik Holding Anonim Şirketi, *METRO* Metro Turizm Seyahat Organizasyon ve Ticaret Anonim Şirketi, *Ülfet* Ülfet Tabipler Derneği, *ÇAY-KUR* Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çay Kurumu kısaltması), *Deva Der.* Deva Eczacılar ve Sağlık Çalışanları Derneği, *ERDEMİR* Ereğli Demir Çelik Fabrikaları, *KARDEMİR* Karabük Demir Çelik Fabrikaları, *Derman Der.* Derman Sağlık ve Eğitim Derneği, *MÜZİKDER* Müzik, Sahne ve Gösteri Sanatçıları Derneği, *TÜRKSAT* Türksat Uydu Haberleşme Kablo TV ve İşletme Anonim Şirketi, *ERPİLİÇ* Erpiliç Entegre Tavukçuluk Üretim Pazarlama ve Ticaret Limitet Şirketi (entegre piliç, tavuk eti markası).

d. Harf, hece veya kelime birleşimi şeklindeki kısaltmalar: *FİSKOBİRLİK* Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, *EĞİTİM-BİR-SEN* Eğitimciler Birliği Sendikası, *EĞİTİM-SEN* Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası, elektronik kelimesinin kısaltması olan *e* ile *e-okul*, *e-posta*, *e-devlet* (Karaca, 2019:7).

e. Kırpılmış, kesilmiş (clipping) kelimeleri birleştirme yoluyla yapılan karışık kısaltmalar: *albay* alay bay, *yarbay* yardımcı albay, *gensoru* genel soru, *genyönkurul* genel yönetim kurulu (Karaca, 2019:7).

f. Simge kısaltmalar (symbols):

Bunlar ölçü birimi, element kısaltmaları ve havaalanı adlarının uluslararası geçerliliği olan kısaltmalardır: *m* metre, *km* kilometre, *l* litre, *hl* hektolitre, *N* azot, *Ag* argentum (gümüş), *Au* (altın); *ARN* (Stockholm Havaalanı simgesi), *ALA* (Almatı Havaalanı simgesi), *AYT* (Antalya Havaalanı simgesi).

Kısaltmaların söylenişi

Küçük harflerle yapılan isim, tamlama gibi kısaltmalar isim açılımlarıyla söylenmektedir *a.* ad, *s.* sıfat, *Dr.* doktor, *Çvş.* Çavuş, *çvr.* çevre, *İng.* İngilizce, *Org.* Orgeneral, *bf.* birleşik fiil, *Div. Ed.* divan edebiyatı, *As. Şb.* Askerlik şubesi gibi.

Büyük harfli kurum, kuruluş, işletme adı gibi kısaltmalar genellikle bir isim gibi düşünülmektedir. Bunların bir kısmı bir isim gibi okunur: *AB*, *NATO*, *AGİK*, *GAP*, *İHA*, *İTÜ*, *ODTÜ*, *MEB*, *ANKA*, *JİTEM*, *ANAP*, *TEMSAN*, *TÜBİTAK*, *TÜSİAD*, *UFO* gibi. Numara sözünün kısaltması da kelime gibi okunur (*no*).

Büyük harfli kısaltmaların çoğunluğu tek tek harf adlarıyla veya hecelenerek söylenir: *TRT* (te re te), *THY* (te he ye), *PTT* (pe te te), *TSE* (te se e), *DSİ* (de se i) gibi. Türkçede ünsüzler genel olarak önlerine “e” ünlüsü getirilerek söylenir. Ancak bunların bazı küçük istisnaları da vardır. *KTÜ* (ka te ü - Karadeniz Teknik Üniversitesi), *KTFF* (ka te fe fe - Kıprıs Türk Futbol Federasyonu), *KPSS* (ka pe se se), *KTKB* (ka te ka be - Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası),. Yabancı kısaltmalar da Türkçe kurallara göre söylenir: *ABD* (a be de), *BMC* (be me ce), *BMW* (be me ve), *BT* (be te Baccalaureus Theologia, *İlahiyat Uzmanlığı*), *DNA* (de ne a), *ISBN* (ı se be ne), *LPG* (le pe ge), *IBN* (ı be ne, Identity Based Networking Service) gibi.

Türkçeye girmiş olan bazı yabancı kısaltmalar kendi dillerindeki gibi söylenir *CNBC* (si en bi si), *BBC* (bi bi si), *CNN* (si en en), *FM* (ef em), *IBM* (ay bi em), *GSM* (ci es em), *MR* (em ar), *NTV* (en ti vi), *F4* (ef dört) gibi. Bazen de bu yabancı kısaltmalar hem yabancı hem Türk okunuşuna göre söylenir *GSM* (ge se me, ci es em), *CIA* (ci a, si ay ey), *IMF* (i me fe, ay em ef), *Wi-fi* (vi fi, vay fay), *CEO* (ceo, si yo), *ISBN* (i se be ne, ay es bi en), *TV* (te ve, ti vi), *VIP* (vip, vi ay pi) *CM* (ce me veya Cemse açılımı daha uygun) gibi. Bu tür İngilizce söyleyişler Türkçenin yapısına uygun değildir. Türkçe söyleyişler tercih edilmeli *BMW* (be me ve), *CIA* (ci a), *IMF* (i me fe), *CEO* (ceo), *ISBN* (i se be ne), *TV* (te ve), *VIP* (vip) gibi.

Kısaltma kuralları

Kısaltmalar için de bazı standartlar ve kurallar vardır. Kısaltmalar tıpkı kelimeler gibi dilin ortak söz varlıklarıdır. Herkes tarafından aynı şekilde kullanılmalıdır. Bazı kısaltmalar zamanla değişmez yapı kazanır ve bir kelime durumuna geçer. Dolayısıyla bunları bir kelime yapma yolu olarak da değerlendirebiliriz.

Toplumun ortak malı olan kısaltmalar bir anlaşma vasıtası olur. Toplum fertlerinin ortak katılımı olmayan kısaltmalar anlaşma görevini yerine getiremez. Böyle durumlarda kısaltmanın her geçtiği yerde açılımını vermek mecburiyeti ortaya çıkar. Bu da kısaltmanın ruhuna aykırıdır.

Kısaltmalarla İlgili Kurallar Şunlardır

Türk Dil Kurumu ağ sayfasındaki *Yazım Kılavuzu'nda* “Kısaltmalar” başlığı altında kısaltma kuralları verilmiştir:

(1. Kuruluş, ülke, kitap, dergi ve yön adlarının kısaltmaları her kelimenin ilk harfinin büyük olarak yazılmasıyla yapılır: TBMM “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, TDK “Türk Dil Kurumu”, ABD “Amerika Birleşik Devletleri”; KB “Kutadgu Bilig”; TD “Türk Dili”, TK “Türk Kültürü”, TDED “Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi”; B “batı”, D “doğu”, G “güney”, K “kuzey”; GB “güneybatı”, GD “güneydoğu”, KB “kuzeybatı”, KD “kuzeydoğu” vb.

Ancak bazen kelimelerin, özellikle son kelimenin birkaç harfinin kısaltmaya alındığı da görülür. Bazen de aradaki kelimelerden hiç harf alınmadığı olur. Bu tür kısaltmalarda, kısaltmanın akılda kalabilmesi için yeni bir kelime oluşturma amacı güdülür: BOTAŞ “Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi”, İLESAM “İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği”, TÖMER “Türkçe Öğretim Merkezi” vb.

Gelenekleşmiş olan T.C. “Türkiye Cumhuriyeti” ve T. “Türkçe” kısaltmalarının dışında büyük harflerle yapılan kısaltmalarda nokta kullanılmaz.

2. Ölçü birimlerinin uluslararası kısaltmaları kullanılır: m “metre”, mm “milimetre”, cm “santimetre”, km “kilometre”, g “gram”, kg “kilogram”, l “litre”, hl “hektolitre”, mg “miligram”, m² “metrekare”, cm² “santimetrekare” vb.

3. Kuruluş, kitap, dergi ve yön adlarıyla ölçülerin dışında kalan kelime veya kelime gruplarının kısaltılmasında, ilk harfle birlikte kelimeyi oluşturan temel harfler dikkate alınır. Kısaltılan

kelime veya kelime grubu; özel ad, ünvan veya rütbe ise ilk harf büyük; cins isim ise ilk harf küçük olur: Alm. “Almanca”, İng. “İngilizce”, Kocatepe Mah. “Kocatepe Mahallesi”, Güniz Sok. “Güniz Sokağı”, Prof. “Profesör”, Dr. “Doktor”, Av. “Avukat”, Alb. “Albay”, Gen. “General”; sf. “sıfat”, haz. “hazırlayan”, çev. “çeviren”, ed. “edebiyat”, fiz. “fizik”, kim. “kimya” vb.

Küçük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde kelimenin okunuşu esas alınır: cm’yi, kg’dan, mm’dan, kr.un. Büyük harflerle yapılan kısaltmalara getirilen eklerde ise kısaltmanın son harfinin okunuşu esas alınır: BDT’ye, TDK’dan, THY’de, TRT’dan, TL’nin vb. Ancak kısaltması büyük harflerle yapıldığı hâlde bir kelime gibi okunan kısaltmalara getirilen eklerde kısaltmanın okunuşu esas alınır: ASELSAN’da, BOTAŞ’ın, NATO’dan, UNESCO’ya vb.

UYARI: Numara sözünün kısaltması da kelime gibi okunduğundan getirilecek olan ek okunuşa göre getirilecektir: No.lu, No.suz

Sonunda nokta bulunan kısaltmalarla üs işaretli kısaltmalara gelen ekler kesmeyle ayrılmaz. Bu tür kısaltmalarda ek noktadan ve üs işaretinden sonra, kelimenin veya üs işaretinin okunuşuna uygun olarak yazılır: vb.leri, Alm.dan, İng.yi; cm³e “santimetreküpe”, m²ye “metrekareye”, 6⁴ten “altı üssü dörtten” vb.

Sert ünsüzle biten kısaltmalar, ek aldıkları zaman okunuşa sert ses yumuşatılmaz: AGİK’in (AGİĞ’in değil), CMUK’un (CMUĞ’un değil), RTÜK’e (RTÜĞ’e değil), TÜBİTAK’ın (TÜBİTAĞ’ın değil) vb.

Ancak birlik kelimesiyle yapılan kısaltmalarda söyleyişte k’nin yumuşatılması normaldir: ÇUKOBİRLİK’e (söylenişi ÇUKOBİRLİĞE), FİSKOBİRLİK’in (söylenişi FİSKOBİRLİĞİN) vb.). (TDK, 2019).

Yazım Kılavuzu’nda bulunmayan yeni kısaltmalar için öneriler

Bir iki heceli kelimeler kısaltılırken kelimenin ilk harfi alınarak kısaltılabilir: *a.* ad, *B* batı, *D* doğu, *C* cilt, *S* sayı, *s.* sayfa, *t.* ton gibi. Bu görüşü Faysal Okan Atasoy ve Atabay, Çam, Özel de desteklemektedir (Atasoy 2018: 100; Atabay, Çam, Özel, 1980: 578-579).

İkiden çok heceli kelimeler kısaltılırken kelimenin ilk üç harfi alınarak kısaltılabilir: *Mah.* Mahalle, *İng.* İngilizce, *Ank.* Ankara, *ant.* antropoloji, *İst.* İstanbul, *krş.* karşılaştırınız, *mat.* matematik, *mim.* mimarlık, *tem.* temmuz gibi. Bu türün *ed.* edebiyat, editör, *vs.* vesaire gibi aykırı örnekleri de var, iki harf yeterli olmuştur. Bu tür kimi kelimelerde ünsüz sayısı azsa sadece ünsüzler alınarak da kısaltma yapılabilir: *amr.* amir, amiri, *çvş.* çavuş, *hv.* hava, *Mrşl.* Mareşal, *Pş.* Paşa, *şb.* şube gibi.

Bu konuda Necmiye Alpay, (Yerleşik bir kısaltması bulunmayan (kılavuzlarda bulamadığımız) bir sözcüğün kısaltması gerektiğinde, sözcüğün ilk üç harfini alıp bir nokta koymak yetiyor (haziran ayı için “Haz.”, Jüpiter gezegeni için “Jüp.” gibi).) der (Alpay, 2015: 140). Faysal Okan Atasoy, (Tek kelimeli adların ya da terimlerin kısaltması baştan ilk üç harfin alınmasıyla yapılır. Özel ad olanların kısaltması büyük harfle başlatılır, kısaltma sonuna nokta konur.) demektedir (Atasoy, 2018: 100); Atabay, Çam, Özel, (Kısaltılmak istenen kelimenin ilk üç harfi alınır ve kısaltmanın sonuna nokta konur. Özel isimlerin kısaltması büyük harfle başlar: *İst.* [İstanbul], *Ank.* [Ankara], *Alm.* [Almanca]; *hak.* [hakkında], *ede.* [edebiyat], *imz.* [imza] gibi) (Atabay, Çam, Özel, 1980: 578).

Birleşik kelimeler, birinci kelimenin başındaki ilk üç harf ve ikinci kelimenin ilk harfi ile kısaltılabilir. Birinci kelime üç harften az ise tamamı alınabilir. Necmiye Alpay, Faysal Okan Atasoy ve Atabay, Çam, Özel de bu görüştedir (Alpay, 2015: 140; Atasoy, 2018: 100, 101; Atabay, Çam, Özel, 1980: 578). Aynı yazılan bu birleşik kelimelerin kısaltması *Yazım Kılavuzu’nda* ayrı yazılıp her kısaltmadan sonra bir nokta konmuştur. Bu yazımı güçleştirir ve kargaşa doğurur. Çünkü bunları bitişik yazanlar (*topb.*,

adb.) olduğu gibi (Alpay, 2015: 140), *Yazım Kılavuzu*'nda *db.* (dil bilgisi) bitişik, *dil b.* (dil bilimi) örneğinde birinci kelime kısaltmadan yazılmıştır. Bunların *adb.*, *bitb.*, *dilb.*, *hayb.*, *topb.* şeklinde birleşik yazılıp sonuna nokta konulması daha uygun olur.

Türk Dil Kurumu ağ sitesinde bulunan kimi örnekler, yapıları farklı olmakla birlikte, birleşik kelimelerin kısaltmaları bitişik yazılmalıdır görüşüne uygundur: *Tuğg.* Tuğgeneral, *Tuğa.* Tuğamiral, *Tüma.* Tümamiral, *Tümg.* Tümgeneral, *Bnb.* Binbaşı, *Yzb.* Yüzbaşı, *Ütg̃m.* Üsteğmen, *Üçvş.* Üstçavuş, *Gnkur.* Genelkurmay, *db.* dil bilgisi, *doğ.* doğum tarihi, *öl.* ölüm tarihi, *Ykr.* Yeni kuruş gibi.

Yine aynı ağ sitesindeki kimi örneklerde birleşik kelime kısaltmaları ayrı yazılmıştır. *dil. b.* dil bilimi, *adb.* ad bilimi, *bit. b.* bitki bilimi, *hay. b.* hayvan bilimi gibi. Yine kısaltma şekli farklı olan kimi örnekler de ayrı yazılmıştır: *Dz. Kuv.* Deniz Kuvvetleri, *Hv. Kuv.* Hava Kuvvetleri, *Kur. Bşk.* Kurmay Başkanı, *Y. Mim.* Yüksek Mimar, *Y. Müh.* Yüksek Mühendis, *Yd. Sb.* Yedek Subay, *Yrd. Doç.* Yardımcı Doçent, *Hız. öz.* hizmete özel gibi.

Kısaltmalarda büyük ve küçük harf kullanımı da bir kurala bağlanmalıdır. Kısaltılan kelime veya kelime grubu özel ad veya unvan olduğu için büyük harfle başlıyorsa kısaltma büyük harfle başlamalı, cins isimse küçük harfle başlamalıdır: *Ar.* Arapça, *T.* Türkçe, *ady.* adı geçen yayın, *biy.* biyoloji, *bk.* bakınız gibi. Türk Dil Kurumu ağ sayfasında bazı cins isimler büyük harfle başlamıştır: *As.* asker, *askerî,* askerlik, *A* alay, *Bl.* bölük, *Böl.* bölüm, *B* batı, *C* cilt, *D* doğu, *E* eczane, *Ecz.* eczacı, *F* fiyat, fiyatı, *Hız. öz.* hizmete özel gibi. Az sayıda istisnalar olabilir ama bunların çoğalması yazımda birleşik kelimelerin yazımında olduğu gibi karmaşa doğurur.

Yabancı kısaltmaların varsa Türkçe karşılığı tercih edilmelidir. Eğer Türkçesi yoksa aynen alınabilir. Bu tür kısaltmalar yerleşik söylenişlerine göre ek alırlar *CNN* (si en en) *CNN*'e, *CNN*'i; *MR* (em ar) *MR*'ı, *MR*'a gibi. Yerleşik olmayan yabancı kısaltmalar ise Türkçenin kurallarına göre ek almalıdır: *LPG*'nin, *LPG*'den gibi. Necmiye Alpay bu konuda, (Başka dillerden gelen kısaltmaların

yerleşmiş bir okunuşları varsa ona göre ek almalı. Söz gelimi TV kanalı CNN İngilizce okunuşuyla “sienen” yerleştiğinden “CNN’e”, “CNN’den”, CNN’in” biçiminde yazılmalı. Yerleşik olmayan yabancı kısaltmalara ise Türkçe yazım kuralları uygulanmalı.) görüşünü dile getirmiştir (Alpay, 2015: 140).

Ölçü birimlerinin uluslararası kısaltmalarında karışıklığı önlemek için bazı kurallar geliştirilmiştir. Bunlar küçük harfli olsalar da nokta kullanılmaz m “metre”, mm “milimetre”, cm “santimetre”, km “kilometre”, g “gram”, kg “kilogram”, l “litre”, hl “hektolitire”, mg “miligram”, m² “metrekare”, cm² “santimetrekare” gibi.

Bunlardan bazıları birden fazla anlama gelebilmektedir. Karışıklığı önlemek için ölçü gösteren kısaltmaların düz, kütleyi gösterenlerin ise eğik yazılması kabul edilmiştir *m* “kütle”, *m* “metre”, *M* “mega, milyon”, *l* “litre”, *l* “uzunluk”, *g* “gram”, *g* “yer çekimi: gravity” gibi. Sayılarla birimleri gösteren kısaltmalar arasına boşluk bırakılmaktadır 2 m, 3 cm, 5 mm, 6 g, 12 kg, 4 t gibi (Atasoy, 2018: 102-103).

Çeşitli nedenlerle özel adlar ve soy adları da kısaltılmaktadır. Bu tür kısaltmalar büyük harflerle, noktasız ve bitişik yazılmalıdır: *M* Kemal, *MK* Atatürk, *M* Ali, Çağrı Y, Ayşe C, *MKA* Mustafa Kemal Atatürk gibi.

Kısaltmalar özel cins, büyük küçük harf durumuna bakılmaksızın noktasız yazılmalıdır. Çoğu kimse özellikle gençler noktaları zaten terk etti. Kılavuzda *T.C.* ve *T.* “Türkçe” için gelenekselleşmiş ifadesi ile noktalı yazılacağı ifade ediliyor. Noktasız kullanım da yaygınlaşıyor. Belli bir süre sonra noktasız şekiller gelenek olacaktır. Nitekim kısaltmaların nokta konulmadan yazımı konusunu daha önce dile getirenler de olmuştur: TDK *İmla Kılavuzu* (1988), bazı küçük harfli kısaltmalardan sonra nokta konmayabileceğini belirtmiş ve kimi uluslararası ölçü bilimleri kısaltmaları ile sözlük, ansiklopedi ve bilimsel yayınlarda sık kullanılan kısaltmalara ait örnekler vermiştir: cm “santimetre”, g “gram”, hl “hektolitire”, l “litre”, m “metre”, mm “milimetre”; s “sıfat”, is “isim”, Ar “Arapça”, Alm “Almanca”, Arn “Arnavutça”,

Far “Farsça”, Fr “Fransızca” İng “İngilizce”, T “Türkçe” gibi (TDK, 1988: 39-40).

Emine Gürsoy Naskali, (Kısaltmaların hem sayısı hem kullanımı basında olsun gündelik hayatta olsun son on yılda bariz bir şekilde artmıştır. Belki bu sebeple kısaltmayı oluşturan büyük harflerin arasına bugün artık nokta işareti konulmayarak ekonomiye gidilmiştir.) demiştir (Gürsoy, Naskali, 1995: 77). Efrasiyap Gemalmaz, Türk Standartları Enstitüsü Standart Hazırlama Dairesi Başkanlığının “Türk Dilinde Kısaltma Kuralları Standart Tasarısı”na yazdığı görüş yazısının altıncı maddesinde (Türkçede kısaltmaların sonlarına konulan noktalar atılabilir ms.: *Bşk.* > *Bşk* = Başkan, Başkanı, Başkanlığı...vbg.) teklifini yazmıştır (Gemalmaz, 1979: 3).

Kısaltmalardan sonra gelen ekleri ayırmak için kesme işareti kullanılmamalıdır. Nitekim TDK noktalı ve üst işaretli kısaltmalardan sonra kesme işaretlerini kaldırmıştır. Kısaltma ile eki ayırmak için bir boşluk bırakılabilir.

Kısaltmalar, kelimeler gibi bir anlaşma aracı olduğuna göre olabildiğince üzerinde birlik sağlanmalı ve tutarlı olmalıdır. Faysal Okan Atasoy (Yaygın kısaltmalar için kılavuz kitaplar kaynaklık etmeli, kısaltma kişinin kendi isteğine göre yapılmamalıdır.) der (Atasoy, 2018: 103).

Dildeki kısaltmalar alanı, bugün bir kişinin üstesinden gelebileceği bir iş olmaktan çoktan çıkmıştır. Kısaltma yapılırken iletişimi sağlayabilen, karışıklığı önleyen, herkesin anlayabileceği, en kısa, basit şekiller, kurallar belirlenmelidir. Bu yüzden TDK *Yazım Kılavuzu*’nda belirlenen kurallar, yazımda birlik sağlama açısından önemli fakat geliştirmeye muhtaçtır.

Türk Dil Kurumunda sözlük kolu gibi bir birim oluşturularak kısaltmaların takibinin yapılması, yabancı dillerden gelen kısaltmalar yaygınlaşmadan karşılık önermesi, Türkiye’de çeşitli kurumların yaptıkları kısaltmaların incelenip tutarsızlıkların

giderilmesi ve ayrı bir elektronik sözlük olarak sunulması da kanaatimce yerinde olur.

Ziya Tok, (Yabancı sözcüklere Türkçe karşılık üretme türetme çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Türkiye'deki dil ve dilbilim uzmanlarından ve bilimsel, teknik ve mesleki uzmanlardan oluşan bir terimce kurulu oluşturulabilir) görüşü ile bir kurul önermiştir. (Tok, 2019:22).

KAYNAKÇA

Akalın, H. Ş. (2014). “Sunuş”, Anlam ve Okunuşlarıyla Hayatımızdaki Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: TRT Yayınları.

Ali Seydî, (1911). Resimli Kamûs-ı Türkî, İstanbul: Matbaa-i Kütübhane-i Cihan.

Alpay, N. (2015). Türkçe Sorunları Kılavuzu, 5. bs. İstanbul: Metis Yayınları.

Atabay, N., Çam, A. ve Özel, S. (1980). Türkçede Kısaltmalar Sorunu, Türk Dili, C XLI, S 348, s. 576-580.

Atasoy, F. O. (2018). Türkçede Noktalama, Sorunlar - Çözümler - Teklifler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aysan A. Selma T. ve İsmet G. (1992). Kısa Adlar ve Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: Doruk Yayıncılık.

Balyemez, S. (2012). TDK İmlâ/Yazım Kılavuzlarının Kısaltmalar Bölümleri Üzerine Bir Değerlendirme, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1), 41-57.

Çobanlı, C. (2000). Dharma Sözlük Ulusal ve Uluslararası Kısaltmalar ve Kısa Adlar, İstanbul: Dharma Yayınları.

Develi, H. (2011). Osmanlı Türkçesi Grameri I, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Devellioğlu, F. 1970). Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 2. bs. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.

Emir, İ. (1994). Türkçe Çevirileri ile İngilizce-Fransızca Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: Saypa Yayınları.

Erdal, E. (2012). Yeni Hukuk-Ticaret-İşletme Terimleri ve Kısaltmalar Sözlüğü, İstanbul: Legal Yayıncılık.

Erkan, M. (2015). Türkçede Kullanılan Yerli ve Yabancı Kısaltmalar Sözlüğü, Malta: Publitory Yayınları. www.publitory.com

Erkan, M. (2016). Türkçede Kısaltmalar ve Bu Alandaki Çalışmalar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 9, S. 42, s. 161-169.

Erkan, M. (2022). Kısaltmalar Sözlüğü, 2. bs. www.kisaltmalar.com.tr

Gemalmaz, E. (1979). Kısaltmalar, (11.12.2023 tarihinde <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/kisaltmalar.pdf>, adresinden ulaşılmıştır).

Güray, C. (1998). Kısa Adlar Sözlüğü, İstanbul: ALFA Yayınları.

Gürsoy-Naskali, E. (1995). Türkiye Türkçesinde Büyük Harfli Kısaltmalar Akronimler, Bir, S 4, s. 77-90.

Kalfa, M. (2005). Dilimizde Kısaltmalar Sorunu, Türk Dili, C 89, S 639, s. 201-207.

Karaca, S. (2019a). Kısaltmalar I Kısaltma Yapma Yolları, Türk Dili, C CXVI, S 805, Ocak 2019, s. 4-8.

Karaca, S. (2019b) “Kısaltmalar II Önceki Çalışmalarda Kısaltma Türleri”, Türk Dili, C CXVI, S 806, Şubat 2019, s. 10-18.

Karaca, S. (2019c). Türkiye Türkçesinin İlk Kısaltma Sözlükleri, Türk Dili, C CXVI, S 806, Şubat 2019, s. 78-81.

Karahisari, Mustafa b. Şemseddin, (1310). Ahteri Kebir, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Kemiksiz, Ö. (2017). Öğretmen Adaylarının “Kısaltmalar”a Yönelik Bilgi Düzeyleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 10 Sayı: 48.

Korkmaz, Z. (1992) .Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Mete, P. (1980). Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: Yazarın kendi yayını.

Mete, Ş. (2014). Hayatımızdaki Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: TRT Yayınları.

Muallim Naci- Müstecabizade İsmet (1891). Lügat-i Naci, İstanbul: Asır Matbaası.

(Okday), İsmail H. T., (1932). Kısaltmalar Lügati.

Okday, İ. (1943). Türkçede Kullanılan Kısaltmalar, Ankara: İdeal Matbaası.

Öztürk, S. (1996). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihî Gelişimi, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Yayınları.

Pakalın, O. Z. (1983). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C I-III, Ankara: MEB Yayınları.

Şemseddin Sami, (1900). Resimli Kamus-ı Fransevî, İstanbul: Mehran Matbaası.

Şemseddin Sami, (1901, 1978). Kamus-ı Türkî, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şimşir, B. N. (2005). Türkçe Kısaltmalar Sözlüğü, Ankara: Yargı Yayınları.

Dil Encümeni. (1928). İmlâ Lûgati, İstanbul: Devlet Matbaası.

TDK (1963). Derleme Sözlüğü, C 1, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1941). Hemşirelik Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1941). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1948). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1956). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1957). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (1960). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.

- TDK (1962). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1965). Yeni İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1966). Yeni İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1967). Yeni İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1969). Yeni İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1970a). Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1970b). Yeni Yazım (İmlâ) Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1973). Yeni Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1975). Yeni Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1977). Yeni Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1980). Yeni Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1981). Yeni Yazım Kılavuzu. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1985). İmlâ Kılavuzu. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1988). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1993). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1996). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2000). İmlâ Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2005). Yazım Kılavuzu, 24. bs. Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2008). Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2009). Yazım Kılavuzu, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (2012). Yazım Kılavuzu (2019). Kısaltmalar, (4.12.2023 tarihinde <https://tdk.gov.tr/kategori/icerik/yazim-kurallari/page/2/> adresinden ulaşılmıştır).

TDK (2016). Kriminal Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

TDK (2009). Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü, İstanbul: TDK Yayınları.

TDK (1988). Türkçe Sözlük, C 1-2, Ankara: TDK Yayınları.

Tok, Z. (2019). Uluslararası Kısaltmaların Türkçeye Çevirisi, Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (14), 15-23.

Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Vardar, B. ve Güz, N. (1980). Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.

Yaş, E. (2021). The Pronunciation of English Acronyms in Turkish, Journal of Language and Linguistic Studies, 17(3), 1157-1174, Doi: 10.52462/jlls.82.2021.

Yavuzarslan, P. (2010). Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami, Ankara: TDK Yayınları.

Yıldız, H. (2010). Türk Dilinde Kısaltmalar Üzerine Bir İnceleme: Uzun Lafın Kısası, Müjgân Cunbur Armağanı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Zülfikar, H. (2007). Dünden Bugüne Türkçemiz, Türk Dili, S.: Mart, s. 242.

Zülfikar, H. (2017). Kısaltmalarla Haberleşme, Bilgilendirme, Türk Dili, C CXII, S 784, Nisan 2017, s. 20-27.

Amazon (2016). Akkan, S. H. A Guide to Turkish Abbreviations and Acronyms 1928-2016, (6.12.2023 tarihinde <https://www.amazon.com/Guide-Turkish-Abbreviations-Acronyms-1928-2016/dp/15244550973?ysclid=lpu5dnxmw5153221536> adresinden ulaşılmıştır).

TDK (2019). Yazım Kılavuzu, Kısaltmalar Dizini, (4.12.2023 tarihinde https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/K%C4%B1saltmalar_Dizini.pdf adresinden ulaşılmıştır).

TDK (1980). Türkçede Kısaltmalar Sorunu. (3.4.2015 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/1981s348/1980s348_05_A_ATABAY_A_CAN_S_OZEL.pdf adresinden ulaşılmıştır).

TDK (2005). Dilimizde Kısaltmalar Sorunu. (2.4.2015 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/2005s639/2005_639_02_M_KALFA.pdf adresinden ulaşılmıştır).

BÖLÜM III

Ahmed-i Hânî'nin Gözüyle Mem û Zîn Mesnevisi¹

Sait YILTER²

Giriş

Edebî metinler yazarın iddialı olduğu konu ve temalar üzerine kurulur. Yazar eserini insan ve toplumun estetik algısına ve yararına uygun bir şekilde kurgular. Hayatın gerçeklerinden güç alan eserler; yazarın hayat felsefesi, hayal, imge ve mazmunlarla bir güzellik unsuru hâline dönüşür. Bu gerçeklik eserin yazıldığı dönemin zihniyetini, yani söylemini de belirler. Yazarın aldığı eğitim, ait olduğu dinî inanç ve ahlak anlayışı, yaşadığı coğrafya; devrin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal olayları ile teknolojik altyapı eserin ortaya çıkmasında etkili olur. Bütün bu etmenler temelinde ortaya konulan eser, artık okuyucunun değerler

¹ Bu makale; 26-27 Ekim 2021 tarihlerinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde düzenlenen 6.Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu'nda (ISMANA 2021) sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, syltr71@gmail.com.

dünyasında kendine yer bulur, yani “...okuyucu kabul ettiği ve karşı olduğu değerler dünyasından yola çıkarak edebî metni kendince anlar, değerlendirir veya yorumlar” (Aktaş, 2005: 135). Okuyucunun gözünden edebî eserin eleştirisi şüphesiz çok kıymetli bir değerlendirmedir. “Bir edebiyat eserini, bir değer olarak ortaya çıkışını belirleyen kavrayış derinliği, hayata yakınlık, biçimsel uyum, evrensellik, ahlaki duruş, kelime bazlı yaratıcılık, hayal gücü genişliğidir” (Eagleton, 2015: 189). Klasik edebiyatta müellifin –hami bulmak gayreti ile- kendisini diğer müelliflerle kıyaslaması ve eserini övmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durum bize şair gözüyle eseri değerlendirme imkânı tanımaktadır. Yazarın bütün samimiyetiyle içini dökmesi, eserin ortaya çıkış serüveni ve metodu hakkında bilgiler vermesi, aradan asırlar geçse de metnin değerlendirilmesinde önemli ipuçları sunmaktadır.

İlk eğitimini babası Şeyh İlyas’tan alan Ahmed-i Hânî, uzun bir süre Doğu Anadolu (Beyazıt, Ahlât ve Bitlis), İran, Bağdat ve Suriye (Halep, Şam) medreselerinde ders almış; fazıl, âlim ve şeyh olarak anılan bir kişiliktir. Tarih, astronomi ve edebiyat alanında çalışmaları olan Hânî, divan şiirini bilen ve yazdığı Mem û Zîn mesnevisiyle rûştünü ispat eden bir şairdir. “Eserin konusunun ortaya çıktığı çevre ve bu çevrenin zamana bağlanması edebiyat sosyolojisinin temel öncülüdür” (Çelik, 2013: 60). Yazarın yetiştiği sosyal çevre ve yaşadığı dönem eserin ortaya çıkmasında etkilidir. “Hânî, konusu olan aşk hikâyesini akıcı bir üslupla anlatması yanında kendi düşüncelerini, döneminin idari ve içtimai meselelerini, olayın yaşandığı Cizre bölgesinin kültürel özelliklerini de eserine yansıtmıştır” (Özervarlı, 1997: 31).

Klasik edebiyatta müellifler, mesnevilerin “sebeb-i telif” bölümlerinde eserlerini neden yazdıklarını anlatmaya çalışmıştır. “Şair veya yazar eserini yazma nedenlerini açıklarken bu arada isminden, diğer eserlerinden, bağlı olduğu düşünce sisteminden, sanat anlayışından, etkilendiği üstatlardan, bundan sonraki projelerinden, kaleme aldığı eserin tercüme olup olmadığından, eserini kime sunduğundan, eserin isminden ve manzumsa beyit sayısından, eserini hangi tarihte ve kaç yaşında yazdığından

bahseder” (Kütük & Turan, 2011: 225-226). Yazar, eserin muhtelif bölümlerinde de (münacaat, din ve tasavvuf büyükleriyle devrin sultanına övgü, dua) benzer konulara değinebilmektedir. Ahmed-i Hânî de Mem û Zîn mesnevisinin sebep-i telif bölümü dışında muhtelif yerlerde eser hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir. Hânî’nin mesnevisi hakkında bizzat yaptığı değerlendirmeler ve verdiği bilgiler, şairin gözünden eserin değerlendirilmesine imkân tanımaktadır

Makalemizde Kürtçe beyitler ve Türkçeye yapılan çeviriler Namık Açıkgoz’un 2010 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından neşredilen çalışmasından alınmıştır. Mem û Zîn mesnevisinde şairin gözünden eserin değerlendirildiği bölümler, sırasıyla sayfa numarası ve beyit sırası verilerek metne dâhil edilmiştir: Örnek: (201 / 2487).

1. Mesnevinin Konusu: Aşk

İbn Arabî’ye göre sevgi (aşk) üç türdür: İlâhî, ruhânî ve tabîî aşk. Tasavvuf anlayışına göre aşkın kaynağı Allâh’tır. Bu sebeple hakiki aşka ancak kaynağına gidilerek ulaşılabilir. İlâhî aşkta Allâh, bizi hem bizim için hem kendisi için sever; bizi sadece kendisi için yaratmıştır. Bize özgü aşk ise hakikatimizin ona verdiği özellik bakımından ruhânî ve tabîî sevgidir. Bizim Allâh’a duyduğumuz aşk bu iki aşk ile birliktedir. Fakat bu tasavvur edilmesi zor bir konudur. Çünkü bu konu hakkında herkese yeterli bilgi verilmemiştir (Kanık, 2005: 39-47). Aşk, edebî metinlerin başat temasıdır ve tamamen müellifin tercihiine bağlıdır.

Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn mesnevisinde klasik bir mesnevide bulunması gereken bütün bölümlere yer vermiştir. Eserin ilk beyitlerinde şair, besmele ile başlamayan kitabın eksik kalacağını dile getirir; aşk güzelliğinin doğduğu yer, hakiki ve mecazi aşkın sevgilisi Allâh’ın adını anarak başlar. Hânî, yazdığı mesnevisinde “aşk” konusunu işlediğini ve eserini “aşk kalemi” ile yazdığını şu şekilde dile getirir:

Namê te ye lewhê nameya ‘îşq

Aşk kitabının başlangıcı senin adıdır

1.1. Şairin Amacı: İlâhî Aşkı Anlatmak

Her müellif belli bir amaç doğrultusunda eserini vücuda getirir. Klasik edebiyatta eserlerin şekil ve türüne göre bu amacın eserin bir yerinde dile getirildiği görülmektedir. Gazellerin mahlas beyitleri, kasidelerin medhiye, fahriye ve dua bölümleri, mesnevilerin sebep-i telif ve dua bölümleri şairlerin bu amaçlarına yer verdiği yerlerdir. Çift kahramanlı aşk mesnevileri ve dinî-tasavvufî mesnevilerde başat tema “aşk” olmuştur.

“İslâmî literatürde aşk ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka genellikle ‘hakiki aşk’, beşerî aşka da ‘mecazî’ veya ‘uzrî aşk’ denilmiştir. İlâhî aşk geniş ölçüde tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiş; İslâm felsefesinde ayrıca kozmik varlıklar hiyerarşisinde alttaki bir varlığın üstteki varlık veya varlıklara duyduğu arzu (şevk) ve sevgi de çoğu zaman aşk terimiyle ifade edilmiştir. Kelâma dair bazı kaynaklarda ise tasavvuftaki aşk anlayışı tenkit edilmiştir. Hem ilâhî hem de mecazî anlamda aşk edebiyatın ana temalarından birini oluşturmuş, bu kavram etrafında geniş bir aşk edebiyatı meydana gelmiştir” (Uludağ, 1991: 11).

Hânî, eserin sebep-i telif bölümünde Mem û Zîn’i bahane ederek gönlündeki derdin şerhini yapmaya çalıştığını dile getirmiştir. Şair, halk arasında anlatılan bu efsaneyi yazılı hâle getirerek yeniden Mem û Zîn’i diriltmek istemiştir. Şairin asıl amacı aşk hikâyesi anlatmaktan ziyade ruhların arınması ve yücelmesini sağlamaktır (Sönmez, 2018: 673).

Şerha xemê dil bikim fesane

Gönüldeki derdin şerhini efsane edeyim

Zînê û Memê bikim behane
(B: 321)

Zîn ü Mem’i yeniden dirilteyim

Ahmed-i Hânî, çift kahramanlı bir aşk mesnevisi olan Mem û Zîn’in muhtelif yerlerinde aşk konusuna değinmiştir. Aşkı bilmek, sonsuz bir sırlar hazinesi olan aşktan nasiplenmek ve böylece insan-ı kâmil olmak Hânî’ye göre temel amaçtır. Şaire göre aşk Allâh’ı

gösteren bir ayna; güneş gibi parlak bir ışıktır. Şair, Mem û Zîn'i ilahi aşkı ve aşkın güzelliğini anlatmak, aşkın olgunluğunu kanıtlamak amacıyla yazdığını dile getirmiştir. Hânî, eserini oluşturmak için birçok diyar gezdiğini sözlerine eklemiştir:

Lêkin wî xerez ji guftûgoyê	Fakat onun bu sözlerden maksadı
Meqsûdi ji hinde custûcoyê	Bunca dolaşp durmaktan amacı
(B: 2487)	

Zahirkirina cemalê 'ışq e	Aşkın güzelliğini izhar etmektir
Sabitkirina kemalê 'ışq e	Aşkın kemalini ispat etmektir (B: 2488)

'Işq ayîneyê Xwudanuma ye	Aşk, Allâh'ı gösteren bir aynadır
Xurşidsîfet xwudanziya ye	Güneş gibi ışık sahibidir (B: 2489)

Hânî, gerçek aşktan (Îlâhî aşk) gafil olarak yaşamamak gerektiği söylemektedir. Şaire göre Allâh aşkı kimya cinsinden güzel bir mücevherdir; çok değerli olan bu aşk hazinesinin kıymetini bilmek gerekmektedir:

Xafil mebe 'eşkê fi'l-haîqe	Hakikî aşktan gafil olma
Ey rahrewê eqrebu't-terîqe	Ey en yakın yolun yolcusu (B: 2490)

Xwaşcewher e cinsê kîmiya ye	Güzel bir cevherdir, kimya cinsindendir
Qedre wê bizan giranbuha ye	Onun kadrini bil, o çok değerlidir
(B: 2491)	

Îlâhî aşk, benzeri olmayan bir yansımanın aynasıdır; zevali olmayan sırlar hazinesidir. Mem û Zîn'in amacı bu sırlar hazinesinden insanları haberdar etmektir. Çünkü yeryüzünde Îlâhî aşktan etkilenmeyen ve onun verdiği zevkten habersiz kimse yoktur:

Ayîneyê 'eksê bêmîsal e	O, eşi olmayan bir yansımanın aynasıdır
Gencîneyê sîrrê bezewal e	O, zevali olmayan bir sır hazinesidir
(B: 2495)	

Kes nîne ji 'eşqê bêeser bit	Aşktan etkilenmeyen biri yoktur ki
------------------------------	------------------------------------

Mümkün ku ji zewqê bêxeber bit
(B:2496)

Zevkten habersiz olması mümkün olsun

Uludağ’a göre (2003: 57) “nefsini bilen rabbini bilir.” sözü, tasavvufî bir vecizeye dönüşerek zamanla hadis literatürüne girmiştir. Tasavvufî anlayışı mesnevisine sindirerek veren Ahmed-i Hânî’ye göre de sıradan insanların çoğu ilahi aşktan habersizdir; kendi nefislerini kendileri için bilmezler. Yine insanların çoğu olgun değildir; cahil, kara cahil, sefil, ahmak ve akılsızdır. İnsanların bir kısmı da mürşitsiz, rehbersiz ve kılavuzsuzdur; bir kısmı da zahit, sofu veya fakihdir. İlâhî aşkı terennüm eden Mem û Zîn insanları olgunlaştırır, onlara kılavuz ve mürşit olur:

Lê ekserê ‘amiyan nezan in

Fakat sıradan insanların çoğunluğu bilmez

Nefsa xwa ji bo xwa ra nizanin
(B: 2498)

Kendi nefislerini kendileri için bilmezler

Nabalix û ebleh û sefih in

Olgun değil, ahmak ve akılsızdırlar

Ya zâhid û sofî û feqih in
(B: 2499)

Ya da zahit, sofu ve fakihler

Ew câhil û ummî û sefîl in

Onlar cahil, kara cahil ve sefildirler

Bêmurşîd û rehber û delîl in

Mürşitsiz, rehbersiz ve kılavuzsuzdurlar

(B:2500)

2. Eserin Özellikleri

2.1.Mesnevinin Derin Anlamları Vardır

Mem û Zîn aşk teması etrafında şekillenmiş olsa da Hânî, eserini bir anlamlar huzmesine dönüştürmüştür. Şair, eserde zâhirî ve bâtınî ilimlere yer verdiğini söylemektedir. Bu ilimler insan-ı kâmil olma yolunda her insana/talibe lazım olan, onun olgunlaşmasına lazım bilgilerdir. Allâh’ı ve nefsini tanımak için bu ilimlerle mücehhez olmak gerektir. “Allah ve insan arasındaki muhabbet, insanın olgunlaşma yolundaki serüveni ve insanın Allah’ı tanıma ve Allah’ta fenâ bulma isteğinin bir sonucudur” (İçli, 2010:

68). Hânî, Allâh'ın nakşını yazmayan kalemin ham; O'nun nakşını yazmayan kitabın eksik olduğunu dile getirir. Hânî, mesnevisini ince bir işçilikle işlediğini, eserin amacıyla anlamının çok derin olduğunu söyler:

Herfa ku me gotî neqşê hûr e	İşte bu harf, işlemesi ince bir nakıştır
Lê meqsed û me'neya we kûr e	Gel gör ki amacıyla anlamı derin mi derin
(B: 21)	

Şair, eserinde görünen (zâhirî) ve görünmeyen (bâtınî) ilimlerin bulunduğunu, bu nedenle erdem ve kusurların onda gözüktüğünü ifade etmiştir:

Mewcûd e di wî şehadet û keyb	Görünen ve görünmeyen hep onda mevcuttur
Meşhûd e di wî siyadet û 'eyb	Erdem de kusur da hep onda gözüktür
(B: 23)	

Şairin zahiri ve batını ilimlerle eserini donattığını söylemesi, Mem û Zîn'in yer yer didaktik anlayışla yazıldığına işaret etmektedir. Oldukça akıcı bir dille yazılmış olan mesnevinin bazı bölümlerinde şairin üslubunda değişiklikler görülür. Bu bölümlerde Hânî, ilim adamı kisvesine bürünerek eserini hikmetlerle süsleme yoluna gitmiştir.

2.2. Mesnevi Allâh'ın Nakşıdır

Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn'de Nizâmî, Mollâ Câmi, Fuzûlî ve Mevlânâ'dan etkilenmiş olduğuna yeri geldikçe işaret eder. Mevlânâ'nın, Mesnevî'nin ön sözünde eserinin Allâh tarafından indirildiğini söylemesine benzer bir ifade Hânî tarafından Mem û Zîn'de de yer almaktadır:

Zahir te eger numaye suxra	Görünüşte, onu en küçük göstermişsen de
Batin ew e neqşê xame-kubra	Aslında o, en büyük kalemin nakşıdır
(B: 22)	

Şair, eserinin görünüşte hata yapmakla malûl insan eseri olduğunu söylemekle birlikte, aslında Allâh'ın bir nakşı, ürünü, ilhamı olduğunu sözlerine eklemektedir. Hânî, insanlar tarafından

küçümsenen eserin gerçek sahibinin en büyük nakkaş olan Allâh olduğunu dile getirmiştir.

2.3. Süslü Bir Eserdir

Tezkirelerde şairlerin eserlerine bakış açısını araştıran Durmuş’a (2011: 71) göre Sehî Bey, kendisinde böyle bir eser yazma yeteneğini olmadığını dile getirmiştir. Tezkirede şairlerin genellikle kendilerini fakir, hakir, zayıf bir kul şeklinde tanımladıkları; eserlerini acizlik ve kusurlarla dolu dedikodu kırıntıları şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir.

Divan şairleri, genellikle iyi ile kötüyü ayırt edebilme kabiliyetine sahip olamadıkları için övünme yoluna gittiklerini söylerler. “Necatî Bey, şairlerin kendi kendine övünmesini doğru bulmaz lâkin insanlarda iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyeti olmadığından övünmek lazım geldiğini, hüner Mısır’ında Yusuf gibi aziz olmak için şairin kendisini bizzat satması gerektiğini söylüyor. Çünkü bütün hünerine rağmen layık olduğu alakayı göremeyen şair, sanatını bir geçim vasıtası olarak kullanmaktadır” (Çavuşoğlu, 2001: 33). Hânî, bir zanaatkar gibi Mem û Zîn’i ince bir işçilikle işlediğini; ortaya çıkan bu albenili şaheserin gönüllere hitap ettiğini ve eseriyle övündüğünü dile getirmektedir. Hânî, mesnevisini bir hattat ve hakkâk gibi yazıp işlemiş; bir müzehhip ve meddah gibi süsleyip anlatmıştır. Şair, bir çocuk gibi Mem û Zîn’i altın, gümüş ve kırmızı mücevherlerle; parlak, siyah renkli boncuk ve incilerle süslemiş, gözleri ve gönülleri fetheden bir şaheser olarak çarşı ve pazarlara çıkarmıştır:

Bohtî û Mehmedî û Silivî

Bohtîce, Mehmedice ve Silivîce

Hin le’l û hinek ji zêr û zîvî
(B: 2482)

Bazî la’ller, bir kısım altın ve gümüş

Xernuhre û morik û mirafî

Katırboncuklarını, boncuk ve incileri

Hindek di şefaf û hin di tarî
(B: 2483)

Bir kısmı parlak, bir kısmı da siyah

Tersi' kirin wekî biçûkan
İnane bi qeyserî û sûkan

Süsledi çocuklar gibi
Çarşı ve pazarlara getirdi (B: 2484)

2.4. Nasihatname İzleri Taşır

Mesneviler; aşk ve kahramanlık başta olmak üzere öğretici-ahlakî-mizahî, dinî-tasavvufî konularda yazılmıştır. Bir şehrin güzelleri ve güzelliklerini anlatan şehrengizler de yine mesnevi formunda tertip edilmiştir. Mem û Zîn doğrudan didaktik bir eser olmasa da Hânî, yeri geldikçe hikmetli sözlere yer vermiştir. Şair, eserini kıssa ve misâl temelinde oluşturduğunu bizzat ifade etmiştir. Şaire göre Mem û Zîn'i hakkıyla okuyup anlayanlar her kıssadan, hikâyeden bir öğüt alır. Bu hikâyeler gerçek ve hayalî olaylardan esinlenerek oluşturulmuştur; helal veya haram unsurlar ihtiva etmektedir:

Hin qisse û hin ji van mîsal in	Bir kısmı kıssadır, bir kısmı misâl
Hindek di heram û hin helal in	Bir kısmı haramdır, bir kısmı helal (B: 2485)

Her qisse ji hisse behremend in	Her kıssa hisseden pay alır
Her emsile ger bizanî pend in	Her misâl, eğer bilersen öğüttür (B: 2486)

2.5. Mem û Zîn Kalplerin Pasını Temizler

Hânî, mesnevisinde ilâhî (hakiki) aşkı işlediğini ifade etmiştir. Tasavvufî anlayışa göre kalbi tezkiye etmenin yolu, onu Allâh sevgisiyle doldurmaktır. Bunun yolu da kalbi günahlardan, kirden ve pastan uzak tutmaktır. Ahmed-i Hânî'ye göre hakiki aşkı anlatan Mem û Zîn öyle bir cevherdir ki kalplerin kirini pasını temizlemeye muktedirdir. Sahte ve kalaylanmış kalpler, bakır ve cilasız tabiatlar onunla temizlenir:

Teb'êd weku sifr û bê cela ne	Bakır ve cilasız olan tabiatlar
Qelbê weku qelb û ya qela ne	Sahte ya da kalay olan kalpler (B: 2492)

Ew cewher e wan diket mutella	Bu cevherdir ki onları parlattır
-------------------------------	----------------------------------

3. Şairin Örnek Aldığı Eserler

Ahmed-i Hânî, mesnevi edebiyatına hâkim bir şairdir. Münacaat ve şükür bahsinin yapıldığı bölümde Hânî, klasik mesnevilerden bahsetmektedir. Bu bölümde şairin Ferhâd ü Şîrîn, Vîs ü Râmîn, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyha ve Vâmık u Azrâ gibi çift kahramanlı aşk mesnevileriyle Şeyh San'an hikâyesinden ve bu eserlerin muhtevâsından haberdar olduğu açıkça görülmektedir:

Şîrîn te kire şeker li Perwîz	Şirin'i Pervize'e şeker yapan sendin
Ferhâdê ji rengê eşkê xûnrîz	Ferhâd'a kanlı gözyaşları döktüren de sen

(B: 58)

Leyla te kire bela li Qeysî	Leylâ'yı Mecnûn'a sen bela ettin
Ramîn bi te ramî bû li Weysî	Ramin'i Veysi'ye sen boyun eğdirdin.

(B: 59)

Yûsif te çirâ numa Zuleyxa	Yûsuf'u Züleyha'ya neden gösterdin?
Wamık te kusa gihande 'Ezra	Vâmık'ı Azrâ'ya nasıl kavuşturdu? (B:

60)

Şêxê weku pence hec bijarî	Elli hac eda eden o (Sen'an) şeyhini de
Dîn kir te ji bo keçe kuffarî	Kâfir kızı için sen delirttin (B: 61)

Şair, bu gönderme ile Mem û Zîn mesnevisinin bir “çift kahramanlı aşk mesnevisi” olacağına da işaret etmektedir. Hânî; Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan mesnevilerin bir benzerini Kürtçe yazmak istediğini dile getirmiştir. Şair, kendisinin felek çarkından çıkan bir yıldız olduğunu, talih elverirse bir defalık da olsa Kürtçeyi derin uykusundan uyandıracağını söylemektedir. Böylece şair, yazdığı bu eserle sanatının gücünü ortaya koymuş; kaleminin kıymetinin bilinmesi, ilminin rağbet bulması yolunda önemli bir adım atmış olacaktır.

4. Mem û Zîn'in Sebeb-i Telifi

“Mesnevilerin yazılış sebebi ve hikâyesinin sunulmasının yanı sıra, sebep-i telif bölümleri aynı zamanda poetika işlevi de görür. Şair o güne kadar açılmamış bir çığır açma fikrini, söyleyeceği sözlerin etkili ve mükemmel olması gerektiğini ve şiir üslubuna dair daha pek çok ayrıntıyı bu bölümde dile getirir. Bu ifadeler genellikle sebep-i telif bölümünde yer almakla birlikte sebep-i telifin olmadığı ya da isimlendirilmediği eserlerde giriş bölümünün beyitleri arasında da benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Bu nedenle sebep-i telifler klasik edebiyat eserlerinin mukaddimesi ve modern edebiyat türlerinin önsözleri olarak kabul edilebilir” (Önal, 2007: 108).

Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn’in sebep-i telif bölümünde eserin özeleştirisini yapmış, yani kendi bakış açısıyla eseri değerlendirmiştir. Her müellif gibi Hânî de eserinin edebiyat dünyasına yeni bir soluk getirdiğini, yeni ve taze olduğunu belirtmiştir. Yazdığı eserin hiçbir eserden derlenmediğini, orijinal bir konusu olduğunu dile getirmiştir. Şair, eserin konumunu da kendisi belirlemiştir: Mem û Zîn; Ferhâd ü Şîrîn, Vîs ü Râmîn, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyha ve Vâmık u Azrâ ayarında bir eserdir. Hânî; Kürtçe yazdığı mesnevisinin başkası tarafından beğenilmese bile kendisine tatlı ve taze geldiğini, her yönüyle kendi eseri olduğunu söylemiştir. Hânî, ilim ve irfan sahiplerinden eserinin kusurlarını hoş görmesini, onu kötülememelerini istemiştir.

Hânî, sebep-i telif bölümünde mesnevisini yazdığında yaşının kemale erdiğini, kalam meydanını boş bulduğu için Mem û Zîn’i yazmaya cesaret ettiğini söylemiştir. Boş meydandan kasıt Kürtçe mesnevi yazmaktır. Mesnevinin sonunda (215 / 2657) eserini bitirdiğinde 44 yaşında olduğunu kaydetmiştir. Şair, diğer divan şairlerinin yaptığı gibi tevazu göstererek aslında buna ne ehliyeti ne de böyle bir kabiliyeti olduğunu sözlerine eklemiştir. Hânî’yi bu eseri yazmaya iten bir başka neden henüz Batı’da bile ortaya çıkmamış olan milliyetçilik düşüncesidir. Şair “belki asabiyet ve aşiretperverlik” sözüyle bunu açık bir şekilde dile getirmiştir:

Xanî ji kemalê bêkemaî Hânî, kemalsizliğin kemale ermesinden dolayı

Meydana kemalê dîtî xalî Kelam meydanını boş buldu (B: 235)

Yê'nî ne ji qabil û xebîrî Yani kabiliyetinden ve ehliyetinden değil
Belkî bi te'essub û 'eşîrî Belki asabiyet ve aşiretperverlikten (B: 236)

Hânî, geleneğin de etkisiyle diğer divan şairlerinin yaptığı gibi yeri geldikçe kendi kişiliğini ve yazdığı eseri değersiz gösterir. “Geleneksel İslam sanatlarında sanatçının görevinin ilahi sanatçı ya da yaratıcıyı anlatmaya hizmet etmek olarak yorumlanması, bu çerçevede üreten sanatçının kendini geri plana atarak değersiz görmesi sonucunu doğurmaktadır” (Durmuş, 2011: 68).

Mem û Zîn'in yazıldığı 17. yüzyıla kadar alışılmış olduğu üzere Farsça ve Türkçe binlerce mesnevi yazılmıştır. Hânî, alışılmışın tersine inat ve çaresizlikten temiz bir ifade şekli olan Farsça ve Türkçe yazmak yerine Kürtçe mesnevi yazmak suretiyle bidat işlemiş, saf içki yerine kadehin dibindeki tortuyu içmiştir:

Hasil ji 'inad eger ji bêdad Kısacası, inattan ve çaresizlikten
Ew bid'ete kir xilafê mu'tad Alışılmışın tersine, bu bidati işledi
(B: 237)

Safî şemirandî vexwarî durdî Temiz olanı bir yana bırakıp tortuyu içti
Manendê durê lisanê Kurdî Yani bir inci gibi olan Kürt dilini
(B: 238)

Hânî, sebep-i telifin devam eden bölümünde Mem û Zîn'i yazmasının nedenlerini sıralamıştır. Şair, büyük cefalar çekerek mesnevisini Kürtçe yazmış, dile düzen ve intizam getirmiştir. Şairin amacı, Kürtlerin de diğer milletler gibi aşkı amaç edindiklerini, hakiki ve mecazi aşktan nasiplendiklerini göstermektir. Hânî, hikmet dolu Mem û Zîn'in diliyle ilim, kabiliyet, kemal ve izanın gelişeceğini; şiir, gazel, kitap ve divanların yazılacağını ümit etmektedir. Şair böylece manzum sözlerin bayrağını göğe dikeceğini sözlerine eklemiştir. Hânî, edebiyat dili hâline gelen Kürtçe ile Melayê Cizirî'nin ruhunu getirecek, Ali Harirî'yi onunla diriltecektir. Şair, Feqiyê Teyrân'a öyle bir renk verecektir ki o bile

kendi eserine hayran kalacaktır. Hânî, mütevazılığı bir kenara bırakarak yazdığı mesnevi ile İran şairlerini geride bırakacağını, Genceli Nizâmî ve Mollâ Câmî'nin eserlerine kimsenin yüz vermeyeceğini iddia etmiştir:

Kes nakete meyerê xwa Camî	Kimse Câmî'yi atlarına bile seyis etmez
Ranagiritin kesek Nizâmî	Kimse Nizâmî'yi hizmetkârı bile etmez

(B: 257)

4.1. Esere Olumlu ve Olumsuz Bakışlar

Şair, devrinde hep para için savaş verildiğini, bu sebeple toprağı altına çeviren bir kimyager olmaya heveslendiğini, bunun mümkün olmadığını görünce bakırcılıkta karar kıldığını dile getirmiştir. Hânî, içindeki gizli bakırı açığa çıkarmış, boş sayfalara dua etmiş ve duası kabul edilmiş; Mem û Zîn'i hilesiz, hurdasız bir şekilde tamamlamış, halkın istifadesine hazır hâle getirmiştir. “Sanatçı iyi bir eser ortaya koyduğunun bilincindedir ancak içinde yer aldığı kültürel benlik sebebiyle ‘kendini engelleme’ tutumunu seçmektedir. Bu tutum ile sanatçı, kendi yeterlik imgesini, gerçekte olmasa da başarıyı olanaksız kılan engellerinin olduğunu ileri sürerek korumaktadır. Bu da kendisine ve sanatına karşı bir saygı oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir”(Durmuş, 2011: 72). Şair, Mem û Zîn'i halis bir Kürtçe ile yazmıştır; ona göre eser, altın ve gümüş olamasa da parlak, kırmızı bir bakır mesabesindedir:

Kurmancî ye sirf e bêguman e	Şüphe götürmez halis bir Kürtçedir
Zêr nîn e bibên spîdeman e	Altın değil ki, soluk kaldı, desinler (B: 267)

Sifrê me ye sor e aşîkar e	Bizim kırmızı bakırımızdır, aşîkâr
Ziv nîn e bibên ku kâm'eyar e	Gümüş değil ki, düşük ayarlıdır, desinler

(B: 268)

Hânî'ye göre, eserin bakır olduğuna bakarak değersiz olduğunu söylemek doğru değildir. Mem û Zîn eğer altın ve gümüş paralar gibi basılarak nakşedilseydi, böyle itibarsız kalmazdı. Şair, hamisiz olduğunu ve devlet adamları tarafından eserinin takdir

edilmediğini; zamanın hükümdarı ve bilgili insanları tarafından idrak kulağıyla dinlenilmediğini üzülerək dile getirmiştir. Buna rağmen birçok âlim tarafından eser umutla beklenmiş ve birçok filozof tarafından da kabul görmüştür.

Hânî, mesnevisini bitirdiğinde (1591) Bayezid sancakbeyi Mirza Bey'dir. Sebeb-i telif bölümünün sonunda Mirza Bey'den söz edilmiştir. Tam olarak ne zaman sancakbeyi olduğuna dair bilgiler eksik olsa da Mirza Bey'in, 1591-1592 yıllarında Bayezid sancağını yönettiği bilinmektedir (Kaya, 2018: 186). Hânî, devrin sancakbeyi Mirza Bey'den eserine sahip çıkması için -mübalağalı sözlerle- övgülerde bulunur. Mirza Bey'in bakışı tamamen kimyadır: Sahte gönülleri sırma cama, sahte paraları saf altına çevirir. Bir bakışıyla yüz yük bakır parayı sarı altına çevirebilir. Mirza Bey, Mem û Zîn'e büyüleyici bakışıyla bir nazar etse sıradan sözlerden oluşan eseri şiire, bakır mesabesinde olan eseri altına dönüştürür. Şair, böyle bir gücü olan Mirza Bey'in nazarının tamamen halka dönük olduğunu, eserine böyle bir bakışı ihsan etmediğini üzülerək dile getirmektedir. Bu durumu çok da yadırgamayan Hânî, Mirza Bey'in halk için bir nimet olduğunu söyleyerek saltanatının devamlı olmasını Allâh'tan dilemektedir:

Emma nezerê wî zêde 'am e	Fakat bakışı çok umumidir onun
Lew xas ji dil nezer neda me	Bu yüzden, gönülden özel bir bakış
vermedi bize (B:284)	

Ew rehmêtê xas e bo ewamî	O halk için bir rahmettir
Ya Reb tu bidî wî her dewamî	Sen ona devamlılık ver Allâh'ım!
(B: 285)	

5. Mem û Zîn Nasıl Bir Eserdir

5.1. Tazedir, Turfandadır, Yeni Yetişmedir

Hânî, mesnevi hikâyesine başlamadan önce Mem û Zîn kitabı hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Şair, eserinin iyi veya kötü olarak değerlendirilmesine rağmen Mem û Zîn'i yazarken çok

zahmetler çektiğini dile getirmiştir. Hânî, eser hakkında yapılan eleştirileri olgunlukla karşılamıştır, çünkü Mem û Zîn, turfanda, yavru ve yeni yetme taze bir eserdir:

Ew name eger xirab e ger qenc

Bu kitap ister kötü ister iyi olsun

Kêşaye me wî digel dused renc

Biz onunla iki yüz ıstırap çektik (B: 337)

Nûbawe ye tîfl e nûresîd e

Her ne kadar seçkin olmasa bile

Her çend nehin qewî guzîde

Turfandadır, yavrudur, yeni yetişmedir

(B: 338)

Hânî, eserin giriş bölümünde her ne kadar eserin taze, turfanda ve yeni yetişme olduğuna işaret etmişse de mesnevinin sonunda Mem û Zîn'i Botan efsanelerinden, hayalî hikâyelerden ve gerçek dışı olaylardan esinlenerek yazdığını dile getirmiş, kendi söyledikleriyle çelişmiştir.

5.1. Başka Eserlerden Derlenmemiştir

“Klasik Türk şiirinin dil ve kültür olarak beslendiği Arap ve Acem (İran) şiirinde çokça işlenmiş bir konunun o zamana kadar Türk şiirinde işlenmemiş olması da şairleri mesnevi yazmaya yönlendiren sebeplerdendir” (Önal, 2007: 119). Şair, Mem û Zîn'de diğer mesneviler gibi aşk temasını işlemiştir ancak hikâyesi hiçbir mesneviye benzememektedir. Hânî, Mem û Zîn'i bağlardan yani diğer eserlerden derlememiş, çalıp çırpmamıştır ki hırsızlığı ortaya çıksın. Şair, mesnevisini kalp bahçesinden derlemiştir; bu yüzden hikâye masum, iffetli ve asildir:

Lê min ji rezan nekir temettu'

Ben onu bağlardan derlemedim ki

Manendê dîzan bikin tetebbu'

Hırsızlar gibi yanlışlıklarımı araştırsınlar

(B: 339)

Nûreste hediqeyê fu'ad e

Bu, kalp bahçesinin turfandasıdır

Me'sûm e 'eff e xanezad e

Masum ve iffetlidir ve çok asildir

(B: 340)

5.3. Kürtçe Yazılmıştır

Hânî, Mem û Zîn'in dili ve muhtevası hakkında eserin sonuna doğru açıklamalar yapmıştır. Şair mesnevisini Kürtçe, Arapça, Derice ve halk Arapçasıyla latifeler ve hayallerle; Bohtîce, Mehmedîce ve Silivîce bazı mücevherlerle, bir kısım altın ve gümüşle süsleyerek bir araya getirdiğini söylemektedir. Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn'i Botan efsanelerinden, hayalî hikâyelerden ve gerçek dışı olaylardan esinlenerek yazdığını dile getirmiştir:

Kurdî 'Erebî Derî û Tazî	Kürtçe, Arapça, Derice ve halk Arapçasıyla
Terkîb kîrin bi hezl û bazî	Bir araya getirip şakayla ve oynayarak
(B: 2480)	

Hindek jî fesaneyê Bohtan	Bazî Botan efsanelerini,
Hindek di behane hin di buhtan	Bazî bahaneler, bazı bûhtanlar
(B: 2481)	

Bohtî û Mehmedî û Silivî	Bohtîce, Mehmedîce ve Silivîce
Hin le'î û hinek jî zêr u zîvî	Bazî la'ller, bir kısım altın ve gümüş
(B: 2482)	

Hânî, yaşadığı bölgede konuşulan dillerden ve bu dillerin sözlü ürünlerinden (efsaneler, hikâyeler, olağanüstü olaylar) yararlandığını dile getirmektedir. Şairin; Kürtçenin yanı sıra Arapça ve halk Arapçasını, Afgan Farsçası olan Derîceyi de bildiği anlaşılmaktadır. Hânî, Kürtçenin Kurmanci lehçesinin üç şivesi olan Bohtî, Mehmedî ve Silivî'yi çok iyi bildiğine de işaret etmektedir.

Mem û Zîn iyi-kötü veya acı-tatlı olsa da tazedir; çocuklar gibi güzel ve doğaldır. Şair, hâl dilinden anlayanlardan bu körpeçik yavruyu kötülememelerini istemiştir. Şaire göre bu eser taze olmasa bile Kürtçe yazılması dahi yeterlidir:

Nûbar eger şîrîn ger tal	İster tatlı ister acı olsun turfandadır
Metbû' e jî rengê nev'ê etfal	Çocuklar gibidir, güzeldir, tabiidir(B: 341)

Min hêvî heye jî ehlê halan	Hâl elinden ricam şudur
Teqbîh nekin evan tîfalan	O yavruları kötülemesinler (B: 342)

Ew meywe eger ne abdar e
Kurmancî ye ew qeder li kar e

Bu meyve taze olmasa bile
Kürtçedir, bu kadarı da yeter (B: 343)

5.4. Eser Şaire Tatlı Gelmektedir

Her eser müessirinin meşakkatli çalışması neticesinde ortaya çıkar. Müellif için yazdığı eser çok kıymet verdiği yavrusu mesabesindedir. Mem û Zîn başkasına tatlı ve nazlı bir yavru gibi gelmese de şair katında kıymeti yüksektir, turfandadır; kendisine oldukça tatlı ve lezzetli gelmektedir:

Ew tîfî e eger nazenin e
Nûbar e bi min qewî şîrîn e

Nâzenîn değilse bile bu yavru
Turfandadır, bana çok tatlı gelir (B: 344)

Ew meywe eger ne pir lezîz e
Ew tîfî bi min qewî ‘ezîz e

Bu meyve çok lezzetli olmasa bile
Bu yavru benim için çok yücedir (B: 345)

5.5. Mem û Zîn Her Yönüyle Hânî’nin Eseridir

Klasik edebiyatta şairler geleneğin de etkisiyle kendisini öne çıkarmaz. Buna rağmen insan tabiatında yer alan beğenilme, övülme ve taltif edilme isteği şairlerin baskılayamadığı bir olgu olarak eserlerde yer alabilmektedir. Hânî de Mem û Zîn gibi eşsiz bir eser yazdığını, eserinin ve kendisinin her türlü iltifata layık olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Mem û Zîn renkli elbiseleri, küpeleriyle sevimli bir eserdir, tamamen Hânî’nin malıdır; derlenmiş veya iğreti değildir. Eserin sözcükleri, deyimleri, mazmunları, şiir yapısı, cümle kuruluşu ve sembolleri Hânî’ye aittir. Mesnevinin konusu, hikâyesi, menkıbeleri; anlamları, sembolleri ve hayalleri Hânî’nin kaleminden çıkmadır. Eserin üslubu, sıfatları, anlam ve kelimeleri şaire aittir; hiçbir unsuru alıntı ve ödünç değildir. Hânî, Mem û Zîn’in bütün bu özelliklerinin kendi düşüncesinin ürünü olduğunu; hepsinin bakire, el değmedik gelinlik kızlar gibi olduğunu dile getirmiştir:

Mevzû’ û meqasid û hikayet

Konular, amaçlar, hikâyeler

Mermûz û menâib û dirayet
(B: 348)

Semboller, menkıbeler ve düşünceler

Uslûb û sıfat û me'na û lefz
Esla nekirin me yek ji wan qerz
(B: 349)

Üslup, sıfatlar, mana ve kelimeler
Bunların hiçbirini ödünç almadık

Bi'l-cumle netayîcedê fikr in
Dûşîze û nû'erûs û bîkr in
(B: 350)

Bunların hepsi fikrimin ürünleridir
Tümü bakire, el değmedik gelinlik kızlardır

5.6. Şairin Eser İçin Temennileri

Divan şairlerinin nice cefalar çekerek yazdıkları eserlerin kıymet bilmezlerin eline geçmemesi için dua ve temennilerde bulunması sıklıkla görülen bir durumdur. Hânî de yazdığı latif, taze, nazlı ve gönülleri kazanan eserin ona layık olmayanların eline geçmemesi temennisinde bulunmaktadır. Şair, Mem û Zîn'in irfan sahipleri tarafından okunmasını istemektedir. Şairin ümidi odur ki irfan sahipleri eserinde hiçbir yanlışlık bulmayacaktır.

Ya Reb mede destê xelqê nasaz	Allâh'ım lâayık olmayanların eline verme
Vê şahidê dilruba yê tennaz	Bu nazlı ve gönül kapan güzeli (B: 351)
Umîdî ew e ji ehlê 'îrfan	İrfan sahiplerinden umarım ki
Ew dê negirin li min çu herfan	Hiçbir yanlışlığımı çıkarmayacaklar (31 / 352)

Hamiyetli olan bu irfan sahipleri, Mem û Zîn'i kötülemeyecek, eserin kusurlarını düzelteceklerdir. Olgun insanlar kusurları örter; kin sahipleri ise kusur bulmada adeta coşarlar. Hânî, sır sahiplerinden eserinde buldukları kusurlardan ötürü kendisini ayıplamamalarını istemektedir:

Teşnî' nekin wekî xeyûran	Kötülemeyecekler; hamiyetli insanlar gibi
Islah bikin li min qusûran	Kusurlarımı düzeltecekler (B: 353)
Eshabê kemalê perdepûş in	Olgun kimseler, kusurları örterler

Erbabê xerez di pîrxurûş in
çoşkundur (B: 354)

Garazı olanlar ise kusur bulmada

Me'mûl ew e jî ehlê razan
Ew dê nekirin bi min tînazan

Sır sahiplerinden beklediğim şudur ki
Benimle alay etmeyecekler (B: 355)

Ahmed-i Hânî kendisini gezgin bir satıcı olarak nitelendirmektedir. Şair mücevher satıcısı olmadığını sözlerine eklemiştir. Hânî kendi kendine yettiğini yani üstadının olmadığını dile getirmiştir. Şair; Kürt, dağlı ve taşralı olduğunu, Kürt üslubuyla eserini derlediğini, sözlerinin irfan sahiplerince insaf kulağıyla dinlenilmesini ve lütuflarının güzelliğiyle Mem û Zîn'i imzalamalarını istemiştir:

Ez pilewer im ne gewherî me
Xudreste me ez ne perwerî me
değil (B: 356)

Ben gezgin satıcıyım, cevher satıcısı değilim
Kendi kendime yetişmişim, yetiştirilmiş

Kurmanc im û kûhî û kenarî
Van çend xeberêdê Kurdewarî
(B:357)

Ben Kürt'üm, dağlıyım, taşralıyım
Derlediğim Kürt tarzına has şu birkaç sözü

Îmza bikirin bi hüsne eltaf
Îsxa bikin ew bi sem'e insaf

Lütufların güzelliğiyle imzalasınlar
Ve insaf kulağıyla dinlesinler (B: 358)

Şair, garaz sahiplerinden de kerem edip kusurlarını ve ayıplarını örtmelerini; şairin yüz suyunu dökmeyip mümkünse eser ve şair hakkında iyi şeyler söylemelerini, yanlış ve hatalara şaşırmayıp bu tür kusurları hayra yormalarını istemektedir:

Eshabê xerez ku guh bidêrin
'Eyban bi kerem li min veşêrin
359)

Garaz sahipleri de dinlesinler
Ayıplarım varsa kerem edip örtünler (B:

Ava rûyê şa'irî nerêjin
Ger mumkin e yêke qenc bebêjin
360)

Şairin yüz suyunu dökmesinler
Mümkünse iyi bir şey söylesinler (B:

Sehw û xeletan nekin te'eccub

Yanlırlara ve hatalara şaşmasınlar

Te'wîl bikin ji bo te'essub

Hamiyet için doğruya yorsunlar (B: 361)

Bir eserin kıymeti, okuyucunun estetik anlayışına hitap edebilmesi, kendi döneminde ve sonrasında diğer sanatçılar tarafından beğenilmesi, benzerlerinin yazılması ile kültür öznesi hâline dönüşmesi gibi etmenlerle açıklanabilir. Edebî eserler, hayatın gerçeklerinden esinlenen yazarın kavrama ve hayal gücüyle zenginleşir, damgasını vurduğu kurgu ile şekillenir. Yazarın aldığı eğitim, ait olduğu dini inanç ve ahlak anlayışı, yaşadığı coğrafya; devrin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal olayları ile teknolojik altyapı eserin ortaya çıkmasında etkili olur. Ahmed-i Hânî de yaşadığı çağın bir üyesi olarak Mem û Zîn'i bütün bu etmenler çerçevesinde yazmıştır.

Şairin muhtelif bölümlerde eser hakkında söyledikleri, onun gözünden Mem û Zîn'i değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Hânî, eserin ilk beyitlerinde eserin konusu hakkında fikir vermektedir: ilâhî aşk. Şair, mesnevinin değişik bölümlerinde amacının ilâhî aşkı anlatmak olduğunu defaten dile getirmiştir.

Şair, Mem û Zîn'de derin anlamların bulunduğunu söyleyerek bu anlamların zâhirî ve bâtinî ilimlerin konusu olduğunu sözlerine eklemiştir. Hânî tıpkı Mevlânâ gibi eserin kendisine yazdırıldığına işaret etmiş, mesnevisinin Allâh'ın bir nakşı olduğunu söylemiştir. Hânî, mesnevisini bir hattat gibi yazıp ve hakkâk gibi işlemiş, bir müzehhip gibi süslemiş ve meddah gibi anlatmış; gönüllere hitap eden eseriyle övündüğünü ifade etmiştir. Mem û Zîn didaktik bir eser olmasa da Hânî, yeri geldikçe hikmetli sözlerle yer vermiştir. Şair, eserini kıssa ve misâl temelinde oluşturduğunu dile getirmiştir. Ahmed-i Hânî'ye göre ilâhî aşkı anlatan Mem û Zîn öyle bir cevherdir ki kalplerin kirini pasını temizler; sahte, kir ve pas içinde kalmış tabiatlar onunla temizlenir.

Münacaat ve şükür bahsinin yapıldığı bölümde Ahmed-i Hânî; Ferhâd ü Şîrîn, Vîs ü Râmîn, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyha ve Vâmık u Azrâ gibi çift kahramanlı aşk mesnevileriyle Şeyh San'an hikâyesinden bahsetmektedir. Şair bu mesnevilerin

muhtevâsından haberdar olduğunu, Mem û Zîn'in de bu tarz bir eser olarak değerlendirmek gerektiğini söylemektedir.

Hânî, eserin sebab-i telif bölümünde eser hakkında yapılan olumlu ve olumsuz eleştirilerden bahsetmektedir. Hânî'ye göre Mem û Zîn taze, turfanda ve yeni yetişmedir; başka eserlerden derlenmemiştir. Kürtçe yazdığı bu mesnevi şaire tatlı gelmektedir ve her yönüyle kendisinin eseridir. Şairin en büyük temennisi ise Mem û Zîn'in irfan sahipleri tarafından insaf ölçüsünde değerlendirilmesidir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Namık (2010). Mem û Zîn, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aktaş, Şerif (2005). “Etik ve Edebi Metinler Üzerine”, ERDEM Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 15/44, s.135-146.

Çavuşoğlu, Mehmet (2001). Necâtî Bey Divanı’nın Tahlili. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çelik, Ejder (2013). Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır: Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi Üzerine, Türk Dili, 104/738, Ankara: TDK Yayınları, s.59-64.

Dağlar, Abdülkadir (2009). Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Durmuş, Tuba Işınsu (2011). “Mısr-ı Hünerde Kendüyü Satmak Gerek Kişi”: Tezkire Önsözleri, Divan Dibaceleri ve Sebebi Teliflerde Sanatçı Kendisini Nasıl “Satar”? Bilig, 57/65-81.

Eagleton, Terry (2015). Edebiyat Nasıl Okunur. Çev. Elif Ersavcı. İstanbul: İletişim Yayınları.

İçli, Ahmet (2010). Hüsn ü Aşk Mesnevisinde Dramatik Aksiyonu Oluşturan Değerler Üzerine Bir İnceleme, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science, 20 /2, s. 57-78.

Kaya, Hakan (2018, 28-30 Eylül). “Ahmed-i Hânî’nin Divanı’nda Tarihi Bir Şahsiyet: Muhammed Pürbelali”, 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu “İslam Düşüncesinde İnsan” Bildiriler Kitabı, s.180-193.

Kanık, Mahmut (2005), İbn Arabî, İlâhî Aşk (10. Baskı), İstanbul: İnsan Yayınları.

Kütük, Rifat & Turan, Lokman (2011). “Mesnevilerde Sebeb-i Telif ve Hatime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak”, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VI-Mesnevi: Hikâyenin Şiiri, İstanbul: Turkuaz Yayınları, s.221-230.

Önal, Sevda (2007). “Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (35), Erzurum, 105-124. 2

Özervarlı, M. Sait (1997). “Şeyh Ahmed Hânî” TDV İslâm Ansiklopedisi (16. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları.

Sönmez, Nesim (2018 Summer). “Şeyh Ahmed-i Hânî’nin Mem û Zîn Mesnevisinde Ayetlerden İktibaslar (I-IV. Bölüm)”, Turkish Studies, Volume 13/20, p. 665-686.

Uludağ, Süleyman. (1991), “Aşk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (4. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları, s.18-21 / <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1> (Erişim Tarihi: 16.10.2021).

Uludağ, Süleyman. (2003), “Ma’rifet-i Nefs”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (28. Cilt), İstanbul: TDV Yayınları, s.56-57. / <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet-i-nefs> (Erişim Tarihi: 19.10.2021).

BÖLÜM IV

Understanding Metafiction Through Paley’s Literary Discourse, *A Conversation With My Father* *

Gülşen TORUSDAĞ*

Introduction

Waugh (2001: 3) states “Language is an independent, self-contained system, which generates its own ‘meanings’. ... ‘Meta’ terms, therefore, are required in order to explore the relationship between this arbitrary linguistic system and the world to which it apparently refers. In fiction they are required in order to explore the

* This article is an expanded version of the paper “Understanding Metafiction Through *A Conversation With My Father* By Paley” presented at 1. Uluslararası Dilbilim ve Karşılaştırmalı Edebiyat Kongresi held on June 15-16, 2023 in Mardin, Turkey.

* Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Departement of Linguistics, ORCID: 0000-0002-4323-7097, gtorosdag24@hotmail.com

relationship between the world of the fiction and the world outside the fiction.”

As a form of fiction, metafiction is a style of literary discourse in which attention is directed to the process of creating fiction. In metafiction, forming an unconventional literary experience for readers, the narrative structure is constantly emphasized so that the readers are reminded that they are reading a fictional work. Although there are many metafictional works written over the centuries, metafiction, which emerged as a stylistic feature consciously used in postmodern literature, involves a divergence from standard narrative traditions. It is fiction whose object is fiction itself.

The term ‘metafiction’, thought to have arisen from an essay by American critic and novelist William H. Gass (Waugh, 2001: 3), has synonyms such as self-conscious narrative, conscious fiction, and interactive fiction, and is described in the *Oxford Research Encyclopedia*, as “a style of prose narrative in which attention is directed to the process of fictive composition.” (Oxford.com). This form of fiction emerges in the 20th century, when writers began to question the significance of what they were doing and as well as the nature of reality. There are first samples such as *The Canterbury Tales* by Geoffrey Chaucer (1387) and *Don Quixote* by Miguel de Cervantes (1605), but metafiction appeared as a stylistic feature consciously used in postmodern literature after the 1960s.

Metafictional narrative is self-reflective, that is, it analyzes itself and often encourages the reader to analyze and question the text. It attracts attention as a creation or work that has a meaning or not in the world. It is usually left to the reader to determine the latter. The main purpose of metafiction is to highlight the dichotomy between the real world and the fictional world of literary discourse. In Patricia Waugh’s definition (2001: 2), “Metafiction is a term given to fictional writing which self-consciously and systematically draws attention to its status as an artefact in order to pose questions about the relationship between fiction and reality.” As Kırılmış

(2022, p. 331) stated, metafiction is one of the postmodern narrative techniques and it shows the theory of narrative writing in the practice of writing and consciously reminds the reader that the narrative read is fiction. In other words, the author tries to show that the fiction is not real, that this fiction also contains a fiction (narrative within the narrative/the story of the story). The author tries to explain the fiction s/he has created by having one story person chat with another story person, as in *A Conversation with my Father*. Sometimes as in *The Canterbury Tales* (1387), Geoffrey Chaucer, within the story, breaks frequently the fourth wall to address the audience directly and apologize for any wrong the narrative may cause.

Metafiction exemplifies the author's role of design in language and fiction rather than the principle of reflecting reality as in classical and modern works. These literary works also exhibit metafictional qualities but more recently, particularly since the 1950s, self-referentiality in fiction has become increasingly common, often to the point that a text's metafictionality is a sign of its postmodernism. As Waugh (2001: 2) suggested, "In providing a critique of their own methods of construction, such writings not only examine the fundamental structures of narrative fiction, they also explore the possible fictionality of the world outside the literary fictional text."

In a metafictional narrative, while drawing attention to the way the fiction is constructed, it is aimed to emphasize that language and social structure can be manipulated as desired since most of the manipulations take place through written or spoken texts. There is a dialectical relationship between discursive events - language use in speech or writing - and social structure and institutions because language is a social practice and functions in constituting and transmitting knowledge, organizing social institutions, or exercising power. This study aims to explain metafictional narrative, its characteristics, and its purposes in the example of the short story, Paley's *A Conversation With My Father*.

A Conversation With My Father

Grace Paley is a writer born in New York, U. S., in 1922 and died in 2007, in U.S. Her parents are Ukrainian Jews who came to America in 1905 after escaping from Tsarist Russia. Her metafictional short story, *A Conversation With My Father*, told by a first person narrator, is a story-within-a-story. Frame story includes a complex colloquial dialogue between a father and his daughter they discuss the nature of “*simple stories*” and how they should be written. Two different inner stories emerge from this conflict, one based on the wishes of the father and the other based on the wishes of the child.

In the frame story, the father, eighty-six years old and in bed, wants his daughter, at the same time narrator, “*to write a simple story just once more, the kind Maupassant wrote, or Chekhov, the kind*” she used to write. He also wants her to write about “*just recognizable people and then write down what happened to them next.*” He means a story with detailed described persons, a setting, and a clear beginning and end, that is a simple story similar to that of French writer Maupassant or that of Russian writer Chekhov that his daughter used to write. The daughter wants to please him, though she doesn’t remember writing that way. She wants to try to tell such a story, if her father means the kind beginning like this: “*There was a woman ...*” followed by plot, the absolute line between two points which” she has “*always despised. Not for literary reasons, but because it takes all hope away.*” According to her, “*everyone, real or invented, deserves the open destiny of life.*”

Finally, she writes a minimal *unadorned and miserable* story in a single paragraph. This inner story, told as a plot summary, in *A Conversation With My Father* is about a woman, one of the narrator’s neighbors in Manhattan, whose son is a junkie. This woman also becomes a junkie to maintain a close friendship with her son. The woman’s son later gives up on drugs and abandons the city and his mother. Desperate and lonely woman is very sad. Neighbors visit her.

This is an open-ended case story that the daughter likes to write. For her, everyone deserves a destiny that can be changed, even if it is fictionalized. But this is not what her father means. According to him, the daughter left everything out of the story related to the woman's looks, hair, parents, stock, the boy's father, and what happened to the woman at the end of the story, unlike Turgenev and Chekhov. In fact, he emphasizes that there are many Russian writers he thinks she did never hear of, writing simple and ordinary short stories but not leaving anything out of the story. Especially, he focuses on whether the boy was born out of wedlock. As inferred, he is a conservative and traditional man and for him, people should not have children out of wedlock. For his daughter, "*married or not, it's of small consequence*" but for her father, "*it is of great consequence*". Her father doesn't like her unconventional short story, so she has to rewrite this inner short story to please her father.

At her father's request, the daughter (narrator) lengthens the second version of the inner story into seven paragraphs giving more physical details about the characters' appearances and behaviors, and neighborhood setting using descriptive adjectives but her father is not satisfied since his daughter fictionalized again and an open-ended short story. He prefers a hopeless tragic ending for the inner story person 'junky mother' while his daughter prefers an open-ended, hopeful ending for her. According to the narrator, there are hundreds of possibilities for everyone and of course for the junky mother too. The narrative ends with the father arguing with the narrator, who thoughtfully lets him have the last word. The father tells his daughter that she must face the tragic realities of life.

As a postmodernist writer, in her metafictional short story, Paley describes the father as representing the traditional values of the past generation and the child as representing the new ideals of the current generation, in a familial relationship. It is possible to understand the generation gap between the old and the young in the art of storytelling. While there are many disagreements between father and child regarding the structural and syntactic structure of the text, the biggest disagreement concerns their view of the world, as

inferred; it is about the idea of “*the open destiny of life*”. As expressed by Charters (2013, n.p.), this short story defines Paley’s “fictional method and emphasizes the importance of her distinctive narrative voice.”

Conclusion

Waugh (2001: 3) states that since the 1960s there has been greater general interest in the problem of how people reflect, construct, and mediate their experience of the world. Metafiction follows such questions through its formal self-explanation, drawing on the traditional metaphor of the world as a book, but often reforming it in terms of contemporary philosophical, linguistic, or literary theory. If our knowledge of this world is now seen to be mediated through language, literary fiction, that is, a world constructed entirely from language becomes a useful model for learning the construction of reality itself. For the writer, the metafictionist is highly conscious that if s/he tries to represent the world, s/he realizes that the world, as such, cannot be represented. In literary fiction, it is, in fact, possible only to represent the discourses of that world.

Grace Paley’s *A Conversation With My Father* is a metafictional short story in which the narrative genre questions itself. First of all, it’s a story about storytelling. It contains two different inner stories, discussing how a story should be written. The frame story, in which two short stories are embedded, depicts the conversation between a father and his daughter about the literature that forms these literary genres. Therefore, it also describes the process the author used to create them.

In this short story, while two writers who have shaped the genre of the short story in the world, Maupassant, the representative of the event story, and Chekov, the representative of the case story, are mentioned, the views on the way the story is written are given through the controversial dialogue of the father, representative of the old generation, and the daughter, representative of the modern generation. The girl prefers to write an undetailed, open-ended,

uncompleted story in which everyone deserves hope, be it fictional or real. But her father prefers the traditional story type in which its beginning and end are drawn, and the details such as the setting of the story, the characteristics of the story persons, and what happened to them at the end of the story are given.

Within the conventional narrative frame, the writer invents a narrator who tells the whole story and also a being who produces the realities for the reader. But metafiction writers usually violate conventional narrative levels: they can enter the text to comment on the writing. They can involve themselves in fictional characters or turn directly to the reader, and sometimes clearly question how their narrative assumptions and conventions transform and filter reality, and ultimately try to prove that there are no singular truths or meanings. In the metafictional discourse, within the unconventional narrative frame, as in Paley's, the writer does not attempt to impose pre-determined meanings or to develop outside referents for reality's sake; what she creates is only an artifact. All the reader knows about the world of the story person, the nameless mother, is what she reveals to the reader. She is aware that what she constructed is a linguistic world.

The conscious references to the fictionality of the story are characteristic of postmodern literature. The aim of this postmodern writer is not to give a direct message through the work she constructed. As in this story, the important thing in such works is not what the text tells, but how it is constructed. Nevertheless, it is possible to infer from this text that the miracle called language and its concretized and individualized form in literary discourse differ according to age, cultural background, gender, and ideology, that is, the view that constitutes social cognition.

In this literary discourse, the narrative genre questions itself and highlights the artificiality of fiction by treating fictionality as a theme to be explored. As cited in *Critical Discourse Analysis* second draft by Dijk (1998, n.p.) discourse is "the unit of actual language use in which power is enacted." Of course, "Language is not

powerful on its own- it gains power by the use powerful people make of it.” (Wodak, 2001, p.10). As understood from Dijk (1993, p. 44), as elites, famous writers or film stars are also powerful and influential through their discourses due to such power resources as prestige, respect, and admiration. So, the power of language is the control power that elites have over other people’s actions and minds. As quoted from Wodak (2001, p. 2), Habermas claims “Language is also a medium of domination and social force. It serves to legitimize relations of organized power. In so far as the legitimations of power relations, . . . are not articulated, . . . language is also ideological”. In this respect, every text has an ideology implicitly or explicitly. For Yıldız and Günay, the place of literary works among cultural products is significant. Such texts are seen as places where ideology can be developed and discussed. Literary discourse is a genre that concerns culture, aesthetics, and, in a sense, morality. It is one of the areas where ideology can be applied most easily and widely. For this reason, literature and ideology are often mentioned in the same place (2011, p. 163). Therefore, it is possible to say that literary discourse can be manipulated as desired and used as a powerful and effective tool in the manipulation of society because one of the ways to reach the masses is through literature, which is more effective than others, especially with the message in its deep structure.

As known, most of the manipulations take place through written or spoken texts. In the metafictional narrative, *A Conversation With My Father*, while drawing attention to ways the fiction is constructed, the power of language is focused and it is suggested that the world metafictional discourse describes is manageable enough to be included in a narrative under the author’s absolute control. It is emphasized that language and social structure can be manipulated as desired. As Wodak (2002, p. 7-8) points out, there is a dialectical relationship between discursive events - language use in speech or writing - and social structure and institutions because language is a social practice and functions in constituting and transmitting knowledge, organizing social

institutions, or exercising power. It shapes the social structure, and it is shaped by it.

Bibliography

Charters, A. (2013). Grace Paley. *A Reader's Companion to the Short Story in English*. Eds. Erin Fallon, et al, New York, London: Routledge, n.p.

Dijk, T. A. van. (1993). *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park London, New Delhi: Sage Publications,

Dijk, T. A. van. (1998). *Critical Discourse Analysis*. Second draft,
https://www.academia.edu/1187533/18_Critical_Discourse_Analysis
is Access Time: 20. 07. 2023

Kırılmış, İ. T. (2022). Üstkurmaca. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 4. Cilt, 331, Ed. M. A. Yekta Saraç, TÜBİTAK Bilim Yayınları.

Waugh, P. (2001). *Metafiction The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, Routledge, London and New York.

Wodak, R. (2001). What CDA is about a summary of its history, important concepts and its developments. *Method of Critical Discourse Analysis*. Ruth Wodak and Michael Meyer (Eds.), London · Thousand Oaks · New Delhi: Sage Publications.

Wodak, R. (2002). Aspects of Critical Discourse Analysis. *ZfAL* 36, 5-31.

Yıldız, F. U., Günay, V. D. (2011). Yazınsal Söylemin İdeolojik Boyutu. *Synergies Turquie*, no 4. 153-167.
<https://oxfordre.com/literature> Access Time: 07. 04. 2023 For the text of short story *A Conversation With My Father*:
<https://xpressenglish.com/our-stories/conversation-with-father/>
Access Time: 02. 03. 2023

BÖLÜM V

Varoluş, Can Sıkıntısı, Evde Olma Arayışı

Cihan CAMCI¹

Modern, metropol insanının can sıkıntısı bildik, romantik bir klişeyi akla getiriyor. Ama bunun ötesinde de varoluşun zamansal akışının sürekliliğinde var olmaya ve verilmiş rollerini oynamaya devam ede-gelen metropol insanı, klişenin ötesinde bir arayış halinde düşünülebilir. Var oluşun akışının tekdüzeliğinin kesintiye uğradığı bir durak, geçici bir konaklama, evde olamamanın farkındalığında evdeymiş gibi hissetme olanağını arar. Can sıkıntısı, Almanca uzun (lange) süre (weile) demektir. Biz de bu uzun sürede kim olduğumuzu, nereye ait olduğumuzu, bunun ne fark ettiğini ya da etmediğini düşünmeyi deneyebiliriz, Heidegger'in can sıkıntısı ile ilgili söylediklerinin bir özetini yazarak ne demek istediğimi açmaya çalışayım:

Can sıkıntısı (Lange-weile) bizi kendimize verdiğimiz rolleri sorgulamamızla başlar. Rolümüz bizim kendimiz için anlamsız, önemsiz hale geldiğimizi mi gösteriyor? Her şey bizim için

¹ Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi

farksızlaştığı için mi? Her şeyde üstümüze çöken, kökenini bilmediğimiz bir farksızlık yüzünden mi? Her şey, modern teknoloji, ekonomi, uluslar arası ticaret bu kadar parlakken kim böyle şeylerden söz edebilir ki? Ama yine de kendimiz için bir rol ararız. Burada ne oluyor diye yeniden sorarız. Kendimize yeniden ilginç hale getirmek zorunda hissederiz kendimizi. Neden yapmalıyız bunu? Bunu neden yapmak zorundayız? Belki de kendimizden sıkıldık. İnsan kendisinden sıkıldı mı? Neden böyle? *Şeyler bizimle birlikte gerçek bir can sıkıntısının Dasein'in uçurumlarındaki sessiz siste ileri geri salınıp durduğu bir biçimde mi duruyorlar?*²

Almanca kullanılışında can sıkıntısı, *Langeweile* aynı zamanda yuva hasreti demektir. Can sıkıntısının, yani uzun, uzayıp giden ve bizi ait olduğumuz yere, kökenimize, çıkış, başlangıç noktasına erdirmeyen yeknesaklığında, zamanın sonsuzluğuna benzer. Zaman sonsuz bir akış olarak birbirinden farklı olmayan anların ardı ardına geçişi ise, bizim için anlamı bulup yerleştireceğimiz, bir süreliğine zamanı durdurup ne olduğumuzu düşünebileceğimiz bir *askıya alma* meydana gelmez. Anlam, ancak insan düşüncesinde zamana verilen bir arada, *pause* düşmesine basabildiği bir askıya alınmışlıkta söz konusu olur. Yoksa zaman geçer, bizim için bir şey fark etmez. Bunu modern düşünceden çok önce, Aristoteles'ten de biliyoruz. Ne diyordu Aristoteles? “Zaman düşüncemizde hiçbir şey değişmediğinde, ya da değişmeyi fark etmediğimizde bizim için geçmiyor gibidir.”³ Önce ile sonra arasında fark olması için bu farkın insanın deneyimlediği bir fark olması gerekiyor. Yoksa Aristoteles'in, Sardunya'da uyudukları için uyumadan önce uyanık olduklarında deneyimledikleri son anı, uyandıktan sonra deneyimledikleri ilk an ile birleştirip, “ara-an'ı var olmamış gibi düşünüyorlar” dediği insanlar gibi, uzayıp giden bir ara-anın içinde askıya alınmış, amacına erişmesi sürekli ertelenen bir

² Heidegger, M. (1995) *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World-Finitude-Solitude*, çev. William McNeill ve Nicholas Walker, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press, sayfa 77.

³ Aristoteles *Fizik*, Yunanca aslında Türkçeye çeviren Saffet Babür, *cogito* dizisi, YKY yayınları, 1997, İstanbul, sayfa, 189/ 25-30

uyku halinde, *köleliğin* farkına varamadan yaşar gideriz. Var oluşumuzun anlamını bulacağımız vakit erişmez.

Heidegger: Evin İçinde, Odada...

Heidegger var olun anlamını dünyanın bir bütün olarak, her yerde aynı yerde, bu yersiz yurtsuz hissettiğimiz fırlatılıp atılmışlığımız, cennetten kovulmuşluğumuzdan önce var olduğumuz evde olmak olarak görüyordu. Novalis'ten yaptığı alıntıda, “Felsefe her yerde evde olmayı hissetmek için gösterilen çabadır” derken bunu kastediyordu. Zaman sonsuz bir akış olarak birbirinden farklı olmayan anların ardı ardına geçişi ise, bizim için anlamı bulup yerleştireceğimiz, bir süreliğine zamanı durdurup ne olduğumuzu düşünebileceğimiz bir askıya alma anını, varoluşun akışındaki aynı anların tekrarını kırma umudu olarak canlı tutuyor, Avrupa düşüncesine geçiciliğin kendisini açışına seyirci kalmaktan öteye geçip, bir bütünlük öneriyordu.

Nerede ararız bu bütünlük, parçalanmışlığın dağınık aidiyetsizliğini durdurup, ne olduğumuzu, var oluşumuzun neliğini, yani özünü, Yunanlıların *essentia* dedikleri özü nerede, hangi yerde ararız? Özümüzü, kim olduğumuzu düşündüğümüzde canımız sıkın bir hiçlik duyduğumuzda, karakterimizi, yani kimliğimizi burada ve şimdi var oluşumuzun ötesinde bir alanda, yerde, yerleşimde nasıl düşünebiliriz?

Heidegger'in Heraklitos'u yeniden okuyuşunda düşünebiliriz. Nietzsche'nin öldürdüğü tanrıya komşu bir yerleşim olarak bulunduğumuz yerin yeniden, tanrı ölmeden, biz cennetten kovulup yersiz yurtsuz kalmadan önce var olduğumuz evde, geçici konaklamanın bir bütünlüğe ait olduğu yerde, *ethos*'ta düşünebiliriz. Heidegger Heraklitos'u nasıl okuduğunu şu alıntıda görebiliriz:

Heraklitin yalnızca üç sözcükten oluşan bir söyleyişi *ethos*'un özünü açığa vuran bir yalınlıkta şöyle der: *ethos anthropoi daimon*. Bu genellikle “İnsanın karakteri onun tinidir (*daimon*).” olarak çevrilir. Bu çeviri Yunanca değil modern düşünüyor. *Ethos* sözcüğü insanların bulunduğu yer, açık alan anlamındadır. Bu açık

yaşam alanı, insanın özüne ait olanın, insana ulaşmasına ve ona yakın olarak yer tutup insana görünmesine olanak verir. İnsanın olduğu yer onun özüne ait olanın gelişini içerir ve saklar. Heraklit'in söyleminde bu *daimon* tanrıdır. Fragman şöyle der: "İnsan bir yerde yaşar ve insan olarak kaldıkça burası tanrıya yakın olan yerdir."⁴

Ethos, burada parçalanmışlığımızın içindeki bütünlüğün yurduudur. Felsefe bu anlamda her yerde evde olmayı hissetme umududur. Nerede ararız bu umudu? Bir *ara* 'da ararız. Heidegger, bir ara vererek, bir zaman aralığında durarak, askıya alınmış bir anda, bundan sonra meydana gelecek, yani henüz-değil (noch-nicht) ama gelecek olan şimdilerin önündeki bir şimdide duraksayarak, aynılığın içine umudu sığdırmalıyım diye düşünenlere bir umut bırakıyordu. Şimdiye kadar fark etmeyen zamanın akışının, şimdiden, şu andan sonra farklı bir yerde hissetme, evde hissetme olanağını, potansiyelini bir umut olarak geleceğe bırakıyordu. Farklılıklarımızın bütünün ahengine ait bir tümlükle bir olması, aynı evde, yuvada, anayurtta (Aberland) buluşma umudunu. İnsan bu umutla, kendi geçiciliğinde dünyanın tümlüğünü arar. Her farklı yerde aynılığı arar. Heidegger dünyada, evde olmamanın eksikliğinin evde olmayı, yersiz yurtsuzluğumuzu gerektirdiğini söylüyor:

Bu evde olma çabasıyla bizden ne talep ediliyor? Her yerde evde olmak- ne demek bu? Yalnızca orada ya da burada değil, basitçe her mekânda bile, hatta her uzamsal mekânın birbiri ardı sıra bir araya getirilmesinde bile değil. Bunlardan farklı olarak, her yerde evde olmak, bu kez ve her zaman tümlüğün, birliğin içinde, tümlüğe dâhil olmak demektir. İşte biz bu, *bu kez ve her zaman tümlüğe dâhil olmaya, dünya diyoruz*.⁵

⁴ Heidegger Martin, *Letter on Humanism, Basic Writings*, Edited by, David Farrell Krell, Routledge, 2002, London, s. 256.

⁵ Heidegger, 1995, sayfa 5.

Dünya, Umut, Zamansallık

Heidegger için dünya, fırlatılıp atılmışlığımızda, zaten kendimizi içinde bulduğumuz bir dünya olmaktan daha fazla bir şey olmasını ve bizim bu daha fazlanın bir parçası olarak eksikliğimizi hissetmemek için çağrısına kulak verdiğimiz, bizi çağıran bir tümlüktür. “Bu ‘tüm olarak’ dünya, dünya-oluştur (Weltlichkeit). Bu tüm olarak dünya, dünyada oluşa, var oluşa sızıp, can sıkıntısının uzayışında, vakit eriştiğinde, bize kendisini sunacağına dair bir umuttur. Bu kez ve her zaman, bu tümlüğe dâhil olarak parçalanmışlığımızdan kurtulacağımıza dair bir umuttur; farklılığın geçiciliğinden, askıya alınmışlıktan kurtulma umudu... Umut, kendisini olmayan yerde, (*a-topos*) açar.

Olmayan yer, gövde kazanan bir zaman aralığında umut etmek, bir şeylerin arasındaki geçiş, geçici yer... Olmayan yerde, her yerde evde olmayı, geçicilikte sonsuz akışı ve sürekliliği hissedebilmek... Bu *pause* düğmesine basılmış halimizin nerede, evin hangi odasında olduğumuzu bulmaya doğru bir, *ara-an* oluşu... Bu aralıkta kaybolmuşluğumuzun farkına varmak... Aşına olmayı aşına olanda aramak... Felsefenin bu kafa karıştırıcı, muğlâk, zor kavramlarının askıya alınmış, yersiz yurtsuz hissetmekle metropol sıkıntısının ne ilgisi var peki? Bir kez daha Aristoteles’in anlattıklarına bakarsak biraz daha anlayabiliriz.

Zamanı oluşturan anlar birer sınır olarak geçirgendirler. İnsan bu sınırı ancak belli değişim sürelerinde fark eden ilinekler olarak anlayabilir, bilebilir. Kendi başına bir an’ı yakalayamaz. İnsanın bilişsel yetisi açısından, hiçbir şey olmayan, (*ya da hiçbir şey olan*) anlar zamanı oluşturuyor. Aristoteles “Şu da açık: zaman olmasa ‘an’ da olamaz; ‘an’ olmasa zaman da olamaz”⁶

Aristoteles’e göre zaman, kendilerini kendi başlarına olmayan şeyler olarak tanımlayabileceğimiz anlardan oluşan bir tümlük olarak düşünülebilir. Bu anlamda düşünüldüğünde her an, her şimdi, aynı an, aynı şimdidir. Ama bu şimdiler ya geçmişe doğru

⁶ Aristoteles 1997, 195/33-220a

kayan anlar olarak, ya da henüz olmamış, gelecekte olacak anlar olarak zamanı oluşturduğuna göre, olmayan şeylerdir ve hiçbir yerde değildirler. O halde an, sürekliliği durduran ve yeniden başlatan bir kesinti, duraksama değil. Bir yerde durdurup, önce ile sonrayı birbirinden ayırabileceğimiz bir yer değil. Dünyanın kendisi, bu nedenle olmayan yerde kendisini bize açar. İnsanlar için, *pause* düğmesine basmış gibi verilen bir ara-yerde, ara-anda durup, içinde akıp gittiği zamanın bütün olarak, tüm olarak anlaşılabilceği, böylece fırlatılıp atılmışlık duygusundan kurtulup, yolculuk yaptıkları her yerde evde hissedebilecekleri bir yurt yoktur.

Biz kendimizi bu akışın kesintisizliği içinde bir şeyler yapıp ederken buluruz. Peki, gerçekten bulur muyuz? Bu anlamda bulmak, önce kaybolmayı gerektirir. Bulmak için önce kaybolmak ne demektir? Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'da anlattığı örneğe bakalım: "Benim aşına olduğum bir odaya karanlıkta girdiğimi düşünün. Benim olmadığım bir zamanda yeniden düzenlenmiş bir oda bu. Daha önce sağımda durmasına alışık olduğum şeyler şimdi solumda duruyor. (Heidegger 1995, 110)" Oda, Almanca *Raum*, *Rum*, İngilizce *Room*, sözcükleriyle, uzam sözcüğünden geliyor. Uzam, Latince *Spatio*, Almanca *Spanne*, İngilizce *Space* kavramlarıyla karşılanıyor (Heidegger 2001, 152).

Heidegger bize eski Yunan'daki anlamıyla odanın, uzamda belirli bir sınır, limitle ayrılıp hazırlanması, ama aynı zamanda Yunanca limit, *Peras*, sözcüğünün ayrımı olduğu kadar geçirgenliği de işaret ettiği için, uzamın uzamlığı, dünyanın dünyalığı, tümlüğü ile yaşadığımız odanın, evin ilişkili olduğunu söylüyor. Nedir bu ilişki? Yukarıda söz ettiğimiz, Aristoteles'in geçmişe doğru kayan anlar olarak, ya da henüz olmamış, gelecekte olacak anlar olarak zamanı oluşturan anların zamanın kendisi ile, sürekliliği ile ilişkisi gibi bir ilişkidir. Topolojik, uzamsal olmayan bir ara an'ın gövde kazanması için bir duraksamaya dönüşmesi, *pause* düğmesine basılmış gibi askıya alınmışlık, bir oda oluşturmak demektir. Bu oda, yukarıda söz ettiğimiz, varlık ile yokluk arasındaki geçişi, genişleşip gövde kazanan bir zaman aralığında var ettiğimiz, *A-topos* olarak

odadır. Dünyanın tümlüğünün, kendisinin içinde açılan bir oda, Heidegger'in deyimiyle (*Verräumlicht*). Dünya, oda içindedir.

Logos'un tümlüğüne, yani homojen yapısının içinde ve bu homojen tümle ait olması ile bu ev, Almanca yuva anlamında (heim), bizim aşına olmadığımız, yabancılaşmış, yersiz yurtsuz (Unheimlichkeit) modernliğimizi *evde olma* duygusuyla giderir.

Bir oda, bu nedenle *Logos*'la bağlantılı, kapısının girişinin hem içeri, hem dışarı açılabilir oluşu ile ontik olandan, aşına olandan, ontolojik olana, aşına olmayana bir geçiş, pasaj, köprü olarak düşünülebilir. Kaybolmak, ontik olarak aşına olduğum, yaşaya-geldiğim şeylerin, eşyaların benimle aşinalık oluşturan pozisyonlarını, lokasyonlarını, yerlerini bırakıp, bu yerlerinden geri çekilip, beni aşına olmadığım, tedirgin olduğum, kaygı duyduğum bir yabancılıkla kaybolmuşluk duygusu içinde bırakmalarıdır. Alışık olduğum yerleşim biçimimden, yuva dediğim ikamet etme biçimimden, var oluşumun aşinalığından, fırlatılıp atılmış olduğum dünyada-oluş (Dasein) halimden uzaklaşmam, aynı zamanda dünyanın dünyalığına uzanan bir geçitte olmam demektir.

Referanslar

Cansever, Edip. Sonrası Kalır 2, YKY yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2010.

Heidegger, M. (1984) The Metaphysical Foundations of Logic, çev. Michael Heim, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1975) Die Grundprobleme der Phänomenologie, Klostermann Seminar, Vittorio Klostermann Frankfurt.

Heidegger, M. (1982) Basic Problems of Phenomenology, çev. Albert Hofstadter, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1995) Being and Time, çev. John Macquarrie ve Edward Robinson, Oxford: Blackwell Publishers.

Heidegger, M. (2002) Off the Beaten Track, çev. Julian Jung ve Kenneth Haynes, Cambridge: Cambridge University Press.

Heidegger M. (2006) Sein und Zeit, Max Niemeyer Verlag Tübingen.

Heidegger M (2008) Varlık ve Zaman, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Heidegger, M. (1991) Metafizik Nedir?, çev. Yusuf Örneke, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Heidegger, M. (2001) Phenomenological Interpretations of Aristotle: Initiation into Phenomenological Research, çev. Richard Rojcewicz, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (2009) Basic Concepts of Aristotelian Philosophy, çev. Robert D. Metcalf; Mark B. Tanzer, Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (2002) Identity and Difference, çev. Joan Stambaugh, New York: Chicago Press.

Heidegger, M. (1957) *Identität und Differenz*, Pfullingen: Verlag Günther Neske.

Heidegger, M. (2000) *Basic Writings*, ed. David Krell, London: Routledge.

Heidegger, M. (1995) *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World-Finitude-Solitude*, çev. William McNeill ve Nicholas Walker, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1962) *Kant and the Problem of Metaphysics*, çev. Churchill, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Heidegger, M. (1997) *Phenomenological Interpretation of Kant's 'Critique of Pure Reason'*, çev. Parvis Emad ve Kenneth Mally, Bloomington - Indianapolis: Indiana University Press.

Dil ve Edebiyat Çerçevesinde Araştırmalar

İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Doğadaki seslerin taklidiyle başlayan dil, zaman içerisinde belli kuralları olan anlaşma sistemi hâline gelmiştir. Harfler bir araya gelerek heceleri, heceler kelimeleri, kelimeler cümleleri ve cümleler de edebiyatın ana malzemeleri olan yazılı ve sözlü dili oluşturmuştur.

Duygu, düşünce ve hayallerin dil aracılığı ile estetik bir şekilde aktarılmasına edebiyat denir. İnsanlık tarihinde sözlü olarak başlayan edebiyat, yazının bulunmasıyla mağara duvarlarında, toplumsal hayatın değişmesiyle birlikte bitki yapraklarına ve hayvan derilerine işlenen bir nakış olarak karşımıza çıkmaktadır. Edebiyat, değişen ve gelişen araçlarla birlikte kimi zaman zorunluluk ve ihtiyaçtan kaynaklanan nedenlerle, kimi zaman da kendini ifade etme ve rahatlatma amacıyla başvurulan iletişim biçimi olagelmıştır.

Toplumların uygarlık derecesini belirleyen önemli ölçütlerden biri ortaya koydukları edebi ürünlerdir. Edebi ürünlerde halkın dünyaya bakış açısını, topluma ait değer yargılarını, ideal insan tipini, doğru yanlış kavramlarını, kısaca hayata dair her şeyi görmek mümkündür. Edebiyatı, hayatın her bir noktasında görmek ve bu özellikleri yorumlamak ve anlamlandırmak dil sayesinde gerçekleşmektedir.

